

Универзитет у Београду
Филозофски Факултет
Одељење за историју

Мастер рад

Америчка економска помоћ Југославији (1947-1951)

Ментор:
Др Радина Вучетић

Студент:
Емилија Цветковић ИС 18/19

Београд,
септембар 2019. године

Садржај

1. Предговор.....	2
2. Увод	9
2.1 Међународни оквири светског поретка на почетку Хладног рата	9
Под плаштом „дугог мира“	9
Економски системи послератног света	12
2.2. Југословенско-амерички односи до Маршаловог говора.....	14
3. Храна као америчко хладноратовско оружје 1947 и 1950 године	19
3.1 Сједињене Америчке Државе и питање економске помоћи Југославији 1947. године... 19	
Осврт на значај UNRRA-иних операција у Југославији.....	19
Југославија и пост- UNRRA период	23
Интервенција Америчког комитета за помоћ Југославији 1947. Године.....	27
3.2 Америчка помоћ у храни за Југославију 1950. Године	31
Жито је са оне стране Атлантика.....	31
Америчка одлука о помоћи	34
Програм бесповратне помоћи у храни за Југославију	37
Акције за помоћ Југославији изван званичних токова владе САД.....	40
4. Југославија између два плана (1947-1948)	45
Програми америчке економске политике и југословенске реакције.....	45
Југословенска економска политика у време одбијања Маршаловог предлога	51
Југословенско напуштање „лагера“ и нова-стара перцепција Маршаловог плана	58
5. Нова америчка економска политика и југословенска добродошлица	66
Рушење мита о самодовољности система и политика зајмова	66
Унутрашње промене у Југославији-манифестације „одступања од Кремља“	73
Добити „свој мали Маршалов план“	81
6. Закључак.....	89
7. Списак извора и литературе.....	94

1. ПРЕДГОВОР

Овај рад има за циљ да, кроз праћење економске помоћи, као само једног сегмента целокупних економских односа и анализу мотива, околности и начина њене реализације расветли ћудљиву природу југословенско-америчких односа у раздобљу од 1947 до 1951. године. Идеја за дефинисањем проблематике и истраживањем дате теме јавила се током израде дипломског рада на тему *Маршалов план у југословенској штампи 1947. године*.

Дефиниција економске помоћи и онога шта се све може уврстити у њене оквире је веома флуидна, чему у великој мери доприноси питање контекста у коме се она додељује. Под економску помоћ спада помоћ једне земље другој, у билатералној форми или посредством међународних организација, кроз зајмове који подразумевају повољне услове, затим бесповратну новчану помоћ, помоћ у храни или опреми, техничку помоћ.¹ Облици, намене и циљеви економске помоћи подложни су константној трансформацији, условљеној конкретним ситуацијама и околностима. Неки од могућих циљева земље донора за пружањем економске помоћи другој земљи би били: осигуравање безбедности, остваривање утицаја, реализација властитих економских интереса, успостављање међународне репутације или манифестација хуманитарних мотива.²

Истраживање у овом раду ограничено је годинама 1947 и 1951. Прве године након завршетка Другог светског рата су на глобалном нивоу биле су обележене трзавицама између два блока предвођена СССР-ом са једне, и САД-ом са друге стране, а који су прерасли у вишедеценијски сукоб - Хладни рат. Током 1947. године наступиле су прве озбиљније хладноратовске кризе на које је Америка, која је после рата напустила своју изолационистичку политику, одговорила увођењем политике економске помоћи прокламоване Трумановом доктрином, а након ње и говором државног секретара Џорџа Маршала. План који је Маршал прокламовао у свом говору јуна 1947. године резултирао је економском помоћи помоћи у износу од око 13 милијарди долара коју је на различите начине Европа добијала од стране Сједињених Америчких Држава. Југославија је у

¹ "Net Official development assistance", <<https://data.oecd.org/oda/net-oda.htm>> (3. mart 2019), Dragana Gnjatović, *Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije*, Beograd 1985, str. 77-79, Carol Lancaster, *Foreign Aid: Diplomacy, Development, Domestic Politics*, The University of Chicago Press 2007, pp. 9-10, Clair Apodaca, "Foreign Aid as a Foreign Policy Tool", *Oxford Research Encyclopedia of Foreign Policy Analysis*, pp. 3.

² A. Maurits van der Veen, *Ideas, Interests and Foreign Aid*, Cambridge Studies in International Relations 2011, pp. 10.

поларизованом хладноратовском свету недвосмислено стајала иза „гвоздене завесе“. Услед тога је њен спољнополитички курс првенствено био уперен према Савезу Совјетских Социјалистичких Република и земљама Источног блока, а самим тим подразумевано лошим односима са другом хладноратовском страном, што се одразило на њен став поводом одбијања понуде о учешћу у Маршаловом плану. Године 1947. Југославија је покренула свој први Петогодишњи план развоја привреде сличан онима у СССР-у. Са друге стране, исте године је Југославији, у условима њене послератне изградње, била ускраћена веома важна економска помоћ коју је добијала од UNRRA-е (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*), организације међународног карактера, али у којој су најдоминантнији утицај имале Сједињене Америчке Државе. Ипак, иако наиглед складни и хармонични, југословенско-совјетски односи су још током 1947. године показивали знаке несугласица. Друга гранична, 1951. година одабрана је због тога што је означавала крај једне етапе Маршаловог плана који је предвиђао искључиво економску помоћ, а такође била предвиђена за окончање првог југословенског Петогодишњег плана. Оба „плана“ представљала су зачетке праксе која се, уз варирајуће форме развијала и у наредном периоду – САД су наставиле да врше интервенције кроз пружање економске помоћи како Југославији, тако и другим земљама, док је Југославија наставила праксу планске привреде. Промена југословенско-америчких односа условила је пружање економске помоћи у различитим облицима. Са 1951. годином је окончан први званични програм америчке помоћи Југославији у виду хране, условљен великом сушом која је завладала у земљи. Такође су интензивирани и војни односи међу двама владама, те је склопљен први војни споразум између Југославије и САД који ће значити америчку помоћ и у војном смислу. Дефицит платног биланса Југославије, који је све више притискао њену економску ситуацију, довео је 1951. године до склапања Трипартитног споразума о економској помоћи Југославији између САД, Велике Британије и Француске, што је утицало на све веће везивање за Запад.

У разматраном раздобљу Хладног рата, примарни мотиви Сједињених Америчких Држава за пружање економске помоћи били су уско повезани са очувањем безбедности кроз спољнополитички образац „обуздавања комунизма“ који је она спроводила. Политички мотиви САД за пружање економске помоћи Југославији били су неоспорни, али чињеница да су приватни и међудржавни трансфери у раном послератном периоду покривали знатан део југословенског дефицита указује на велики значај који је за југословенску економију,

која се још увек опорављала од ратних разарања, имала економска помоћ³. Поред политичких и економских мотива, ова тема покреће и низ других питања и подстиче трагање за њиховим одговорима. С обзиром да рад обухвата период који је пратио промену југословенске хладноратовске позиције, нарочито изражену након раскола Тита и Стаљина, настојало се уочити на који начин се мењала узајамна перцепција Југославије и САД. Важно је било питање на који се начин слика САД, природе режима, њених политичких потеза и саме економске помоћи као феномена из југословенске перспективе у наведеном периоду мењала. Поред различитих савезника са почетка периода о коме се говори, различитости југословенског и америчког политичког, економског и културног система, као и самих идеолошких основа режима потенцијално су могле представљати озбиљну препреку њиховој сарадњи. Због тога веома важно питање постаје да ли су политика помоћи и супротстављене карактеристике режима на многим нивоима могли ићи заједно, или је то подразумевало извесне уступке и компромисе са обе стране. Питање утицаја америчке економске помоћи и живот обичног човека у послератној Југославији такође представља веома значајну тему за истраживање и за потпуније сагледавање ове проблематике.

Трагање за одговорима на овако разноврсна питања поставља неопходност симбиозе политичке, економске, али и друштвене историје, чији значај су још у првој половини 20. века увидели представници прве генерације *Аналиста*, попут Анрија Бера, Лисијена Февра и Марка Блока.⁴ За сагледавање ове теме веома је важна анализа спољне политике и односа у сложеном троуглу међународних односа на релацији Југославија-САД-СССР, као и позиција и ставови доносилаца одлука и оних кључних личности које су учествовале у вођењу важних преговора. Такође, један од фактора за њено разумевање представљају унутрашња политика Југославије и карактеристике југословенског друштва у датом периоду. Неизоставни елемент анализе односи се на упознавање са различитим економским темама, попут економске основе југословенског режима, принципа на којима функционише Маршалов план као вид пружања америчке економске помоћи, спољне трговине и политике зајмова.

Структура рада подразумева три поглавља настала на основу тематско-хронолошког начела. Прво поглавље представља упоредни приказ две сушне године које су узроковале

³ Dragana Gnjatović, *Nav. delo*, str. 77.

⁴ Фернан Бродел, *Списи о историји*, Београд 1992, стр. 34.

глад у Југославији, као и америчку реакцију поводом тих ситуација током 1947 и 1950. године. Поред званичне економске помоћи америчке владе, у њему је дотакнуто питање UNRRA-е, југословенске емиграције у САД, као и деловање хуманитарних организација. У другом поглављу је расветљено питање југословенског односа према Маршаловом плану у контексту тадашње југословенске економске политике, као и прекретне 1948. године и њене рефлексије на карактер југословенско-америчких односа. Треће поглавље наглашава почетак новог курса америчке економске политике према Југославији, али настоји да расветли питање важних унутрашњих промена у Југославији, нарочито интензивираних након раскола са СССР-ом.

При изради рада коришћено је више метода. Компаративни метод је првенствено коришћен у оквиру првог поглавља. Компаративна анализа две југословенске сушне године представља добар начин да се разуме како је на последице суше и глад становништва, али различите политичке околности, гледала и у складу са тим деловала америчка страна. Овакав метод био је могућ, с обзиром да је остварен услов постојања не сасвим истих, а ни сасвим различитих поредбених фактора.⁵ Праћењем дневне штампе у читавом периоду којем је посвећен овај рад, на примеру *Политике*, као једног од два најпознатија и најрелевантнија листа у социјалистичкој Југославији, желело се приказати на који начин су се трансформисале представе о САД и економској помоћи као елементу њене политике. Анализа садржаја штампе, али и разних југословенских часописа чинила се као неизоставни предуслов за разумевање онога што је био званичан Партијски и државни дискурс поводом важних унутрашњих и спољнополитичких питања.⁶ У оквирима тенденциозно и селективно презентованих информација путем медија настојало се утицати на креирање менталне „представе Другог“ и остварење, „са врха“ жељене перцепције Запада међу југословенским становништвом. На основу студије Предрага Марковића стиче се утисак да у српској историографији мањка радова који осветљавају тему „замишљања Запада“.⁷ Процес промишљања и менталног мапирања, у овом случају Запада и САД имао је реверзибилни

⁵ Giovanni Sartori, “Compare Why and How Comparing, Miscomparing and the Comparative Method“, *Comparing Nations, Concepts, Strategies, Substance* (ed. M. Dogan, A. Kazancigil), Blackwell 1994, pp. 17, H-G. Haupt, J. Kocka, “Comparative History: Methods, Aims, Problems”, у: *Comparison and History-Europe in Cross-National Perspective, NYC-London* (2004), pp. 26-27.

⁶ Оливера Драгишић, „Перцепција Истока, Запада и самоперцепција у југословенској штампи 1948–1949. године“, *Токови историје*, бр. 2 (2015), стр. 157.

⁷ Predrag J. Marković, *Trajnost i promena: Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji*, Beograd 2007, str. 101.

карактер, у обрнутом смеру делујући на креирање представе „сопства“.⁸ С обзиром на економски аспект теме овог рада, у њему су при анализи и поређењу података коришћене квантитативне методе. Прецизније дефинисано, у раду је коришћена квантитативна историја која подразумева употребу статистичких података, смештајући их у историјски контекст у оквиру којег они добијају смисао.⁹

Овај рад заснован је на анализи великог броја разноврсних објављених и неообјављених историјских извора. Грађа Дипломатског архива Министарства спољашњих послова била је веома важна за расветљавање спољнополитичких тенденција југословенске владе, као и југословенске позиције у оквиру међународних организација. У Архиву Југославије коришћени су разни фондови који су расветљавали различите аспекте југословенско-америчких односа. Велики истраживачки проблем представљала је чињеница да је током читавог периода истраживања најзначајнији фонд за проучавање политичких југословенско-америчких односа, АЈ-836 Кабинет маршала Југославије 1943-1953, био у процесу дигитализације. Посебан значај у сагледавању америчке перспективе представља дигитализована грађа америчког архива Foreign Relations of the United States (FRUS). Међу објављеним изворима нарочито је важна збирка објављених америчких извора који се тичу односа са Југославијом, *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, као и мемоари различитих личности чије консултовање је представљало знатан допринос овој теми.¹⁰ Коришћење југословенке штампе, конкретно југословенског листа са најдужом традицијом, *Политике*, било је драгоцено јер се захваљујући њој могао стећи увид

⁸ Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, Beograd 2011, str. 15.

⁹ Школа *Анала* представљала је први званичан корак ка све већој употреби квантитативних података, скривеним у оквиру историјских извора. Сам Фернан Бродел је био критикован због „олаког коришћења статистике“, али примена квантитативних метода у историји наставила је свој пут кроз клиометрију, дисциплину која је још 50-их година настала у САД. Клиометрија је у великој мери подразумевала ослањање на економетрију и економске теорије при формулисању статистичких модела. Ограничени домети економетрије подразумевали су занемаривање других квалитативних извора који при анализи одређених појава могу имати важнији карактер, Јелена Рафаиловић, *Развој индустрије на Балкану: текстилна индустрија у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Бугарској 1919-1929*, Београд 2018, стр. 24-25, Џон Тош, *У трагању за историјом*, Београд 2008, стр. 302, Питер Берк, *Француска историјска револуција : школа "Анала" : 1929-1989*, Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића 2011, стр. 77, Р. В. Фогел, Џ. Р. Елтон, *Којим путем до прошлости? два погледа на историју*, Нови Сад 2002, 27, 33, James J. Heckman, „The Value of Quantitative Evidence on the Effect of the Past on the Present“, *The American Economic Review*, Vol. 87, No. 2 (1997), pp. 404-408.

¹⁰ Edvard Kardelj, *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957*. Sećanja, Ljubljana 1980, Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, Beograd 1991, Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče – Memoari*, knjiga II, Beograd 1971, Džordž F. Kenan, *Memoari: 1925-1950*, Rijeka 1970 и др.

у начин на који је југословенској јавности у једном режимском систему била пласирана слика САД и како се она са временом мењала. Поред штампе, консултовање појединих економско-политичких листова попут *Међународне политике*, *Међународних проблема*, *Економиста*, представљало је могућност сагледавања ставова једне мање групе стручњака по питању важних тема. Они су, услед ограниченог броја читалачке публике, потенцијално могли дати пружити реалније и објективније процене низа разноврсних проблемских питања.¹¹ У раду су коришћени југословенски статистички извештаји, како у документима, тако и у публикацијама, као и они који припадају Међународном монетарном фонду и Међународној банци за обнову и развој. Посебну проблематику су управо представљали статистички подаци, нарочито они који су се тицали карактеристика југословенске економије, због чега се они свакако морају узети са дозом резерве.¹²

Поред извора, у раду је коришћена и драгоцену литературу чији је значај био непроценљив за разумевање контекста, односно ране фазе Хладног рата уз нарочит осврт на америчку спољну политику.¹³ Услед потребе стављања теме у контекст југословенске унутрашње и спољне политике, за потребе рада је консултована разноврсна домаћа и страна литература.¹⁴ У овом раду су аутори попут Твртка Јаковине, Лорејн Лиз, Драгана Богетића, Ранка Петковића као и Зборник поводом 125 година постојања југословенско-америчких односа били најдрагоценији за разумевање општих оквира југословенско-америчких односа.¹⁵ Као до сада најбољи приказ југословенско-америчких економских односа, у овом

¹¹ Данијел Кежић, „Писани медији из времена социјалистичке Југославије у контекст у историјских извора (1945-1976)“, *Токови историје*, бр. 1 (2013), стр. 249-250.

¹² О карактеру економских података је најречитије сведочила изјава Бориса Кидрича: „Ја бих да се објављује све, али да се нарочите тајне фактички забашуре и измењени подаци у њима постану база за објављивање. Привредни и статистички подаци представљају целину, али тако да је у њој скривено оно што хоћемо да се не зна и тако ћемо постићи конспирацију“, *Privredna politika Vlade FNRJ : zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ : 1944-1953. Knj. 1, (14. XII 1944 - 31. III 1949)*, Beograd 1995, str. 437-438.

¹³ H. Zinn, *Postwar America : 1945-1971*, Haymarket Books 2013, A. Vestad, *Globalni hladni rat: intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Beograd 2008, R. Šulcinger, *Američka diplomatija od 1900. godine*, Beograd 2011, D. Stojanović., *Rađanje globalnog sveta 1880-2015.: vanevropski svet u savremenom dobu*, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju 2015, P. Kenedi, *Uspori i pad velikih sila*, Beograd 1999, B. Steil, *The Marshall Plan: Dawn of the Cold War*, Simon & Schuster 2018 и др.

¹⁴ Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Clio 2013, Lj. Dimić., *Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2014, D. Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu: odnosi sa velikim silama 1949-1955*, Zagreb 1988, S. Damachi, *Selfmanagement in Yugoslavia and the Developing World*, Macmillan Press 1982, B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. knjiga 3*, Beograd 1988, C. S. Lilly, *Power and persuasion. Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia 1944-1953*, Westview Press 2001, *Yugoslavia. Stories Untold I* (eds. N. Mataušić, G. Ognjenović, J. Jozelić), Palgrave Macmilan 2016. и др.

¹⁵ Т. Јаковина, *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene američke države : 1945-1955*, Zagreb 2003, Јаковина, Т., *Socijalizam na američkoj pšenici (1948-1963)*, Zagreb 2002., П. Петковић, *Један век*

раду је неизоставна била књига Љубише Адамовића, Цона Лемпија и Расела Прикета, али су од немерљивог значаја били радови Весне Алексић и Драгане Гњатовић.¹⁶ Током истраживања уочен је недостатак новије литературе која се бави економском историјом Југославије у периоду Хладног рата, која би представљала основу за разумевање многих аспеката њене унутрашње и спољне политике.

Српска историографија од почетка 21. века прати тенденцију све већег интересовања за теме које покривају различите сегменте југословенско-америчких односа, међу којима преовладавају оне из војне и политичке историје.¹⁷ Та чињеница се уклапа у анализу Мирослава Јовановића везану за период 2003-2008. године, која је показала претежну оријентисаност српске историографије на догађајну историју.¹⁸ Теме из економске историје у последње време све више добијају на значају, али су целокупно посматрано прилично запостављене у српској историографији, упркос њиховом несумњивом значају.¹⁹ И док је проблем недовољног изучавања економске историје и данас присутан у Србији, на основу чланка у југословенском часопису *Економист* који се појавио пре скоро 70 година, сазнајемо да је и тада постојао проблем литературе и образовања кадрова из области политичке економије и економске историје, али да се још тада сматрало да она представља „задатак за историчара“.²⁰

односа Југославије и САД, Београд 1992, Lorejn M. Lis., *Održavanje Tita na površini*, Београд 2003, D. Bogetić, „Југословенско приближавање Западу у време sukoba са Kominformом“, *Istorija 20. veka*, br. 1 (1998), str. 61-69, *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia* (Ljubinka Trgovčević, ed.), Belgrade 2008.

¹⁶ Lj. Adamović, Dž. Lempić, R. Priket *Američko-jugoslovenski odnosi posle Drugog svetskog rata*, Београд 1990, V. Aleksić, S. Jerković, S. Ilić, „The First us ntervention in Serbian Economic Reconstruction and recovery“, *International Review*, No. 3-4 (2014), pp. 9-27, Весна Алексић, „Национални одбор за слободну Европу и посета делегације америчког Конгреса Југославији 1952. године“, *Токови историје*, бр. 2 (2019), стр. 111-133, D. Gnjatović, *Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije*, Београд 1984.

¹⁷ Nemanja Radonjić, „Srpska istoriografija o jugoslovensko-američkim odnosima tokom hladnog rata“ u: *Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji* (ur.V. Aleksić, R. Vučetić), Београд 2019, str. 58-60.

¹⁸ Мирослав Јовановић, Радивој Радић, *Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Удружење за друштвену историју 2009, стр. 62-63.

¹⁹ Весна Алексић, „Андреј Митровић о важности изучавања економске историје“, *Годишњак за друштвену историју*, бр. 2 (2013), стр. 69-76, Vesna Aleksić, „Diskontinuiteti u izučavanju istorije ekonomskih odnosa SAD i Srbije“, u: *Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji* (ur.V. Aleksić, R. Vučetić), Београд 2019, str. 183.

²⁰ „Дискусија о настави политичке економије код нас“, *Економист*, бр. 2 (1950), стр. 55.

2. УВОД

2.1. Међународни оквири светског поретка на почетку Хладног рата

Под плаштом „дугог мира“

Када је крај Другог светског рата постао неминовност, пред бившим ратним савезницима, Савезом Совјетских Социјалистичких Република и Сједињеним Америчким Државама појавио се нови циљ – стварање и очување новог светског поретка заснованог на миру и међусобној сарадњи. Након рата разорног дејства, јавила се неопходност креирања међународне организације која ће бити стожер мира, те је са тим циљем 50 нација 1945. године потписало Оснивачку повељу Организације уједињених нација (ОУН).²¹ Чланице новонастале организације су се обавезале на сарадњу и пружање доприноса механизму општег друштвеног и економског напретка, чиме су постављени темељи дуге историје обимног спектра програма економске помоћи.²²

Окончање ратних дејстава је, осим санирања последица разарања, пред најмоћније послератне државе поставило могућност интервенционизма на широком подручју. Попришта укрштања интереса суперсила манифестовала су се кроз бројне кризе током вишедеценијског сукоба. Упркос констатном надметању и конфликтима, он ипак није кулминирао великим ратим обрачуном који би, уз употребу нуклеарног оружја могао имати несагледиве последице по човечанство. Због тако парадоксалне ситуације, амерички историчар Хладног рата, Џон Луис Гедис, дефинише тај период епохом „дугог мира“.²³ Корени америчког интервенционизма сежу до самог настанка америчке државе. Особености историјског контекста наметале су његове специфичне форме, али је крај Другог светског рата за САД, као најмоћнију силу, представљао могућност директног утицаја на глобалне прилике.²⁴

Са друге стране, поред огромних предности коју су САД, као држава поштеђена великих разарања имале након Другог светског рата, Совјетски Савез је у територијалном

²¹ Timothy L. Gall, *Worldmark Encyclopedia of the Nations*, Gale 2004, pp. 6.

²² A. Maurits van der Veen, *Nav. delo*, pp. 6.

²³ Eugene R. Wittkopf, Christopher M. Jones, Charles W. Kegley, *American foreign policy : pattern and process*, Wadsworth 2008, pp. 150.

²⁴ Arne Vestad, *Globalni Hladni rat*, Beograd 2008, str. 38.

смислу био знатно супериорнији. Под његовим утицајем био је велики део Европе (уз претензије ка стратешки значајном Медитерану), затим делови Ирана, Монголије, Манџурије и Северне Кореје.²⁵ Током трајања Другог светског рата многи лидери послератних комунистичких земаља Источне Европе су провели рат у СССР-у, или одржавали изузетно блиске односе са члановима совјетске партијске елите.²⁶ Присуство тог фактора, као и дејства Црвене армије довела су до постепене експанзије совјетског утицаја на просторе Источне Немачке, Пољске, Чехословачке, Румуније, Бугарске, Југославије и Албаније.²⁷

По окончању рата обе стране су почеле увиђати илузорност мирољубиве коегзистенције. Черчил је говором од 5. марта 1946. године у Фултону указао на разлике Истока и Запада. Према његовим речима, од Балтика до Јадрана развучена је „гвоздена завеса“ источно од које се простире „полицијски режим“ који диктира СССР.²⁸ За разлику од Френклина Делана Рузвелта коме је замерана превелика попустљивост у односима са Совјетима, политика новог америчког председника Харија Трумана одликовала се знатном агресивношћу. Она је у великој мери била заснована на извештају шефа дипломатске мисије у Москви, Џорџа Кенана, који је у свом познатом „Дугом телеграму“ истакао неопходност активног америчког политичког утицаја, чиме би се супротставило совјетској експанзионистичкој политици.²⁹

О томе да стварност послератног света није одговарала мировним плановима кројеним на конференцијама током Другог светског рата, сведоче бројне хладноратовске кризе које су показале сву крхкост идеје о трајном миру. Подручја која су одражавала напетости у односима Истока и Запада у почетном периоду Хладног рата била су Трст, Иран, Грчка, Турска, као и Немачка која ће и у наредним деценијама бити жариште немира. Сукоб америчко-совјетских интереса очитовао се и кроз грађански рат у Кини. Слабљење режима

²⁵ Dubravka Stojanović, *Rađanje globalnog sveta 1880-2015.: vanevropski svet u savremenom dobu*, Beograd 2015, str. 201.

²⁶ Ronald Grigor Suny, *The Cambridge History of Russia, Vol. III, The Twentieth Century*, Cambridge University Press 2006, pp. 664.

²⁷ Ivan Berend, *Centralna i istočna Evropa 1944-1993*, Podgorica 2001, str. 25.

²⁸ „The Sinews of Peace (‘Iron Curtain Speech’)”, <<https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>> (15. april 2019).

²⁹ Joyce P. Kaufman, *A Concise History of U.S. Foreign Policy*, Rowman & Littlefield 2010, pp. 84.

Чанг Кај Шека кога је америчка страна активно подржавала, довело је до трагања за новом стабилном базом америчког утицаја која је пронађена у некадашњем супарнику – Јапану.³⁰

Специфично питање послератне Немачке показало се као велика препрека у америчко-совјетским односима. Стварање јединствене британско-америчке зоне средином 1947. године, као и увођење јединствене валуте на том простору, довело је до револта СССР-а и завођења блокаде Берлина, манифестоване кроз онемогућавање протока саобраћаја, робе и хране која се из западне окупационе зоне кретала ка Берлину. Истрајност америчке стране и иницијатива генерала Лусијуса Д. Клеја, главнокомандујућег америчким снагама у Немачкој која је обезбедила успешно функционисање ваздушног моста између западних зона и Берлина, допринела је америчкој победи у хладноратовској епизоди која је трајала од средине 1948. до априла 1949. године.³¹ Ова морална и политичка победа обезбедила је Харију Труману још један председнички мандат. На другој страни Стаљинов ауторитет, поред Берлинске кризе, додатно је уздрман истовременим југословенским напуштањем социјалистичког блока услед Резолуције Информбироа 1948. године.³²

Подела света на два супротстављена тора била је употпуњена стварањем војних савеза, те је 1949. године на иницијативу САД основана Организација Северноатлантског споразума (НАТО), док је Варшавски пакт, као војна организација супротног блока настао 1955. године. Далеки исток је такође био поприште сукоба, а поред интервенција у Кини, Јапану и активне подршке Французима у очувању њихове колонијалне моћи у Индокини, нови ангажман хладноратовских сила одиграо се на тлу Кореје. Сукоб Северне и Јужне Кореје, у који су биле укључене и Кина, САД и СССР био је вођен од 1950-1953. године са променљивом срећом и резултирао огромним губицима. У војним операцијама, америчка страна ослањала се на војне снаге УН, чиме је демонстрирана неодрживост идеје трајног мира и праведних начела којима се организација руководила по свом оснивању.³³

³⁰ Radoje Nenadović, „Hladni rat (1947-1950) prema američkim istorijskim izvorima“, *Istorija 20. veka*, br. 1-2 (1989), str. 149.

³¹ Robert D. Šulcinger, *Američka diplomatija od 1900.godine*, Udruženje za studije SAD u Srbiji 2011, str. 208.

³² Mark Kramer, “Stalin, the Split with Yugoslavia, and Soviet–EastEuropean Efforts to Reassert Control, 1948–53“, u: *The Balkans in the Cold War* (eds. S. Rajak, K. E. Botsiou, E. Karamouzi, E. Hatzivassiliou), Palgrave Macmillan UK 2017, pp. 29.

³³ Howard Zinn, *Postwar America: 1945 – 1971*, Haymarket Books 2013, pp. 47.

Економски системи послератног света

Упоредо са исцртавањем контура послератног система који је подразумевао активну сарадњу великих сила, али и мањих држава у политичком смислу, одвијао се и процес успостављања јединственог економског поретка. Поучени искуствима неславне изолационистичке економске политике и Велике депресије која је обележила предратни период, политички лидери САД почињу да увиђају значај међународног ангажмана и у економском смислу. Први такав корак било је одобравање Закона о зајму и најму 1941. године, по коме су САД пружиле помоћ у храни, одећи, оружју и медицинском материјалу својим ратним савезницима.³⁴ Наредни корак представљала је конференција у Бретон Вудсу 1944. године на којој су учествовали представници 44 државе, укључујући Велику Британију, САД и СССР. Представници СССР-а нису били заинтересовани за валутна питања и уклањања трговинских баријера, због чега су се као главни актери преговора истакли Џон Мајнард Кејнз са британске и Хари Декстер Вајт са америчке стране. Неутралисањем Кејнзових предлога о заједници капиталистичких земаља која би превентиво деловала на финансијске кризе међу дефицитарним земљама, Вајтов предлог који је био заснован на томе да им се намећу знатно строжи услови, однео је превагу.³⁵ Као последица тога, на конференцији у Бретон Вудсу основане су организације Међународног монетарног фонда (ММФ) и Светске банке, односно изграђен систем заснован на либерализацији тржишта, уклањању трговинских баријера и одржања конвертибилности валута.³⁶

Последице Другог светског рата у Европи, која је крај рата дочекала са измењеним границама и политичким системима, биле су немерљиве: велики број жртава, разорена инфраструктура и оскудица у елементарним намирницама само су неке од њих. Током

³⁴ Eugene R Wittkopf, Christopher M Jones, Charles W Kegley, *Nav. delo*, pp. 39.

³⁵ Filippo Cesarano, *Monetary Theory and Bretton Woods*, Cambridge University Press 2009, pp. 149.

³⁶ Институција Светске банке основана је са циљем послератне помоћи разореним земљама, а касније земљама у развоју. ММФ-а је био задужен за одржавање монетарне стабилности валута земаља чланица, односно њихове конвертибилности у односу на долар, који је према бретонвудском систему постао главна валута (биовезан за злато у односу 35\$ за унцу) и то опстао до 70-их година 20. века. Такав систем је био врло погодан за САД, с обзиром на количину златних резерви којима су располагали после Другог светског рата. Земље чланице Фонда су плаћале доприносе, а сходно томе је одређивано њихово право гласа приликом одлучивања. Како су САД имале квоту од 2,8 милијарди долара (поређења ради квота Велике Британије је била 1,3 милијарде долара) у доприносима, њихов утицај у оквиру Фонда је био главни, Ivan T. Berend, *Ekonomika istorija Evrope u XX veku*, Beograd 2009, str. 222.

трајања рата, 1943. године основана је међународна организација хуманитарног карактера, UNRRA чији је примарни циљ био достављање помоћи разореним земљама у виду хране, обуће, одеће, али и омогућавање повратка ратних заробљеника. Највећи део средстава за функционисање ове организације одвајале су САД, а главни постулат на којем је почивала бязирао се на отклону од дискриминаторских мера изазване расним, верским или политичким карактеристикама земље која прима помоћ.³⁷

Заоштравање односа хладноратовских суперсила довело је до потребе да се нови спољнополитички циљеви САД усагласе са економском политиком, због чега је систем пружања економске помоћи кроз интернационалне организације замењен директном америчком финансијском асистенцијом. Опасност од уплитања совјетског утицаја на стратешки важном простору Медитерана, довела је до конструисања новог америчког политичко-економског обрасца који је подразумевао пружање економске помоћи одређеним режимима. Снажењем њихових економија учинили би такве земље способним да се успешно супротставе комунистичком утицају. Реакција америчког Конгреса на апел председника Трумана за обезбеђивање помоћи Грчкој и Турској 1947. године резултирала је економском помоћи од 400 милиона долара.³⁸

Труманова доктрина представљала је својеврстан увод у причу о Маршаловом плану. Креатори Маршаловог плана су о начину његове реализације размишљали и пре него што га је државни секретар Џорџ Маршал споменуо у говору о неопходности европске обнове на Харварду 5. јуна 1947. године.³⁹ Маршалов план био је најречитија манифестација америчке помоћи, као средства за постизање хладноратовских спољнополитичких циљева. Све више се ишло ка томе да економска помоћ постане доступна чак и оним земљама које према карактеристикама својих политичких режима, из америчке перспективе нису подобни претенденти за примање исте.⁴⁰ У том контексту треба разумети одлуку америчких власти да помоћ буде понуђена чак и земљама Источног блока.

Поред наглашене политичке компоненте у склопу нове хладноратовске политике, његов значај у економском смислу подразумевао је превазилажење доларског дефицита са

³⁷ Jack N. Behrman, "Political Factors in U. S. International Financial Cooperation, 1945-1950", *The American Political Science Review*, Vol. 47, No. 2 (Jun., 1953), pp. 433

³⁸ David M. Crawford, „United States Foreign Assistance Legislation, 1947-1948“, *The Yale Law Journal*, Vol. 58, No. 6 (1949), pp. 873.

³⁹ Benn Steil, *The Marshall Plan: Dawn of the Cold War*, Simon & Schuster 2018, pp. 93

⁴⁰ Džordž F. Kenan, *Memoari: 1925-1950*, Rijeka 1970, str. 220.

којим су се бориле европске земље. Економска помоћ европским државама омогућавала је финансирање куповине америчких производа, чиме је европски континент представљао преко потребно извозно тржиште за САД.⁴¹ Док су земље Западне Европе позитивно реаговале на такву америчку иницијативу, након почетних премишљања, СССР и земље Источног блока одбиле су учешће у Програму за опоравак Европе и окренуле се сопственој организацији комунистичких партија, Коминформу. Упоредо са политичким кризама дошло је то све већег економског удаљавања хладноратовских блокова, те је ембарго на извоз производа који би, према проценама стручњака могли допринети побољшању совјетске војне производње од 1948. године постао интегрални део Маршаловог плана.⁴² У периоду од 1948. године када је добио одобрење Конгреса па до краја 1951. године на име Плана европским земљама је пружена економска помоћ од око 13 милијарди долара, а након 1951. године Законом о узајамној безбедности економска помоћ замењена је војном.⁴³ Пристигла помоћ није се само позитивно одразила на успон економија европских земаља, већ је пружила велики импулс старој идеји европске интеграције.

Као противтежа систему успостављеном на Западу, на иницијативу СССР-а, као предводника, 1949. године основан је Савез за узајамну економску помоћ који је системом билатералних споразума успоставио економску заједницу земаља Источног блока, са циљем повећања обима спољнотрговинске размене.⁴⁴

2.2 Југословенско-амерички односи до Маршаловог говора

Политичке и географске препреке условиле су да до озбиљнијег успостављања односа између САД, као силе која је већ од 19. века постајала важан чинилац међународних токова и Кнежевине Србије, државе која је, ослободивши се окова Османског царства, тек пошла путем суверене и независне земље, дође тек 1879. године.⁴⁵ Најзначајнији моменат

⁴¹ Robert E. Wood, *From Marshall Plan to Debt Crisis*, University of California Press 1986, pp. 36.

⁴² Ian Jackson, *The Economic Cold War: America, Britain and East-West Trade 1948-63*, New York: Palgrave 2001, pp. 17.

⁴³ G. S. Prentzas, *The Marshall Plan (Milestones in Modern World History)*, New York: Chelsea House 2011, pp. 81.

⁴⁴ Oscar Sanchez-Sibony, „Capitalism's Fellow Traveler: The Soviet Union, Bretton Woods, and the Cold War, 1944-1958“, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 56, No. 2 (2014), pp. 300-301.

⁴⁵ Кнез Милан Обреновић донео је одлуку да се у Њујорку Герхард Јансен постави за почасног генералног конзула Србије, Ранко Петковић, *Један век односа Југославије и САД*, Београд 1992, стр. 16.

који је пратио развој дипломатских односа током 1881-1882. године кулминирао је потписивањем трговинске и конзуларне конвенције, чији значај се првенствено огледа у чињеници да је знатно надживела поменути период.⁴⁶ Упркос томе, српско-америчка трговинска размена је до почетка Првог светског рата била на веома скромном нивоу.

Током Првог светског рата америчка економска помоћ представљала је нову компоненту у српско-америчким односима. Амерички ратни савезник је, имајући у виду велика страдања српског народа, али и уважавајући напоре које је у смислу прибављања економске помоћи од САД чинио Михајло Пупин, од новембра 1917. године слао финансијску помоћ од милион долара на месечном нивоу.⁴⁷ Окончањем ратних сукоба створени су услови за прокламовањем нове државне творевине, а САД су биле прва сила која је 1919. године признала Краљевину Срба Хрвата и Словенаца.

У контексту америчке послератне помоћи Краљевини, неизоставно је споменути помоћ америчких техничких стручњака који су у оквиру акције за помоћ европским девастираним државама током 1919-1920. године учествовали у обнови железничког саобраћаја и испитивању рудних богатстава.⁴⁸ Дугорочни проблем у економским односима представљао је дуг од 61 милион долара који је током рата Краљевина створила у САД. Поред државног, Краљевина је била оптерећена и дуговима приватног карактера, преваходно обавезама у оквиру банке Блер, која је 20-их година одобрила Краљевини неповољне, али у том тренутку преко потребне зајмове.⁴⁹ Трговинска размена две државе је и у међуратном периоду била малог обима, али и поред тога важно је указати на америчке приватне инвестиције у Краљевини, међу којима је предњачила компанија „Стандард Оил“.⁵⁰

⁴⁶ Предвиђено је да уговор буде на снази 10 година, након чега би се аутоматски продужавао. Његов значај био је политички и економски, имајући у виду велику зависност Кнежевине од Аустроугарске у том периоду. Он се заснивао на реципроцитету при гаранцијама слободе трговине и пловидбе, као и гарантовању права најповлашћеније нације које са собом повлачи међусобне олакшице у обављању трговинске размене. Поред тога, уговор је подразумевао и поштовање грађанских права становницима српске, односно америчке националности, Dragana Gnjatović, „The Relevance of Signing Treaty of Commerce with the USA for the Economy of the Principality of Serbia“, u: *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia* (ed. Lj. Trgovčević), Belgrade 2008, pp. 45-52.

⁴⁷ Ранко Петковић, *Нав. дело*, стр. 30.

⁴⁸ Више у: V. Aleksić, S. Jerković, S. Ilić, „The First us ntervention in Serbian Economic Reconstruction and recovery“, *International Review*, No. 3-4 (2014), pp. 9-27.

⁴⁹ Dragana Gnjatović, „Dužnički teret Kraljevine Jugoslavije u vreme Velike svetske ekonomske krize“, *Megatrend revija*, br. 3 (2016), str. 37.

⁵⁰ Америчке инвестиције у Југославији чиниле су 10% укупних страних инвестиција, а САД су се по том критеријуму нашле на 5. месту, после Велике Британије, Француске, Немачке и Швајцарске. Компанија

У Другом светском рату Краљевина Југославија и САД су поново биле савезнице. Комплексне политичке околности које су додатно компликовале југословенску ратну ситуацију условиле су промену америчког става у контексту одабира стране коју треба подржавати. Након Техеранске конференције 1943. године САД, све већу политичку и војну подршку додељују Јосипу Брозу Титу и партизанском покрету. Почевши од 1942. године САД су на име Закона о зајму и најму Краљевини Југославији пружили економску помоћ обима око 32 милиона долара.⁵¹

Новоуспостављени послератни режим одликовао се доминантном позицијом Комунистичке партије Југославије и њеног лидера Јосипа Броза Тита. У Федеративној Народној Републици Југославији, једнопартијској земљи у којој је прокламовани парламентаризам био на издисају, владао је режим ограничених грађанских права и преких судова.⁵² Једна од основних карактеристика нове државе била је готово фанатична загладаност у СССР која се читовала на свим аспектима односа двеју земаља. Она се манифестовала кроз имплементирање већ постојећих совјетских искустава у привреди, попут национализације, колективизације и планског планирања. Совјетски уставни модел поставио је оквире устава ФНРЈ из 1946. године.⁵³ Чврсто везивање за Москву и у спољнополитичком смислу добило је легитимитет Уговором о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између СССР-а и Југославије потписаном 11. априла 1945. године у Москви.⁵⁴ У складу са југословенским плановима да је требало неговати добре односе са пријатељским и идеолошки сродним земљама, највећи део спољнотрговинске размене од 1945. године Југославија је обављала са СССР-ом и земљама Источног блока. Иако је СССР непосредно по окончању рата био главни економски партнер Југославије,

„Стандард Оил“ је са 13 милиона инвестиција чинила половину америчких укупних инвестиција у Краљевини Југославији, Lj. Adamović, Dž. Lempri, R. Priket, *Američko-jugoslovenski odnosi posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1990, str. 22-23.

⁵¹ Послератна нова држава Федеративна Народна Република Југославија наследила је све уговорне обавезе претходне државе, а између осталог и обавезе које је носио Закон о зајму и најму по коме је Југославији испоручено 32. 026.355 долара. Нове власти су страховале да би Закон по свом окончању 1946. године могао бити искоришћен као средство притиска америчких власти, због чега је стално истицано како је помоћ дата само „бандама четника“, те да након 8. септембра 1945. године у Југославију нису пристигле никакве испоруке. Једна од бојазни односила се на потенцијална америчка потраживања неутрошеног материјала који је према уговору морао бити враћен по истеку програма, *Diplomatski arhiv Ministarstva spoljašnjih poslova Republike Srbije (dalje DAMSP), Poverljiva arhiva (PA), SAD, 1947, F-8, dosije 37, pov. br. 4924.*

⁵² Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Clío 2013, стр. 218.

⁵³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. knjiga 3*, Beograd 1988, str. 67.

⁵⁴ Ljubodrag Dimić i Aleksandar Životić, *Napukli monolit – Jugoslavija i svet 1942-1948*, Beograd 2012, str. 216.

планиране уговорне обавезе неретко су остајале без потпуне реализације.⁵⁵ Петолетке у СССР-у представљале су идеолошки и структурни узор, а економска помоћ СССР-а била је важан фактор на који је југословенска страна рачунала при прокламовању амбициозног Првог петогодишњег плана 28. априла 1947. године.⁵⁶

Сједињене Америчке Државе су посредством свог амбасдора Ричарда Патерсона објавиле да признају нову југословенску државу, иако је и тада било евидентно да су идеолошке подлоге на којима се ове земље темеље битно супротстављене. У најранијем периоду успостављања дипломатских односа америчка страна је увиђала да је реч о режиму који је политички и економски у потпуности одан Совјетском Савезу. Већ тада је било јасно дефинисано да је потенцијална економска помоћ од стране САД могућа искључиво уколико дође до либерализације режима и политичких промена које она са собом доноси.⁵⁷

Демографски и материјални губици које је Југославија претрпела током Другог светског рата одражавали су сву неопходност помоћи из иностраних извора.⁵⁸ Напор који је новоуспостављени режим уложио како би опоравио земљу и санирао последице рата, упркос великом елану и завидним резултатима, морао је бити употпуњен асистенцијом организације задужене за помоћ и обнову како би успех био остварен. У том смислу прве испоруке UNRRA-е у Југославију су почеле да пристижу 1945. године. Процене су да је укупна количина помоћи коју је UNRRA обезбедила Југославији између 410 и 415 милиона долара. Главни финансијер и добављач југословенских потраживања биле су САД, које су у UNRRA-иним укупним испорукама учествовале са 73%.⁵⁹

⁵⁵ Према Споразуму о узајамним испорукама робе између ФНРЈ и СССР-а од 13. априла 1945. до краја исте године реализовано је само 40%, док је од 12-15 милиона долара предвиђених према Споразуму о економској сарадњи потписаног 8. јуна 1946. године остало нереализовано око 8 милиона, К. Николић, „Совјетски Савез и Југославија на крају Другог светског рата 1944-1945“ у: *Ослобођење Београда 1944* (ур. Александар Животић), Београд 2010, стр. 403.

⁵⁶ Први петогодишњи план у Југославији био први који је једна социјалистичка земља после СССР-а имплементирала. Кључни приоритети су му били унапређивање металургије, машиноградња, рударство и електрификација. За 1951. годину као завршну фазу Плана било је предвиђено повећање бруто друштвеног производа за 193%, доходак по становнику за 185%, индустријска производња за 494%, производња електричне енергије за 395%, угља и кокса за 272%, раст занатства и услуга за 150% а пољопривредне производње за 151%. Предвиђено је и повећање индустријске производње у укупној је у односу на предратних 13,2% на 65%, Слободан Вуковић, *Српско друштво и економија (1918-1992)*, Нови Сад 2012, стр. 408.

⁵⁷ Lorejn M. Lis, *Održavanje Tita na površini*, Beograd 2003, str. 24.

⁵⁸ Комисија за ратну штету проценила је југословенска разарања током Другог светског рата на 46.900.000.000 америчких долара, Nikola Živković, „Stanje u jugoslovenskoj privredi neposredno po završetku Drugog svetskog rata“, u: *Balkan posle Drugog svetskog rata* (ur. P. Kačavenda), Beograd 1996, str. 51.

⁵⁹ Vera Kržišnik-Bukić, „Hrana kao glavni vid UNRRA-ine pomoći Jugoslaviji 1943–1948“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 20 No. 3 (1988), str. 75, 60.

Квалитет југословенско-америчких односа знатно је опао у првим послератним годинама, што се мора посматрати у ширем хладноратовском контексту. Напетости у односима некадашњих ратних савезника манифестовале су се кроз Тршћанску кризу и југословенске претензије на територију Корушке. Међу америчким круцијалним спољнополитичким питањима на једном ширем плану налазио се питање Грчке. Америчка страна је, бранећи своје интересе у Грчкој оштро нападала југословенску асистенцију комунистичким борцима у грађанском рату, што је неминовно изазивало конфликте међу њима.⁶⁰ Суђења Дражи Михаиловићу и југогловенским држављанима оптуженим за шпијунажу у корист САД такође су изазивала негативне реакције САД. Карактером и последицама најозбиљнија југословенско-америчка криза у првим послератним годинама, а имајући у виду све ужаренији хладноратовски контекст, била је изазвана инцидентима са америчким авионима који су прелетали југословенску територију у августу 1946. године. Југословенски ловци су 9. августа 1946. године приморали амерички авион С-47 на свом редовном лету од Беча до Удина да слети у близини Љубљане, тврдећи да је такав чин нарушавање ваздушног простора једне суверене државе. Поновљени сценарио са новим америчким авионом након десет дана резултирао је и смртним исходом дела посаде, што је допринело знатном повећању напетости у односима двају држава.⁶¹

У време када су креатори америчке спољне и економске политике почели увиђати значај економске помоћи као софистицираног хладноратовског оружја, из чега се родио Маршалов план, наметала су се питања попут: коме она треба да буде намењена, са којим циљем и у којој мери? У моментима када је питање укључивање Југославије у оквире америчких програма помоћи долазило на ред, оно никада није долазило изоловано. Увек је било уско повезано са њеном тренутном спољнополитичком позицијом и односима са СССР-ом, а све у контексту широко постављене хладноратовске шаховске табле у којој су главне суперсиле диктирале игру.

⁶⁰ Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2014, str. 62.

⁶¹ Tvrтко Jakovina, *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene američke države: 1945-1955*, Zagreb 2003, str. 57-63.

3. ХРАНА КАО АМЕРИЧКО ХЛАДНОРАТОВСКО ОРУЖЈЕ 1947 И 1950. ГОДИНЕ

3.1. Сједнињене Америчке Државе и питање економске помоћи Југославији 1947. године

Осврт на значај UNRRA-иних операција у Југославији

Европско послератно становништво масовно се суочавало са појавом глади, а она није заобишла ни југословенски простор. Прехрана становништва, као предуслов опстанка државе и народа представљала је веома важан задатак нових југословенског режима. У рукама новог државног система налазило се рационасање хране и друге робе, те је од 1945-1952. године подела вршена према посебним потрошачким категоријама становништва, док се роба могла набавити захваљујући посебним потрошачким картицама.⁶² Југословенска држава са доминантним пољопривредним сектором наметала је после рата потребу обнове пољопривредне производње, због чега је одмах након рата била спроведена аграрна реформа, која је предвиђала одузимање земље крупним земљопоседницима и поделу исте сиромашнијим сељацима. Уситњавање поседа, неадекватна механизација земљишта у спрези са стварањем сељачких задруга и политиком обавезних откупа које су нове власти спроводиле, условили су опадање производње у југословенској пољопривреди. Послератни период одликовао се, за разлику од међуратног, високим процентом увоза пољопривредних производа, те је са предратних 9% 1939. године скочио на 19% укупног увоза 1947. године.⁶³ Поред државе као регулативног фактора, исхрана становништва зависила је и од временских прилика, те су суше и поплаве представљале додатног непријатеља. У Југославији је услед суша током 1947 и 1950. године наступио дефицит у прехранбеним производима, због чега су управо те две сличне ситуације, у контексту америчког односа према Југославији у тим тренуцима, анализирани у овом поглављу.

У првим годинама по окончању рата 66% потреба за прехрану становништва покривано је захваљујући увозу из иностранства и захваљујући помоћи UNRRA-е. Остатак

⁶² Igor Duda, „Svakodnevni život u obje republike jugoslovenske države“, u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi* (L. Perović, D. Roksanđić, M. Velikonja, W. Hoepken, F. Bieber), Beograd 2017, str. 370-371.

⁶³ *Jugoslavija 1945-1964-statistički pregled*, Beograd 1965, str. 97.

од 34% био је покриван захваљујући политици обавезног државног откупа од југословенских сељака.⁶⁴ Југословенски представници су од оснивања UNRRA-е, 1943. године били привржени идеји реализације програма послератног опоравка, те су се нашли на листи првих потписника Оснивачке повеље.⁶⁵ По окончању Другог светског рата, а у складу са објективним потребама тешко разорене земље, у Југославију су почеле да пристижу испоруке као и посебна мисија UNRRA-е са циљем надзирања испорука. Како је пољопривредни сектор од кога је зависила прехрана југословенског становништва прилично страдао током ратних разарања, опоравак пољопривреде био је један од главних задатака нових власти. Иако је главна идеја била да домаћи извори буду примарни, планери опоравка пољопривредног сектора у Југославији рачунали су на велику помоћ иностраних извора, нарочито UNRRA-е.⁶⁶ Испоруке UNRRA-е обухватале су првенствено храну, која је у сушним послератним годинама, када је исхрана становништва била доведена у питање, била преко потребна. Поред тога, испоруке су подразумевале и помоћ у одећи, обући, разним возилима и медицинском материјалу. Нешто мањи, али свакако значајан импулс, помоћ која је стигла посредством UNRRA-иних средстава одражавала се и на развој осталих грана привреде.⁶⁷

Заоштравање југословенско-америчких односа интензивирало услед бројних криза током 1946. године негативно се одразило на помоћ UNRRA-е Југославији, с обзиром на знатни амерички утицај у оквиру организације. Оно се манифестовало кроз проблеме у дистрибуцији испорука Југославији, као и све учесталијим оптужбама америчке стране за кршење принципа организације и дискриминишуће политике расподеле робе. Још неке америчке оптужбе тичале су се преусмеравања UNRRA-иних испорука ка југословенским оружаним снагама, као и извоза појединих производа који су означавани као дефицитарни

⁶⁴ Александар Ракоњац, "Исхрана становника Југославије у периоду обнове земље (1945-1947) ", *Зборник Матице српске за историју*, бр. 94 (2016), стр. 78.

⁶⁵ Оснивачки споразум у име Југословенске владе у иностранству потписао је Константин Фотић, краљевски амбасадор у Вашингтону, а као стални представник при организацији предводио је и југословенску делегацију на првом заседању UNRRA-е, Branko Petranović, „Помоћ UNRE Југославији“, *Istorija 20. veka*, II knjiga (1961), стр. 173.

⁶⁶ AJ (Arhiv Jugoslavije), 40 (Privredni savet vlade FNRJ), F-46, 125, Sredstva-izvori za obnovu i snabdevanje poljoprivrede

⁶⁷ Kornelija Ajlec, „UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji“, *Prispevki za novejšo zgodovino*, br. 2 (2013), str. 98.

у Југославији.⁶⁸ Званична мисија САД дошла је у октобру 1946. године у Југославију, али њени делегати нису успели да доказима потврде претходне оптужбе.⁶⁹

Крајем 1946. године у Стејт департменту увелико се говорило о томе да је додељивање помоћи посредством међународне организације неодрживо, имајући у виду промену правца америчке спољне политике. Самим тим, амерички финансијски ангажман у оквиру UNRRA-е као организације, а онда и асистенције Југославији, као земљи која је у оквиру тог програма примила највећи износ помоћи, ближио се крају. Рок за окончање испорука био је 31. март 1947. године, али наведени период није био довољан за реализацију целокупног предвиђеног програма помоћи Југославији. У том контексту југословенски амбасадор у САД, Сава Косановић покушавао је да продужи рок за слање преосталих испорука, између осталог и кроз разговор са америчким подсекретаром Дином Ачесоном. Ачесон је већ тада наговестио промену америчке економске политике која се очитовала кроз чврсту одлуку о престанку америчког учешћа у оквиру програма економске помоћи чији се темељ налазио у организацији међународног карактера.⁷⁰

Документ Дипломатског архива Министарства спољних послова указао је на занимљиву епизоду која је пратила ликвидирање мисије UNRRA-е лета 1947. године. Наиме заменик мисије, извесни Џоунс је преносећи архиву у Вашингтон у сандуцима преносио вредне југословенске реликвије које су биле у манастирима, од великог културног и историјског значаја. Југословенске власти су организовале и суђење након чега је утврђено да то није био јединствен случај, већ да су се такве ситуације догађале и у прошлости током његовог боравка.⁷¹ Нажалост, на основу расположивих извора није било могуће утврдити да ли је наведена епизода кулминирала инцидентом већих размера. Ипак, и поред својевремених несугласица и момената који су потенцијално могли допринети негативном перципирању делатности целокупне UNRRA-ине мисије у Југославији, до тога није дошло.

⁶⁸ У интервјуу за *News Chronicle*, Тито истиче да Југославија јесте помогла Румунији и Албанији током 1946. године, али у ситуацијама када је њима то заиста било потребно, те да такву активност треба сматрати акцијом мотивисаном хуманитарним циљевима, „Одговори Маршала Тита на питања дописника лондонског листа „Њус Кроникл“, *Политика*, 19. април 1947, стр. 1.

⁶⁹ Lj. Adamović, Dž. Lempi, R. Priket, *Nav. delo*, стр. 28.

⁷⁰ Foreign Relations of the United States (FRUS), 1947, vol. IV, Eastern Europe, The Soviet Union, 531, Memorandum of Conversation, by the Associate Chief of the Division of Southern European Affairs (Barbour), February 13, 1947.

⁷¹ DAMSP, PA, SAD, 1949, F-97, dosije 19, pov. br. 415884, Izveštaj Ministarstva inostranih poslova FNRJ drugu Daliboru Soldatiću, 30. avgust 1948.

Политички спорови на релацији САД-Југославија нису могли променити свест југословенског становништва о несумњивом учинку америчке хуманитарне мисије демонстриране кроз економску помоћ Југославији кроз програм UNRRA-е.⁷² О томе најречитије сведочи чињеница колико је сам мит о „Трумановим јајима“ и жељно ишчекиваним UNRRA-иним пактетима хране надживео поменути период. У пакетима са јасно назначеним дародавцем становништву је, у ситуацији када су у девастираној Југославији и елементарне прехранбене намирнице представљале луксуз, било омогућено да конзумира млеко у праху, кафу, мармеладу, жути сир и многе друге производе.⁷³ Храну из конзерви UNRRA-е користили су и бригадири на изградњи пруге Брчко-Бановићи током 1947. године, док су њени камиони и мешалице представљали техничку подршку југословенској изградњи.⁷⁴ Сам Тито је такође нагласио да је помоћ UNRRA-е Југославији много значила у процесу њеног послератног опоравка, те да је народ био веома захвалан. Начин његовог обраћања није негирао захвалност за америчку помоћ, али је ипак истакао велике поднете жртве и страдања југословенског народа као главни фактор због ког се помоћ морала перципирати као очекивана и заслужена, а не као „америчка милостиња“.⁷⁵ Захвалност југословенске владе није остала само на речима. Донета је одлука да је најбољи начин за указивање поштовања и исказивање захвалности за акције које је UNRRA спроводила у Југославији била додела одликовања за 13 чланова организације, међу којима је било и америчких представника.⁷⁶ Значај UNRRA-ине делатности и америчког ангажмана у оквиру ње, имао је несумњив психолошки ефекат на становништво у ратом разореној Југославији, што је у великој мери утицало на формирање позитивне слике о САД у периоду након Другог светског рата.

⁷² AJ, 83 (Fond Save Kosanovića), F-15-453, Report on Yugoslavia by Joyce and Zlatko Balokovic, january 1947

⁷³ „UNRA – YU Cargo kult“ <<http://www.leksikon-yu-mitologije.net/unra-yu-cargo-kult/>> (18. avgust 2019).

⁷⁴ Tvrтко Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, str. 98.

⁷⁵ „Експозе маршала Тита о спољној политици“, *Политика*, 1. април 1947, стр. 1.

⁷⁶ Американци из ове групе били су Фиорело Ла Гвардија, Рој Хендриксон, Херберт Леман, Ловел Рукс и Вилфорд Џонс. По сазнању о одликовању Ордена заслуга за народ првог реда, од поменутих личности неки су били на путу, неки су били на одсуству услед болести, али је било очигледно да је природа југословенско-америчких односа током 1946-1947. године довела до тога да им је било непријатно да приме орден. Због тога је Сава Косановић предложио Титу да би и телеграм био довољан, DAMSP, PA, SAD, 1947, F-75, dosije 10, pov. br. 415240, Telegram Save Kosanovića, 23. jul 1947.

Југославија и пост-UNRRA период

Крајем 1946. године највећи део делатности UNRRA-е, у оном облику који је до тада био актуелан, приведен је крају. Ипак, иако умањеног значаја и конкретних операција, UNRRA се одржала све до 1949. године.⁷⁷ Стање резерви жита у Југославији током 1947. године наговештавало је велику кризу у исхрани становништва, због чега је било неопходно потражити иностране изворе снабдевања. О значају даљих испорука UNRRA-е за југословенски народ речито је сведочио извештај Већа америчких Хрватица, где се истицало да „колико год та помоћ била огромна, она никада није довољна“.⁷⁸ Успорен процес послератног опоравка и масовна глад која је претила да однесе бројне животе на територији појединих земаља Европе, наметнули су питање других иностраних извора који ће помоћи европским земљама да превазиђу незавидну економску ситуацију. Фиорело Ла Гвардија, Генерални секретар UNRRA-е, сматрао је да се наставак испорука мора обезбедити и током 1947. године. У потрази за најбољим решењем, он је изнео предлог о потенцијалној организацији међународног карактера која би деловала у оквирима Организације уједињених нација. Она би била независна од било каквих политичких притисака, интервенисала би у свакој кризној ситуацији, а проблем земаља које не би могле да уплате своје доприносе организацији био би решен тако што би оне издвајале оне производе којих имају највише.⁷⁹ Прелазно решење састојало се у томе да економски најстабилније земље издвоје извесна средства и тако помогну најугроженијим земљама.

У међувремену је био основан Специјални технички комитет са задатком да утврди своту која би одређеним земљама омогућила минимум средстава потребних за превазилажење кризе. Он је установио следеће потребе у милионима долара: Аустрија 143,5, Пољска 139,9, Италија 106,9, Грчка 84,3, Југославија 68,2 и Мађарска 40,2, што је износило укупно 583 милиона долара. Давање помоћи према начелима нове организације требало је да се регулише путем билатералних уговора између земаља које располажу вишковима и

⁷⁷ Juan Pan-Montojo, „International Institutions and European Agriculture from the IIA to the FAO“, in: *Agriculture in Capitalist Europe, 1945-1960: From Food Shortages to Food Surpluses* (eds. C. Martiin, J. P. Montojo, P. Brassley), Routledge 2016, pp. 29.

⁷⁸ AJ, 141 (Antifašistički front žena), F-25, 392-408, Dopis Veća američkih Hrvatica AFŽ-u, 15. februar 1946.

⁷⁹ Као примере изузетно угрожених земаља којима је даља помоћ неопходна, Ла Гвардија наводи Грчку, Албанију, Југославију, Чешку, Пољску, Италију, Аустрију, Кину, AJ, 83, F-15, 831-836, Izveštaj Generalnog sekretara UNRRA-e Fiorela La Guardie, 11. novembar 1946.

примаоцима помоћи.⁸⁰ Сједињене Америчке Државе су, као економски супериорна сила, 11. децембра 1946. године потписале резолуцију бр. 84, којом је дефинисано да ће се за 1947. годину установити програм помоћи у оном износу који ће, према проценама представљати минимум потребан како би се избегла економска катастрофа. Председник Хари Труман је у својој фебруарској посланици Конгресу изнео тезу о томе да се претходно постављени хуманитарни циљеви UNRRA-е морају довршити, али у форми директне америчке интервенције у виду економске помоћи од 350 милиона долара за земље чија је економска ситуација и даље показивала знаке слабости.⁸¹ Иако су представници САД учествовали у проценама о потребама земаља које је извршио Специјални технички комитет, убрзо америчка страна је сачинила нови, измењени извештај који је дефицитарним земљама прогласио Аустрију, Грчку, Мађарску, Италију, Пољску, Слободну територију Трста и Кину, док су разлике у два извештаја правдане другачијим критеријумима процењивања.⁸² Изјаве америчких званичника које су се појављивале у штампи почетком 1947. године показивале су да се о помоћи Југославији, иако је била на листи најугрожених земаља према анализи Специјалног техничког комитета, уопште није ни говорило.⁸³

Југословенски званичници су се, зарад разматрања новог вида финасирања земље из страних извора, још раније обратили Ла Гвардији, верујући у његове наклоности према елану који је југословенски народ показао у обнови земље.⁸⁴ Ла Гвардија је у својим настојањима да се подршка Југославији обезбеди и по окончању UNRRA-е апеловао на америчку страну, уз образложење да је Југославија уложила огромне напоре у процес

⁸⁰ AJ, 50 (Predsedništvo vlade FNRJ), F-43-96, Materijal o Maršalovom planu, 3. maj 1948.

⁸¹ FRUS, 1947, vol. I, General, The United Nations, 523, Text of Presidential Message to the Congress, Contained in Press Release Issued by the White House, February 21, 1947

⁸² FRUS, 1947, vol. I, General, The United Nations, 522, Memorandum by the Staff Committee of the National Advisory Council on International Monetary and Financial Problems to the National Advisory Council, February 14, 1947

⁸³ Бено Хабјанич који се налазио на месту трговинског аташеа у Вашингтону у јануару 1947. године известио је амбасадора Саву Косановића да су САД већ одлучиле које државе ће у периоду по престанку рада UNRRA-е финансирати из својих извора, али да изгледа да се Југославија не налази међу њима, те да би поводом тога требало предузети извесне мере и обавити разговоре са америчким представницима, AJ, 83, F-7-515, Izveštaj Vena Nabjaniča, na mestu trgovinskog atašea u Vašingtonu Savi Kosanoviću, 30. januar 1947.

⁸⁴ Фиорело Ла Гвардија је и пре почетка Другог светског рата био конзул у Ријечи, помало знао српскохрватски језик, а такође је био и члан мисије UNRRA-е која је била у Југославији 1946. године. О његовом позитивном мишљењу према Југославији сведочила је и каснија изјава Саве Косановића, након смрти Ла Гвардије при чему је он изразио жал читавог југословенског народа и истакао да је љубав југословенског народа и Ла Гвардије била обострана и „у добрим и у лошим временима“, AJ, 83, F-8-475, Izjava Save Kosanovića povodom smrti Fiorela La Gvardije, 20. septembar 1947, Lj. Adamović, Dž. Lempi, R. Priket, *Nav. delo*, str. 28.

ревитализације државе, али да би јој економска помоћ још увек била неопходна.⁸⁵ Упркос Ла Гвардијиним званичним положајима, његов реални утицај при решавању овог проблема био је прилично ограничен. На то је указивао и коментар да су сви његови напори у том смеру остали без успеха јер се проблем крио у актуелним југословенско-америчким политичким односима чији је квалитет био знатно нарушен.⁸⁶

Помоћ Југославији у овом конкретном случају подразумевала је преко потребну храну, с обзиром на то да је ситуација поводом исхране југословенског становништва бивала све критичнија. Током фебруара и марта 1947. године, Сава Косановић је кроз разговоре са америчким представницима често покретао питање исхране у Југославији и испитивао америчко расположење о додељивању помоћи Југославији. Један од разговора водио је са америчким подсекретаром задуженим за економске послове, Вилијамом Клејтоном који је Косановићу отворено предочио да се проблем са америчким испорукама налазио у генерално негативном ставу према Југославији, али и у томе да је америчка страна проценила да је неким другим земљама помоћ много потребнија.⁸⁷ Косановић је добијао инструкције из Југославије да путем медија редовно обавештава америчку јавност о кризној ситуацији и глади која ће завладати у земљи. Навођењем конкретних података Сава Косановић је указивао на могуће последице глади у Југославији, где је током фебруара и марта 1947. године снижавана додељена грамажа хлеба по становнику и достигла просечни ниво од 1240 калорија.⁸⁸ У свом извештају Косановић је истицао како је Југославији био потребан увоз из иностранства који би обухватио жито, махунарке, кромпир и масноће, како би се одржао наведени унос калорија, с обзиром на то да су југословенске резерве за период од априла до јула биле такве да је она могла обезбедити само 652 калорије по особи на дневном нивоу.⁸⁹ Када се има на уму да је на житарице одлазило 69% калорија у исхрани, док су млеко, месо и јаја чинили само 13%, може се наслутити колики је проблем несташница житарица могла представљати за југословенско становништво.⁹⁰

⁸⁵ АЈ, 83, F-15, 831-836, Izveštaj Generalnog sekretara UNRRA-e Fiorela La Guardia, 11. novembar 1946.

⁸⁶ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-75, dosije 8, pov. br. 4145, Predmet: Fiorella H. LaGuardia u Čikagu, 24. oktobar 1946.

⁸⁷ АЈ, 83, F-7, 540, Zabeleška o razgovoru Save Kosanovića i Vilijama Klejtona, 26. mart 1947.

⁸⁸ Поређења ради, према наводима Валтера Лакера, дијетом за мршављење предвиђен је унос од 1500 калорија на дневном нивоу, Валтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Београд: Clio 1999, стр. 27.

⁸⁹ АЈ, 83, F-8, 304-305, Izjava ambasadora Save Kosanovića o stanju ishrane u Jugoslaviji, 21. mart 1947.

⁹⁰ Ivana Dobrivojević, „Život u socijalizmu-prilog proučavanju životnog standarda građana u FNRJ (1945-1955)“, *Istorija 20. veka*, br. 1 (2009), str. 78.

Од априла 1947. године, инструкције Сави Косановићу добијале су сасвим другачију садржину. Оне су, наиме, подразумевале да југословенски амбасадор обустави даље активности чији је циљ био обезбеђивање помоћи за Југославију, што је подразумевало говоре о алармантности југословенске ситуације и становништву које се налазило на ивици егзистенције.⁹¹ Тако озваниченом новом југословенском ставу који је, услед своје контрадикторности изазивао збуњеност Саве Косановића, претходио је Титов експозе о спољној политици Југославије.⁹² Он је говорио о представи Југославије у западним медијима где се представљала слика сиромашне земље којој прети катастрофа услед глади, а са друге стране земљи која Румунији и Албанији извози жито. Тито је, оштро осуђујући такве коментаре који су јасно указивали на то да Југославија неће добити никакву помоћ, истакао да она ни на који начин у иностранству није молила за помоћ у храни, већ је искључиво инсистирала на ономе што јој је објективно припадало.⁹³

Овакав Титов наступ треба разумети у контексту тога што је још 16. марта 1947. године југословенска влада била званично обавештена да неће добити никакву помоћ од САД. Америчка аргументација се сводила на то да је Југославија већ добила довољно средстава посредством UNRRA-е, као и да постоје земље чија је ситуација знатно критичнија. Уз то је била дата сугестија да се актуелна криза у прехрани становништва могла превазићи већим ангажманом саме државе по питању контролисања расподеле и равномерне дистрибуције залиха хране, у чему се вероватно крила доза прекора за Југославију која је тражила помоћ од САД, а своје резерве током 1946. извозила у суседне земље.⁹⁴ У САД је питање економске асистенције одређеним земљама по окончању UNRRA-е вођено у исто време као и разматрање помоћи коју је председник Труман затражио од Конгреса за Грчку и Турску. То је била манифестација новог курса у америчкој спољној политици чији је циљ био усклађивање економске помоћи са политичким циљевима. У актуелном

⁹¹ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 20, pov. br. 48476, str. pov. br. 13, Pokretanje pitanja ishrane, 23. april 1947.

⁹² Сава Косановић се у једном каснијем обраћању Титу пожалио на недостатак координације и синхронизације у односима званичника у Београду и вести које добија амбасада „У часу кад добијем инструкције да у Стејтдепартаменту енергично тражим помоћ у исхрани, кад докажуем да су извештаји амбасаде у Београду злонамерни, кад не кажу да нам треба помоћ у исхрани, они ми дају чланак *Борбе* и *Политике* о одличном стању исхране, АЈ, 83, F-13-59, Pismo Save Kosanovića Josipu Brozu Titu, 7. april 1948.

⁹³ „Експозе маршала Тита о спољној политици“, *Политика*, 1. април 1947, стр. 2.

⁹⁴ АЈ, 83, F-8, 300-301, U. S. Statement on Yugoslav Needs, March 20, 1947

хладноратовском контексту помоћ Југославији није представљала приоритет у америчким спољнополитичким плановима.⁹⁵

Тито је у присуству помоћника министра иностраних послова др Владимира Велебита дао интервју америчком новинару Јоханесу Стиллу. Одговарајући на питање о ситуацији исхране у Југославији, Тито је објашњавао да ситуација није била лака, али да је „беспредметно и сувишно говорити о храни која је потребна нашој земљи“. Пренео је оптимистичну процену да би се тај проблем могао превазићи и да се улажу велики напори од стране саме државе да се санирају последице мразева и поплава.⁹⁶ Промовисање повољне ситуације о питању исхране у Југославији очитује се и на примеру њеног поређења са животним условима у Великој Британији. При томе је аутор чланка у *Политици* нагласио да су следовања хлеба и других намирница код нас већа него у Британији.⁹⁷ Пропагандни значај оваквих текстова нарочито постаје значајан ако се има у виду чињеница да је због суше у читавој Европи током 1946. године и у Југославији од фебруара 1947. године дошло до смањивања следовања хлеба за све категорије становништва.⁹⁸

Интервенција Америчког комитета за помоћ Југославији 1947. године

У САД налазила се веома бројна југословенска емиграција, по свом карактеру и идеолошкој оријентацији веома разноврсна. Југословенски исељеници у САД имали су велики број женских, социјалних, верских и хуманитарних удружења. Међу њима је 1944. године у Вашингтону основана организација хуманитарног карактера, Амерички комитет за помоћ Југославији, чији је циљ био прикупљање и слање помоћи Југославији.⁹⁹ На челу Комитета се налазио познати виолиниста и истакнути национални радник Златко Балоквић,

⁹⁵ Најбољи показатељ нове економске политике САД јесте извештај председника Харија Трумана крајем 1947. године који показује да је Конгрес САД на име програма насталог по окончању UNRRA-е, током те године одобрио помоћ Аустрији, Италији, Грчкој, Кини и Трсту. Њиме се потврђује да је додељивање помоћи било инспирисано политичким циљевима усаглашеним са новом спољнополитичком стратегијом давања економске помоћи земљама како би се у њима предупредило снажење комунистичког режима. Поред тога, предвиђена свота новца додељена наведеним земљама износила је 286,1 милиона долара, што није била ни половина износа који је проценио Специјални технички комитет у свом првобитном извештају, *AJ*, 50, F-43-96, *Materijal o Maršalovom planu*, 3. мај 1948.

⁹⁶ „Одговори маршала Тита на питања америчког радио-коментатора Јоханеса Стилла“, *Политика*, 26. април 1947, стр. 1.

⁹⁷ Мих. С. Петровић, „Како данас живе Енглези“, *Политика*, 29. мај 1947, стр. 1.

⁹⁸ Vera Kržišnik-Bukić, *Nav. delo*, str. 69.

⁹⁹ Саша Илић, „Амерички комитет за помоћ Југославији 1944-1948“, *Архив*, бр. 1 (2004), стр. 129.

док је титула почасног председника припала Елеонори Рузвелт, супрузи бившег америчког председника, што је знатно доприносило популарности Комитета у америчкој јавности.¹⁰⁰ Активностима Комитета била је обезбеђена велика помоћ у храни за југословенско становништво, одећи, лековима и медицинском материјалу који је био обезбеђен кроз посебно специјализован програм.¹⁰¹ Реч је била о организацији која је свесрдно подржавала настојања нове југословенске државе, док је Тито, са друге стране океана узвраћао речима хвале за филантропску мисију Комитета.¹⁰² Пропагандни рад исељеничких организација био је од виталног значаја у условима када се у САД стварала негативна слика о Југославији, односно када је „реакционарна штампа износила клевете против нас“. Због тога је југословенска влада развијала стратегије којима би унапредила америчко снабдевање, како наводе „веродостојним вестима“, из Југославије, што је требало остварити оснивањем Танјуговог бироа 1947. године или организацијом радио-службе.¹⁰³ Пристигле вести из Југославије користиле су онда амбасади у Вашингтону и исељеничким организацијама. Посредством Саве Косановића југословенска влада задавала је задатке које су пропагандним активностима имале испунити југословенске исељеничке организације у САД.¹⁰⁴

Тако је делатност Америчког комитета за помоћ Југославији, као хуманитарне организације у САД, требало да има велики значај у моменту када је Југославији претила озбиљна криза услед дефицита у житу и осталим хранљивим материјама 1947. године, а када се знало да се више неће моћи ослонити на пошиљке UNRRA-е. Они су најпре сумњичаво и стидљиво, а затим врло отворено покренули кампању којом би осигурали наставак преко потребне економске помоћи за Југославију.¹⁰⁵ Иако је интересовање за југословенско

¹⁰⁰ Stjepan Lojen, *Uspomene jednog iseljenika*, Zagreb 1963, str. 273.

¹⁰¹ Према подацима које је доставио Амерички комитет за помоћ Југославији у оквиру свог завршног извештаја састављеног четири године након прве испоруке, укупна процена вредности пошиљки за Југославију је била 2,732,835.55 долара, AJ, 83, F-15, 481-484, Final Report: The American Committee For Yugoslav Relief, January 25, 1949

¹⁰² AJ, 141, F-25, 378-386, Godišnji izveštaj Upravnog odbora Američkog odbora za jugoslovensku pomoć

¹⁰³ AJ, CK SKJ, Ideološka komisija, VIII, II/10-b-24, Izveštaj o organizaciji informativne službe za Ameriku, 6. februar 1947.

¹⁰⁴ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 20, pov. br. 48476, str. pov. br. 13 Pokretanje pitanja ishrane, 23. april 1947.

¹⁰⁵ Кампања коју је Комитет покренуо није у потпуности проистекла из самосталне иницијативе. О томе јасно сведочи инструкција коју је добио Алеш Беблер, помоћник министра спољашњих послова ФНРЈ у којој је наглашено да због проблема снабдевања земље и спровођења дискриминаторске политике према њој треба активно вршити притисак на амбасаде Лондона и Вашингтона и то различитим телеграмима, петицијама, конференцијама, али и текстовима исељеника и пријатеља Југославије, DAMSP, PA, SAD, 1947, F-75, dosije 9, pov. br. 410151, Predlog drugu Bebleru o vršenju pritiska na ambasade Londona i Vašingtona, 17. maj 1947.

питање Комитет покренуо са првим наговештајима смањења утицаја UNRRA-е, од марта месеца 1947. године започета је интензивнија кампања Комитета која се базирала на обраћању високим америчким званичницима, еминентним личностима из културног и политичког живота Америке, организацијама различитог карактера, као и медијима.

Изјаве америчких званичника које су указивале на изостављање Југославије као примаоца америчке помоћи у пост-UNRRA периоду биле су узрок обраћања америчком државном секретару Џорџу Маршалу. Поред подсећања на обећану идеју послератне економске помоћи која се клонила дискриминационе политике, Комитет је указивао на велике жртве и разарања која је Југославија, као амерички савезник претрпела током Другог светског рата. Приступ који је потенцирао војни ангажман Југославије у рату имао је за циљ да код секретара, који се својим заслугама у рату веома истакао, пробуди осећај емпатије и изазове већу наклоност према Југославији. У писму је била наглашена и страшна зима, а онда и суша која је довела до несташнице пшенице и кукуруза, због чега је глад у Југославији била извесна.¹⁰⁶ Комитет се у склопу своје акције за одобрење помоћи у храни за Југославију неколико пута обраћао и Харију Труману. Његов утицај у овом питању проистакао је из чињенице да је председник имао право да додели још 15 милиона долара, поред своте новца која је већ предвиђена за опоравак земаља.¹⁰⁷ Крајем марта 1947. године је у том смислу Комитет организовао акцију са идејом да се прикупе потписи подршке 50 еминентних Американаца који би вредновали напоре Комитета, али и схватили неопходност брзог и ефикасног деловања са циљем да се обезбеди хитна помоћ земљи која се суочавала са огромним дефицитима, превентивно прехранбених производа.¹⁰⁸ Идеја је била да се потписи пошаљу широм САД како би се том питању дао што већи публицитет и значај, али и како би читаво америчко јавно мњење било подробније обавештено. Фонд Америчког комитета за помоћ Југославији није располагао евентуалним одговорима секретара Маршала или председника Трумана на ове иницијативе Комитета, уколико их је уопште и било. Писма представника оба дома Конгреса указивала су на непрецизне одговоре када је

¹⁰⁶ AJ, 183 (Američki komitet za pomoć Jugoslaviji), F-28, Letter to George C. Marshall, Secretary of State, March 3, 1947

¹⁰⁷ AJ, 183, F- 28, Letter to the Editor of *The Christian Herald*, May 26, 1947.

¹⁰⁸ Међу истакнутим личностима из америчког јавног живота Амерички комитет за помоћ Југославији подржавали су Елеонора Рузвелт, Херберт Леман, Џо Дејвидсон, Орсон Велс, Томас Ман, Дороти Паркер, сенатор Роберт Вагнер, као и многи познати политичари, лекари и еминентна духовна лица, AJ, 83, F-15, 481-484, Final Report-The American Committee for Yugoslav Relief, January 25, 1949

био у питању југословенски случај, уз обећање да ће се образложења Комитета свакако размотрити.

Почасна председница Америчког комитета за помоћ Југославији, Елеонора Рузвелт, користећи свој утицај, јавним иступима и обраћањима америчким званичницима чинила велике напоре како би апеловала на неопходност пружања помоћи Југославији. У својој колумни у оквиру *United Features Syndicate*, 9. априла 1947. године, она је навела како је помоћ прокламована по завршетку UNRRA-е од стране САД изузимањем Југославије изгубила свој хуманитарни смисао, док је наглашавала онај политички давањем велике помоћи Грчкој. Истичући значај и допринос југословенског народа при остварењу званичне савезничке победе и његових жртава, она је указивала на то да је критеријум ратног савезништва био сасвим занемарен, с обзиром на то да чак у Немачкој становништво није добијало мање од 1000 калорија на дневном нивоу.¹⁰⁹

Упркос измењеном званичном југословенском ставу од априла 1947. године, где је амбасадору Косановићу указано да би требало обуставити даље пропагандне активности са циљем придобијања помоћи, акција интензивне пропагандне делатности Комитета трајала је, према расположивим документима фонда Америчког комитета за помоћ Југославији, до јула месеца 1947. године. Целокупна акција тражења америчке помоћи од стране Комитета 1947. године може се, без обзира на конкретне југословенске инструкције, посматрати као континуитет мисије Комитета која је установљена самим његовим оснивањем. По одобрењу предлога америчког председника од 21. фебруара 1947. године, Конгрес је усвојио закон о економској помоћи земљама за које је од стране САД процењено да би требало да наставе да примају помоћ у оквиру пост-UNRRA програма. Уговори са земљама примаоцима помоћи потписани су махом током јуна и јула 1947. године, а Југославија се, ни после активне кампање Комитета ипак није нашла међу тим земљама.¹¹⁰ Док се у Југославији разматрало како пребродити актуелну кризу, а од стране Комитета интензивирани апели за помоћ, Југославија је, попут осталих источноевропских земаља 9. јула 1947. године доставила негативан одговор поводом позива на учешће у новом америчком програму економске помоћи-Маршаловом плану.

¹⁰⁹ Eleanor Roosevelt, "My Day, April 9, 1947," *The Eleanor Roosevelt Papers Digital Edition* (2017), https://www2.gwu.edu/~erpapers/myday/displaydoc.cfm?_y=1947&_f=md000621 (25. мај 2019).

¹¹⁰ AJ, 50, F-43-96, Materijal o Maršalovom planu, 3. мај 1948.

3.2. Америчка помоћ у храни за Југославију 1950. године

Жито је са оне стране Атлантика

Након пар година суша је у Југославији поново узроковала недовољне приносе елементарних животних намирница и претила да угрози нормално снабдевање становништва храном. Док су природне непогоде увек имале исте разорне ефекте на пољопривреду и смањење производње, хладноратовски контекст и југословенске политичке прилике у временима када се са њима суочавала одисале су другачијом климом. Оптерећени бројним несугласицама, некада снажни и објективно складни југословенско-совјетски односи, након Резолуције Информбироа 1948. године доживели су нагло погоршање. Сукоб некадашњих савезника није се могао ограничити само на један тренутак, био је то процес који је имао своју историју пре чувене Резолуције, а чије ће последице бити далекосежног карактера. У Југославији је након 1948. године дошло је до промене политике према селу и још агресивније колективизације, са циљем доказивања „исправности“ режима, што је био одговор на једну од Стаљинових оптужби.¹¹¹ Некада блиски савезници из породице социјалистичких земаља постали су југословенски противници, а окрутни систем репресије у земљама социјалистичког лагера који је уследио по доношењу Резолуције обрачунавао се са државним непријатељима управо под изговором „титоизма“.¹¹² У новонасталим околностима, Југославија је била приморана да трага за новим политичким и економским партнерима.

Током лета 1950. године, југословенски делегат ФНРЈ при УН у канцеларији у Женеви, Јоже Вилфан је превиђао велике последице суше у Југославији која ће се одразити негативно на привреду и спољну трговину. Том приликом је укратко наговестио да ће за превазилажење дате ситуације бити вероватно потребна помоћ страних кредита.¹¹³ Сходно

¹¹¹ Tvrtko Jakovina, „Značenje Rezolucije IB-a 1948. za svijet i Jugoslaviju“, u: 1948. *Povijesni razlaz sa staljinskim totalitarizmom?* (ur. Tomislav Badovinac), Zagreb 2009, str. 96.

¹¹² Више о „титоизму“ у: Горан Милорадовић, „Тројански коњ империјализма прескаче „гвоздену завесу“: Југославија као тоталитарна држава и њена улога у Хладном рату“, *Токови историје*, бр. 1 (2011), стр. 96-98.

¹¹³ DAMSP, PA, SAD, 1950, F-53, dosije 11, pov. br. 43880, Stalna delegacija FNRJ Jugoslavije u Ženevi MIP-u, datum 7. avgust 1950.

промењеним спољнополитичким околностима које су се директно одражавале на економске, у Југославији је након 1948. године постепено мењан тренд спољнотрговинске размене. Обим размене са земљама совјетске сфере са 51% 1947. године опао на само 12% 1949. године, а те исте године обим размене са земљама изван Источног блока износио читавих 88%.¹¹⁴ Тако се Југославија и у трагању за дародавцем преко потребне економске помоћи услед суше 1950. године обратила САД.

Током 1947. године, иако је Југославија тражила помоћ САД како би се лакше поднеле последице суше, у штампи се говорило о томе како помоћ која би дошла из САД не би могла бити искрена и несебична, као и да она не би могла пружити никакав допринос Југославији. Одједи апела југословенске владе за помоћ у храни 1950. године у штампи, указивали су на потпуну трансформацију југословенске перцепције америчке политике пружања економске помоћи. Коментари у штампи представљали су САД као земљу која је својом „традиционалном улогом“ сматрала спречавање гладовања становништва и пружање помоћи другим народима. Још израженије ново југословенско поимање америчке политике помоћи очитовало се у реченици: „Обратили смо се за помоћ тамо где смо били уверени да ће нас правилно разумети, тамо где ћемо је добити“.¹¹⁵ Смелост такве изјаве указивала је на веома чврсто уверење југословенске стране да ће САД прихватити да пруже помоћ у тим тренуцима.

Током кризне ситуације 1947. године у југословенској штампи није било наслова нити говора о тешкој ситуацији у земљи насталој услед суше, као ни наговештаја да се потешкоће не могу савладати искључиво уз помоћ властитих извора. За разлику од тог периода, у октобру 1950. године у штампи се о дефициту у виталним намирницама, сасвим нескривено говорило, чак и од стране самог Тита који је указивао на актуелну глад у земљи, те како је храна била преко потребна.¹¹⁶ Текстови из 1947. године редовно су наглашавали унутрашњу снагу система и његову самодовољност која се успешно суочавала са свим дефицитима и препрекама. Међутим, током суше која је наступила 1950. године, иако су

¹¹⁴U. S. *Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, East European Monographs 2001, pp. 221.

¹¹⁵„Први брод са пошљкама хране стигао је у ријечку луку“, Политика, 19. новембар 1950, стр. 1.

¹¹⁶„Одговори маршала Тита на питања директора „Њујорк Тајмса“ за Европу Г. Л. Сулцберга“, Политика, 9. новембар 1950, стр. 1-2

биле истакнуте мере којима се систем самостално борио да предупреди глад, било је подвучено да је увоз хране био неопходан.

Југословенска влада је почетком октобра 1950. године упутила влади САД опсежан меморандум о пољопривредној државној штети услед сушне године. Представљена ситуација указивала је на знатан пад у приносу пшенице, кукуруза, кромпира и сточне хране. За превазилажење кризне ситуације, која је реметила регуларне токове читаве југословенске привреде, утврђено је да је минимум потребних средстава уз која би се санирали основни проблеми био 100 милиона долара. Планирана свота требало је да буде намењена куповини дефицитарних намирница, увозу разних сировина, као и да покрије део дефицита платног биланса. При томе југословенска влада указала је на већ спроведене и планиране властите мере штедње, ограничавања извоза критичних намирница, смањења следовања хлеба, као и равномерну расподелу хране на свим државним подручјима.¹¹⁷ Југословенски лидер, Тито, је у разговору са америчким амбасадором у Београду Џорџом Аленом поред осталих, до тада већ успостављених видова економске помоћи, испитивао амерички став поводом евентуалне америчке помоћи и у критичном тренутку насталом услед суше. Том приликом му је амерички амбасадор указао на то да би било пожељно у званичној форми обратити се америчкој влади.¹¹⁸ Позивајући се на опсежне податке које су пратиле меморандум са почетка октобра 1950. године, југословенски амбасадор у Вашингтону, Влада Поповић је 20. октобра доставио ноту америчкој влади, мада се већ на основу дотадашњих преговора могао наслутити позитиван амерички одговор. Њоме је наговестио југословенску спремност да пружи све потребне податке као и да би веома ценила америчку помоћ процењену на 105 милиона долара.¹¹⁹ Амерички државни секретар Дин Ачесон одмах је обавестио јавност о заинтересованости појединих ресора америчке владе о датом питању и наговестио скорији званичан одговор на југословенску молбу.¹²⁰ У ишчекивању позитивног америчког одговора на поменуту молбу, југословенска јавност је кроз штампу била редовно обавештавана о преговорима који су око овог питања вођени са америчким представницима и то готово увек на упечатљивој, првој страници *Политике*.

¹¹⁷ AJ, 127 (Komisija za vanredni uvoz vlade FNRJ), F-2-2, Memorandum jugoslovenske vlade, 3. oktobar 1950.

¹¹⁸ FRUS, 1950, vol. IV, Central and Eastern Europe; The Soviet Union, 843, The Ambassador in Yugoslavia (Allen) to the Secretary of State, October 13, 1950

¹¹⁹ AJ, 127, F-2-2, Nota Ambasadora FNRJ Ministru inostranih poslova SAD, 20. oktobar 1950.

¹²⁰ „Изјава Дина Ачесона о помоћи Југославији“, Политика, 22. октобар 1950, стр. 1.

Америчка одлука о помоћи

Почевши од Труманове доктрине, америчка економска политика придржавала се начела о активној војној и економској подршци одређеним земљама под паролом очувања њихове независности. Америчка страна дуже време је, у блоковски јасно подељеном свету, сумњичаво посматрала развијање нове југословенске позиције на међународној сцени, искреност Титовог одласка из лагера и могућности повратка у исти. Због тога је политика економске помоћи, већ устаљени манир и нераскидиви део америчке спољне политике и након Резолуције била озбиљније разматрана када је Југославија била у питању. САД су у периоду по окончању UNRRA-е пренебрегли сугестије званичних тела, која су указивала на неопходност хитне економске помоћи за Југославију која се није у довољној мери опоравила после ратних разарања која је претрпела, и искључиле Југославију из групе земаља која би требало да се нађе на листи прималаца помоћи. Један од главних аргумената за такав поступак био је заснован на извештајима америчке амбасаде у Београду, а који су показивали да се ступтински проблем у Југославији није састојао од недостатка елементарних намирница, већ у слабијим напорима саме југословенске владе да се правилно изврши алокација ресурса, што је довело до недовољног снабдевања свих делова земље.¹²¹ Крајем 1950. године, када су југословенски званичници све више иступали са молбама за америчку помоћ, америчка амбасада је, између осталог извештавала о готово преполовљеној количини расположивих резерви кукуруза у односу на стање 1947. године, а такво стање делимично је приписивала и суши.¹²² Извештаји су се такође дотицали и свих мера које је већ влада ФНРЈ спроводила како би се успешно изборила са тешком ситуацијом. Потврда чланова амбасаде у Београду представљала је само један сегмент који је утицао на доношење америчке одлуке о помоћи Југославији.

Аргументација Едварда Кардеља у разговору са Дином Ачесоном који се водио пре званичног обраћања југословенске владе влади САД, где је испитиван амерички став поводом одобрења помоћи 1950. године, указивала је на то да су југословенски државници били свесни тога да евентуална економска помоћ од стране САД не би била продукт искључиво хуманитарних циљева. Из тог разлога, он је поред навођења несумњивих

¹²¹ AJ, 83, F-7, Letter from Dean Acheson to Mrs. Eleanor Roosevelt, May 6, 1947.

¹²² AJ, 127, F-2-30, Izveštaj o stanju zasejanih površina i prinosa u Jugoslaviji 1947-1950

економских потреба Југославије истицао да је светском миру у време наоружавања совјетских сателита и латентних ратних претњи била неопходна економски стабилна, одбрамбено способна и независна југословенска држава.¹²³ Такав Кардељев аргумент продирао је у саму срж америчког разматрања додељивања помоћи земљи која је остала одана социјализму.

Политика САД у процесу удаљавања Југославије из хармоничне заједнице земаља народне демократије након 1948. године имала је за циљ одржавање независности Југославије од совјетског утицаја, што је било много важније од саме природе њеног режима.¹²⁴ Манифестација промене тог става очитовала се кроз кредите америчке Import-Export банке и увећање обима трговинске размене. Иако је у сложенем хладноратовском контексту из америчке перспективе Југославија посматрана кроз призму односа са СССР-ом, америчка страна је била свесна потенцијалних доприноса које би њихова правилна политика према Југославији могла имати при увећању америчке предности у трци суперсила. Политика помоћи Југославији утицала је на обуставу југословенског мешања у ток грађанског рата у Грчкој и затварање границе према тој земљи. Тиме је крај грађанског рата био на видуку, а за САД је то значило уштеду милиона долара које је до тада издвајала на име асистенције у том виталном подручју својих интереса.¹²⁵ САД су такође биле задовољне преоријентисањем југословенске спољне трговине ка Западу, смиривањем затегнутих југословенско-италијанских односа и гласањем Југославије у УН које је било супротно совјетском.

При доношењу важне одлуке о додељивању економске помоћи Југославији, америчка страна се ослањала и на опсежну CIA-ину анализу југословенске актуелне позиције. Њихова запажања указивала су на повећану тенденцију „либерализације“ југословенског режима која се поклапала са тражењем економске помоћи од САД, али је, из америчке перспективе он и даље имао карактеристике „диктаторског и репресивног

¹²³ U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War, East European Monographs 2001, pp. 202

¹²⁴ T. Jakovina, „It’s Either Tito or the Soviet Aparatchik: Tito’s Yugoslavia and the United States of America (1945–1991)“ in : *Revolutionary Totalitarianism, Pragmatic Socialism, Transition* (ed. G. Ognjenović, J. Jozelić), Palgrave Macmillan 2016, pp. 108.

¹²⁵ AJ, 127, F-2-2, Program pomoci u hrani Jugoslaviji-Komitet inostranih poslova (Izradjeno od strane Ministarstva inostranih poslova SAD), 27. novembar 1950

режима“.¹²⁶ Поменути либерализација режима се, између осталог, очитовала на повећаном броју амнестија политичких затвореника, увећању слободе штампе, као и давању све већег броја излазних виза за земље Запада. Мера коју су САД поздрављале као знак све већег идеолошког удаљавања од СССР-а била је напуштање идеје колективизације која је имала негативне одјеке међу југословенским сељацима.¹²⁷

Од југословенског апела за помоћ у САД 1947 и 1950. године, ФНРЈ је из америчке перспективе прешла пут од „највернијег совјетског сателила“ до земље за чију независност се треба борити и коју треба „одржавати на површини“. У складу са тако измењеном америчком спољном политиком треба разумети врло брз амерички одговор на југословенску ноту. Већ 1. новембра 1950. године влада САД је доставила позитиван одговор на ноту и обавезала се на помоћ југословенском народу. Пре званичног састанка Конгреса одобрен је програм такозване „прве помоћи“ у износу од око 30 милиона долара. Председник Труман се није оглашавао током 1947. године, у такозваном пост-UNRRA програму, када је Југославија била тенденциозно изостављена из програма економске помоћи. Међутим, током 1950. године Труман је био главни иницијатор што скорије реализације програма за помоћ Југославији. Он је истакао да је Титово окретање леђа Стаљину представљало веома значајан ударац совјетском империјализму, а са друге стране, тим преседаном постао је значајан политички симбол изналажења властитог пута. Баш као и кроз толико пута поновљени аргумент који је потенцирао војну снагу Југославије, председник је такође инсистирао на очувању југословенских војних потенцијала као круцијалних фактора одбране Западне Европе од совејтске агресије.¹²⁸ Промена америчке политике према Југославији представљала је манифестацију такозване стратегије убацивања „клина“, односно активне подршке Титу као виновнику нестабилности у наизглед монолитном Источном блоку.¹²⁹

¹²⁶ *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, East European Monographs 2001, pp. 224-227.

¹²⁷ Tvrтко Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, str. 296.

¹²⁸ *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, East European Monographs 2001, pp. 212.

¹²⁹ Lorejn M. Lis, *Nav. delo*, str. 139-140.

Програм бесповратне помоћи у храни за Југославију

Идеја програма заснивала се на томе да се до краја 1950. године Југославији обезбеди најхитније намирнице попут пасуља, масти, месних конзерви и јаја у праху из америчких вишкова.¹³⁰ Оне би биле финансиране делом зајма од око 5 милиона долара Export-Import банке који је Југославији већ био одобрен.¹³¹ Прва испорука стигла је у ријечку луку већ 18. новембра 1950. бродом „Македонија“ са 1600 тона сувог пасуља.¹³² Пшенично брашно је у Југославију допремано из Западне Немачке и Италијеу износу од 12,2 милиона долара. Поменуте земље биле су укључене у програм Маршаловог плана и по том основу примале пошиљке хране из САД. Југославија, иако званично није била део Плана, у овој специфичној ситуацији подлегла је неубичајеној мери по којој су и „треће земље“, односно оне које нису биле чланице у начелу могле примати економску помоћ у виду хране. Земљама Маршаловог плана САД је требало да робу послату Југославији надоместе у целости.¹³³ Према МДАР (*Mutual Defense Assistance Program*), који је од 1949. године постао интегративни део Маршаловог плана, Југославија је требало да прими у начелу војну помоћ, односно житарице, маст и шећер за потребе исхране југословенских оружаних снага у износу од око 11,6 милиона долара.¹³⁴ Тиме је још једном било наглашено колики се значај јачања одбране Југославије крио иза одобрења једног таквог програма помоћи.

Влада ФНРЈ била је сагласна и са америчким предлогом да се службеницима владе САД и представницима штампе обезбеди надзирање пријема и дистрибуције пристиглих америчких испорука, као и да се југословенској јавности обзнани „извор и карактер ове помоћи“.¹³⁵ Југословенска влада се сагласила са овако замишљеним системом помоћи који је понуђен од стране САД, а размена нота извршена је 21. новембра 1950. године. Том

¹³⁰ Momčilo Pavlović, „Pomoć Jugoslaviji u hrani od strane zapadnih zemalja 1950-1951“, *Istorija 20. veka*, br. 2 (1994), str. 122.

¹³¹ Поменуту зајам износио је укупно 15 милиона долара и био је намењен развоју југословенске индустрије са циљем повећања извоза, АЈ, 127, F-2-2, Program pomoci u hrani Jugoslaviji-Komitet inostranih poslova (Izradjeno od strane Ministarstva inostranih poslova SAD), 27. novembar 1950

¹³² АЈ, 127, F-2-382, Hronološki prilog pomoći SAD Jugoslaviji, 2. avgust 1951.

¹³³ Isto

¹³⁴ У југословенским и америчким изворима се јављају извесне варијације по питању тачне вредности помоћи и удела поменутих извора у оквиру укупног износа. Наведени подаци добијени су на основу југословенског извора из јуна 1951. године, DAMSP, PA, SAD, 1951, F-78, dosije 6, pov. br. 419220, Izveštaj o pomoći u prehrambenim artiklima Jugoslaviji za savlađivanje posledica suše, 30. jun 1951.

¹³⁵ АЈ, 127, F-2-2, Nota Sjedinjenih Država o pomoći Jugoslaviji, 17. novembar 1950.

приликом се влада ФНРЈ обавезала да ће помоћ користити у сврху очувања својих одбрамбених потенцијала и циљева Повеље ОУН, као и да помоћ неће прослеђивати ниједној другој земљи. Југословенска влада се такође обавезала на преузимање свих административних издатака неопходних за извршавање помоћи. Међу одредбама се налазила и она о обавезном извозу потребних сировина и полуфабриката у САД под накнадно утаначеним условима.¹³⁶ Све већи увоз сировина из иностранства у САД „услед недостатка њихових властитих извора“, треба тумачити у контексту све активнијег америчког учешћа у Корејском рату. У складу са наведеним околностима, главни фокус америчке економске политике је био на развоју индустрије, чиме би се унапредила ратна производња и одбрамбени потенцијали земље.¹³⁷

Труманови напори да се помоћ Југославији настави ишли су још даље, због чега је 29. новембра препоручио америчком Конгресу да донесе закон којим би се обезбедило даље слање помоћи за Југославију.¹³⁸ Председнички предлог морао је да прође комплексну процедуру разматрања на седницама Представничког дома и Сената. Током децембра месеца 1950. године у овим телима вођене су дискусије о упућивању даље помоћи за Југославију. Током дебата јављали су се и гласови опозиције чији су се аргументи против додељивања помоћи махом заснивали на карактеристикама самог југословенског режима, оквалификованог као „комунистичка диктатура“, као и општепознатим замеркама поводом старих питања Драже Михаиловића, надбискупа Степинца, обарања америчких авиона и национализоване имовине САД након Другог светског рата.¹³⁹ Један од аргумената осудио је југословенско држање у оквиру Савета безбедности УН поводом корејског питања, као и њено противљење војној акцији САД и земаља Запада у Кореји, под патронатом УН.¹⁴⁰ Упркос постојећој опозицији, Конгрес је 29. децембра донео Закон о хитној помоћи

¹³⁶ „Владе ФНРЈ и САД размениле ноте у вези са упућивањем помоћи Југославији“, *Политика*, 25. новембар 1950, стр. 1.

¹³⁷ DAMSP, PA, SAD, 1951, F-75, dosije 10, pov. Br. 42102, Godišnji izveštaj saveta ekonomskih stručnjaka u SAD, 22. januar 1951.

¹³⁸ *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, East European Monographs 2001, pp. 238-240.

¹³⁹ Бранко Петрановић, „Политичка страна помоћи САД Југославији крајем 1950“, *Токови револуције*, бр. 1 (1989), стр. 15.

¹⁴⁰ Југославија је уз подршку САД била изабрана за несталног члана Савета безбедности УН за период 1. јануар 1950-31. децембар 1951. Самим тим, неслагање са америчком политиком у УН поводом корејског питања значило је мање проблеме у југословенско-америчким односима, али је југословенско позивање на мирно обустављање ратних акција био реалан показатељ њене жеље за егзистенцијом изван блоковских подела, Zlatko Ivanović, „Jugoslavija, SAD i Korejski rat“, *Matica crnogorska*, br. 53 (2013), str. 314.

Југославији којим је на име помоћи одобрено 50 милиона долара. Од постојеће суме новца требало је одмах одузети средства одобрена Управи за економску сарадњу, након чега је на располагању за другу траншу помоћи остало 37,8 милиона долара.¹⁴¹

Земље које су биле чланице такозваног пост-UNRRA програма су добијале помоћ у складу са законом изгласаним у Конгресу 1947. године. Међу члановима закона, који је југословенска страна оквалификовала понижавајућим за једну суверену земљу, између осталог су биле одредбе о томе да амерички службеници надзиру дистрибуцију помоћи, да америчка страна има пуно право укидања помоћи, уколико то постане неопходно, затим право америчког утицаја при располагању новцем добијеног продајом робе у тој земљи. Такође, свака земља је била у обавези да пружи публицитет и редовно указује на значај добијене помоћи.¹⁴² Уколико се наведене одредбе упореде са онима које су биле саставни део Закона о помоћи Југославији из 1950. године, може се запазити да су сви чланови, некада оштро критиковани од стране Југославије, били инкорпорирани у закон којим је требало да буде регулисано спровођење економске помоћи за њене потребе. Чланом 5. Закона о помоћи Југославији нарочито је наглашено како је америчка влада противна мерама југословенског режима које „гуше или уништавају верске, политичке и економске слободе“, док је чланом 6. указано да је неопходно да Југославија доставља свој став по питању људских права.¹⁴³ Наведене одредбе биле су у супротности са често истицаним југословенским наводима о томе како америчка помоћ није подразумевала никакве обавезујуће услове и мешања у начине управљања унутрашњом политиком.

Транспорт робе, као саставног дела америчке помоћи Југославији, вршен је углавном бродовима, при чему су, услед америчког фокуса на Кореју, чак 42% транспорта до југословенских лука обавили домаћи бродови. За регулисање и координацију оперативног дела програма у Југославији била је задужена Комисија за ванредни увоз прехранбених артикала на чијем се челу налазио Љуба Бабић, уз предвиђену делатност америчких посматрача на челу са Ричардом Аленом. Извештаји америчких посматрача указивали су на то да је помоћ била добро медијски пропраћена, као и да је читаво извршавање програма углавном протицало без већих потешкоћа или кршења споразума.¹⁴⁴ У складу са

¹⁴¹ AJ, 127, F-2, 1-269, Prvi izveštaj Kongresu o programu hitne pomoci Jugoslaviji, 9. april 1951

¹⁴² AJ, 50, F-43-96, Materijal o Maršalovom planu, 3. maj 1948.

¹⁴³ AJ, 127, F-2, Zakon 897- 81. Kongresa

¹⁴⁴ AJ, 127, F-2, 429-433, Drugi sedmični izveštaj posmatrača, 26. decembar 1950.

југословенско-америчким споразумом од 6. јануара 1951. године, новац добијен продајом артикала из програма помоћи у домаћој валути требало је да у највећој мери буде намењен реализацији социјално-здравствених циљева, док је 10% требало да буде искоришћено у оквиру техничког програма помоћи. Приспећем брода „Словенија“ у ријечку луку у августу 1951. године окончан је програм америчке помоћи у храни. Укупан износ помоћи био је 69,4 милиона долара.¹⁴⁵ Влада ФНРЈ је, у знак захвалности за америчку помоћ у храни током 1950/51. године решила да јавно ода признање САД даривањем имања за потребе америчке амбасаде у Београду, у Ужичкој улици.¹⁴⁶ Поред америчке асистенције, Југославија је током 1950. године добила помоћ за превазилажење суше и од стране других влада земаља Западне Велике Британије, Француске, Норвешке и Белгије, што је био наговештај интензивирања економске сарадње Југославије са земљама Западне Европе.¹⁴⁷

Акције за помоћ Југославији изван званичних токова владе САД

Поред званичне економске помоћи првенствено владе САД, а онда и других земаља Западне Европе, Југославија је у тешким моментима изазваним сушом 1950. године примала помоћ у храни и пошилима од стране америчких хуманитарних организација, као и моралну потпору југословенских исељеника из САД. Делатност југословенске амбасаде у Вашингтону, попут кризне ситуације у матичној земљи током 1947. године, и током 1950. године настојала је развити широку пропагандну активност у циљу скретања пажње на југословенску ситуацију. Она се сводила на покретање акција међу америчким добротворним организацијама, југословенским исељеничким организацијама, али и појединцима. Упоредо са дебатама у америчком Конгресу о институционализованом облику помоћи Југославији, широм САД листови југословенских исељеника истицали су жељу америчког народа који је поново био спреман да помогне својим југословенским савезницима, чији је допринос победи у Другом светском рату био огроман.¹⁴⁸ Посматрајући коришћену терминологију, може се запазити да позивање на ратно савезништво постаје поново доминантан моменат, као и у апелима за помоћ који су се могли запазити у оквирима

¹⁴⁵ DAMSP, PA, SAD, 1951, F-78, dosije 6, pov. br. 419220, Izveštaj o pomoći u prehrambenim artiklima Jugoslaviji za savlađivanje posledica suše, 30. jun 1951.

¹⁴⁶ „Поклон Југославије влади САД“, *Политика*, 5. октобар 1951, стр. 1.

¹⁴⁷ Момчило Павловић, *Nav. delo*, стр. 134.

¹⁴⁸ „Дебата у Конгресу САД о помоћи Југославији“, *Политика*, 3. децембар 1950, стр. 2.

активности Америчког комитета за помоћ Југославији. Иако је организација Америчког комитета за помоћ Југославији била укинута са листе америчких организација за пружање помоћи 1948. године, њен некадашњи председник, Златко Балоковић, сходно свом утицају међу југословенским исељеницима, наставио је да агитује и током поновне кризе у исхрани становништва Југославије 1950. године. Он је апеловао на све исељенике југословенског порекла да се што више укључе у акције којима би се санирале последице суше и солидаришу се са својим сународницима.¹⁴⁹ Делатност југословенских исељеника, поред штампе, почивала је на активности већих исељеничких организација, попут Хрватске братске заједнице и Словенско-америчког народног света, па до мањих комитета и клубова широм америчких градова. Она се заснивала на организовању приредби, сакупљању прилога за помоћ и разних других друштвених манифестација које су имале веома позитиван одзив у америчком јавном мњењу.¹⁵⁰ Већи идејни пројекат било је оснивање новог свеамеричког комитета за помоћ Југославији чији је покровитељ, као и у случају старог Комитета требало да буде Елеонора Рузвелт.¹⁵¹

Сједињене Америчке Државе су, како и у оквиру UNRRA-е, тако и у оквиру Међународног дечијег фонда, UNICEF-а, који је путем различитих програма утицао на подизање квалитета живота, исхране и здравства у оним земљама у којима је за тим постојала потреба, биле донори највеће количине новчаних средстава. Пример односа Југославије и UNICEF-а који је успостављен још 1947. године је на веома сликовит начин приказивао како се након 1948. године трансформисала југословенска перцепција помоћи од организације са доминантним америчким утицајем, у складу са промењеним спољнополитичким околностима. Најзначајнији UNICEF-ов дугорочни програм, *Програм допунске дечије исхране (1948-1952)* за Југославију, подразумевао је помоћ од чак 10. 231. 095 долара, што поново потврђује у којој су мери питање исхране и проблем глади били актуелну у Југославији.¹⁵²

¹⁴⁹ „Златко Балоковић позива американце југословенског порекла да пруже помоћ Југославији“, *Политика*, 16. децембар 1950, стр. 1.

¹⁵⁰ DAMSP, PA, SAD, 1951, F-78, dosije 3, pov. br. 42984, Prikaz akcija za pomoć Jugoslaviji, 24. februar 1951.

¹⁵¹ „Амерички народ искрено жели да помогне југословенским народима у савлађивању прехранбених тешкоћа“, *Политика*, 20. јануар 1951, стр. 1.

¹⁵² Sanja Petrović Todosijević, *Za bezimene: Delatnost UNICEF-a u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (1947-1954)*, Beograd 2008, str. 181-187.

Југославији је у оквиру акције хитне помоћи у храни било укупно послато 600 хиљада тона у вредности од 96,6 милиона долара.¹⁵³ Помоћ Југославији током прехранбене кризе 1950/51. стизала је и са стране приватних америчких организација попут Лутеранске светске помоћи, Црквене светске помоћи, али је највећи допринос дала организација CARE (*Cooperative for American Remittances to Europe*). То је била америчка добротворна организација настала у периоду после Другог светског рата, која је робу у виду хране, одеће и других потреба, сакупљану широм САД, слала тамо где је она била потребна. Како је њено функционисање било уско повезано са деловањем Стејт департмента, сарадња са Југославијом започета је тек 1950. године.¹⁵⁴ Однос према организацији CARE у Југославији мењао се у складу са променама које су трпели југословенско-амерички односи. Током априла 1948. године ова организација, која је већ имала своје испоставе у 14 европских земаља, понудила је да преко Црвеног крста врши испоруку својих пакета и у Југославију. Међутим, југословенска страна је у то време одбила понуду, како је истицала, једне „полуофицијелне организације“, заједно са СССР-ом и Мађарском, што је јасно указивало на њену тадашњу спољнополитичку позицију.¹⁵⁵ Током 1950. године, у складу са промењеном југословенском перцепцијом америчке политике економске помоћи интензивније се размишљало о сарадњи са организацијом CARE. Међутим, и тада су са југословенске стране постојала зазирања од овог програма, што се првенствено односило на Американце који би, у својству организације, надзирали испоруке у Југославији. Постојао је такође и страх да би рад организације само био представљен као „великодушна америчка помоћ“, а заправо био само „добар амерички бизнис“.¹⁵⁶ При томе се указује на, у Југославији још увек живу, представу о скривеним мотивима под велом прокламоване хуманости. О пошљкама CARE организације југословенско становништво могло се информисати на Сајму у Загребу 1950. године, где су и били изложени промотивни пакети.¹⁵⁷

¹⁵³ Lj. Adamović, Dž. Lempi, R. Priket, *Nav. delo*, str. 36.

¹⁵⁴ Милан Ј. Игрутиновић, „Југословенско-амерички економски односи: (1954-1968)“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Одељење за историју, 2018), стр. 421.

¹⁵⁵ DAMSP, PA, SAD, 1948, F-10, dosije 5, pov. br. 420742, Naredba o carinjenju doneta je Naredbom ministarstva spoljne trgovine FNRJ, 16. april 1948.

¹⁵⁶ DAMSP, PA, SAD, 1950, F-84, dosije 22, pov. br. 24173, Primesbe uz predlog sporazuma sa organizacijom CARE, 7. jun 1950.

¹⁵⁷ DAMSP, PA, SAD, 1950, F-84, dosije 22, pov. br. 424240, Press release, 1. novembar 1950.

У жеку суше у Југославији, почевши од октобра 1950. године, америчка организација CARE је интензивно слала пакете намирница, испоручивала храну и слала новчане прилоге, а званичан уговор о сарадњи био је потписан крајем јануара 1951. године. Организација CARE имала је задатак да у Југославију бесплатно допрема прехранбене производе које је добила од америчког министарства пољопривреде у процесу расподеле вишкова.¹⁵⁸ Већ наредног месеца у Београду је био основан Национални комитет CARE чија је сврха била учешће у расподели пошиљки у Југославији. Председник организације био је председник Комитета за заштиту народног здравља владе ФНРЈ, др Павле Грегорић, док су почасни председници били Едвард Кардељ и амерички амбасадор у Београду Џорџ Ален.¹⁵⁹ Расподела пошиљки CARE југословенском становништву такође је била надгледана од стране америчких посматрача. Југословенска влада се обавезала на подмиривање свих трошкова транспорта робе, посматрача и администрације ове организације у Београду, у складу са обрачуном који би требало да буде достављан Народној банци.¹⁶⁰ На средства ове организације и бесплатну помоћ право је имало 2 милиона 200 хиљада потрошача у оквиру специјалних категорија: социјално угрожене особе, инвалиди, кућни болесници, студенти и ученици. Они су били власници посебних картица на основу којих су била извршена следовања у виду путера, јаја и млека у праху.¹⁶¹

Уговором о сарадњи владе ФНРЈ и организације CARE договорено је да, попут помоћи у храни коју је обезбеђивала америчка влада, и у случају пошиљки ове организације буду јавно истакнути извори и пружи се извесни публицитет акцији помоћи.¹⁶² Поред тога што је југословенско становништво било обавештено о пореклу робе коју користи, самој организацији CARE значило је да у САД на најбољи начин представи југословенско искуство сарадње са њом. У ту сврху прикљупљане су за новине и радио изјаве различитих категорија становништва попут стручњака, уметника, студената, лекара, које су требале бити репрезент југословенске захвалности за помоћ у исхрани коју је организација обезбеђивала. Поред тога што су наглашавале значај прехранбених производа за Југославију током 1950/1951. године, у изјавама су се сусретале и речи хвале за „амерички

¹⁵⁸ AJ, 127, F-2, 1-269, Prvi izveštaj Kongresu o programu hitne pomoci Jugoslaviji, 9. april 1951.

¹⁵⁹ DAMSP, PA, SAD, 1951, F-78, dosije 2, pov. br. 42462, Nacionalni komitet za CARE, 20. februar 1951.

¹⁶⁰ AJ, 127, F-2-1008, Razgovor između druga Babića i g. White i g. Cordova, 17. januar 1951.

¹⁶¹ AJ, 127, F-2, 915-916, Pomoć organizacije CARE

¹⁶² DAMSP, PA, SAD, 1951, F-78, dosije 6, pov. br. 419131, Ugovor između Vlade FNRJ i CARE New York City, 20. januar 1951.

народ и његово интересовање за наше благостање“. На основу текста изјава, које су унапред имале припремљени образац, хтело се указати на то да је југословенски народ био свестан да су југословенско-амерички политички односи постајали све бољи, због чега се истицало да „то значи почетак новог пријатељства наших народа“. ¹⁶³ Према изјави шефа југословенске мисије CARE, помоћ Југославији представљала је највећу америчку помоћ достављену преко неке приватне организације. ¹⁶⁴

Бесповратна помоћ САД у виду прехранбених производа током 1950-1951. године представљала је значајан корак ка савладавању југословенске кризе изазване сушом. Посредством помоћи југословенском појединцу у супротстављању глади, САД су, вешто користећи се паролом спречавања хуманитарне катастрофе, уз уступке на пољу економске политике према Југославији интензивно радиле на јачању њених одбрамбених потенцијала. Америчка пшеница, која је кроз различите програме достављана Југославији и након разматраног периода, показала се „ништа гором од совјетске“. ¹⁶⁵ У времену све заоштреније борбе хладноратовских такмаца, америчка „храна као оружје“ у југословенском случају је убрзо из метафоре прешла у стварну војну помоћу, а учвршћујући југословенску одбрамбену моћ активно служила америчким спољнополитичким циљевима.

¹⁶³ DAMSP, PA, SAD, 1951, F-78, dosije 4, pov. br. 46945, Uzorak pisma od državnih službenika i stručnjaka za ishranu, 15. maj 1951.

¹⁶⁴ AJ, 127, F-2, 915-916, Pomoć organizacije CARE

¹⁶⁵ Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, Zagreb 2002, str. 126.

4. ЈУГОСЛАВИЈА ИЗМЕЂУ ДВА ПЛАНА (1947-1948)

Програми америчке економске политике и југословенске реакције

У време нарастајућих хладноратовских конфронтација, амерички подсекретар Дин Ачесон постао је архитекта једног сасвим иновативног правца економске политике који ће ипак понети име америчког председника – Труманове доктрине. Југословенски амбасадор у Вашингтону, Сава Косановић, управо је Ачесона сматрао творцем идеје о директној америчкој помоћи насупрот интервенцији посредством међународних организација.¹⁶⁶ Ачесон је заступао становиште да Грчка и Турска представљају епицентре ширења совјетског утицаја на просторе Европе и Источног Медитерана, што их, услед стратешког значаја, чини подручјима која би морала бити предмет америчке интервенције.¹⁶⁷ Усвојивши гледиште Дина Ачесона, амерички председник Труман је 12. марта 1947. године затражио од Конгреса 400 милиона долара на име помоћи Грчкој и Турској.¹⁶⁸

Југословенска перцепција Труманове доктрине одражавала је њену јасну просовјетску оријентацију у борби хладноратовских титана. На њу се гледало као манифестацију америчке „империјалистичке политике“ и тенденције мешања у политичке и економске прилике независних земаља. Југословенски министар спољне трговине Никола Петровић истакао је да се америчка политика заснивала на перфидном манипулисању незавидном економском ситуацијом у поједиим земљама, те да је економску помоћ користила као оружје за претварање независних држава у колоније.¹⁶⁹ Југословенска штампа, контролисана посредством агитационо-пропагандних комисија које су контролисале „шта се, о чему, када и како писало“, доследно је следила став државе и Партије, нарочито при образлагању југословенског држања према догађајима од међународног значаја.¹⁷⁰ Медијска представа асистенције коју су САД у војном и

¹⁶⁶ AJ, 83, F-7-201, Izveštaj o spoljnopolitičkoj situaciji u SAD, 26. januar 1949.

¹⁶⁷ Douglas Brinkley, *Dean Acheson and the Making of U.S. Foreign Policy*, Palgrave Macmillan UK 1993, pp.73-74.

¹⁶⁸ „Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine, March 12, 1947“, <https://www.trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=2189&st=&st1=> (5. Februar 2018).

¹⁶⁹ Милан Ристовић, „Труманова доктрина, Грчка и југословенске реакције (1947-1949)“, *Токови историје*, 1-2 (2008), стр. 97.

¹⁷⁰ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Beograd 1988, str. 149, Данијел Кежић, *Нав. дело*, стр. 241.

економском смислу пружале Грчкој и Турској представљала је такву „помоћ“ као оружје за потчињавање самосталних држава.¹⁷¹

Сава Косановић је из Вашингтона преносио вести о прихватању Труманове доктрине у САД. Већ се из његовог извештаја са краја марта 1947. године могло наслутити да је увидео да је прокламовање Доктрине и америчко преузимање британских обавеза у Грчкој догађај који ће имати знатне политичке последице.¹⁷² Писао је како је Труманова доктрина утицала на ширење „ратне психозе“ међу америчким јавним мњењем и наводио да је њена непопуларност била изазвана и чињеницом да је карактер војне помоћи коју је она подразумевала знатно надмашио онај економски.¹⁷³

У контексту разматрања југословенских реакција на прокламовање Труманове доктрине, од немерљивог значаја био је став Јосипа Броза Тита. У свом експозеу о спољној политици од 31. марта 1947. године, Тито се кратким коментаром осврнуо на нову америчку политику, користећи то као аргумент због чега се Југославија определила да следи пут мира којим иде СССР, а не повике о „атомској бомби и претње ратом“ који су долазили са америчке стране. Иако није конкретно навео Труманову доктрину, Тито је упутио општу критику политикама САД и Велике Британије које ангажманом у Грчкој, Индонезији и Кини иду ка финансијском и политичком покоравању земаља. Упоредном анализом коришћене реторике, може се уочити да су и Труман и Тито користили исте изразе о неопходности очувања слобода и права угрожених народа. При томе, Труман је комунисте оптуживао као силу претећу по очување ових идеала, виталних за опстанак суверене државе, док је Тито говорио о „империјалистичким силама“, између осталог и о САД, као онима које нарушавају мир и слободарске тежње народа.¹⁷⁴

Труманова доктрина била је одобрена од стране америчког Конгреса 22. маја 1947. године, као први у низу аката којима се дефинише програм помоћи иностранству и на тај начин постала је образац потоњим економским асистенцијама.¹⁷⁵ Након одобрења Труманове доктрине, креатори америчких спољнополитичких и економских планова осмишљавали су нови, свеобухватнији програм који би у пројекат пружања економске

¹⁷¹Амерички империјализам представља главну опасност за европске демократске државе“, *Политика*, 16. мај 1947, стр. 2.

¹⁷²AJ, 83, F-8-210, Problem Grčke, 23. 3. 1947.

¹⁷³ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 13, pov. br. 411282, Telegram Save Kosanovića, br. 1008, 19. jun 1947.

¹⁷⁴„Експозе маршала Тита о спољној политици“, *Политика*, 1. април 1947, стр. 1.

¹⁷⁵ David M. Crawford, *Nav. delo*, pp. 873.

помоћи укључио знатно већи број земаља, а самим тим изискивао већу своту новца. Назнаке о таквом подухвату исцртавале су се кроз говор Дина Ачесона у Кливленду, у мају 1947. године.¹⁷⁶ Током Московске конференције на којој су главне силе тадашњег света расправљале о важним политичким и економским проблемима, амерички државни секретар Џорџ Маршал увидео је да је све извесније да би рањива послератна Европа могла постати део комунистичке сфере.¹⁷⁷

Харвард је 5. јуна 1947. године постао позорница историјског говора Џорџа Маршала који је указивао америчкој јавности о алармантној економској ситуацији у коју је Европа доведена по окончању рата. Поставивши питање као иманентно европско, он је нагласио неопходност сарадње европских држава и њихове иницијативе као главног чиниоца у процесу опоравка, али је оставио простора за деловање САД као потенцијалног дародавца додатне економске помоћи.¹⁷⁸ Према оцени југословенског амбасадора у САД, Маршалов говор је био дефинисан као „нејасан и недоречен“. Иако временски близак Трумановој доктрини, Маршалов предлог, према Косановићевим речима није имао војни и идеолошки карактер који се приписивао Доктрини, већ је представљао оквире колективног плана европске обнове.¹⁷⁹ Косановићев утисак је био да је Маршалов план настао као израз потребе неутралисања лошег утиска који је оставила Труманова доктрина, те да је његова намера било истицање америчког интересовања за активно учествовање у решавању светских проблема.¹⁸⁰ Југословенска јавност до половине јуна 1947. године није била обавештена о Маршаловом говору, већ се он само спомињао кроз причу о састанку европских лидера у Паризу.¹⁸¹ Влада ФНРЈ је, упркос оскудним информацијама о начину опоравка Европе које су изнете у Маршаловом говору, на почетку показала знатно интересовање за идеју која је подразумевала сарадњу европских држава, а која би и Југославију укључила у програм пружања помоћи.¹⁸²

¹⁷⁶ David M. Crawford, *Nav. delo*, pp. 873.

¹⁷⁷ Ferald J. Brayan, „George C. Marshall at Harvard: A study of the origins and construction of the „Marshall Plan“ Speech“, *Presidential studies quarterly*, Vol. 21, No. 3 (1991), pp. 492.

¹⁷⁸ „The Marshall Plan Speech“, *American Studies Journal*, No. 41 (1998), pp. 8-10.

¹⁷⁹ AJ, 83, F-7-117, Izveštaj povodom general Marshallovog govora na Harvardu, 30. jun 1947.

¹⁸⁰ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 13, pov. br. 411282, Telegram Save Kosanovića, br. 1008, 19. jun 1947.

¹⁸¹ „Ернст Бевин стигао у Париз“, *Политика*, 18. јун 1947, стр. 2.

¹⁸² „Nota ambasade FNRJ u Parizu Ministarstvu inostranih poslova Republike Francuske u vezi sa organizovanjem pružanja pomoći evropskim zemljama, 28. Jun 1947“ u: *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1947*, kn. 2, Beograd 1986, str. 25.

Маршалов говор најбурније је одјекнуо у Западној Европи, првенствено у Енглеској и Француској, где је идеја о економском опоравку девастираних земаља уз потенцијалну подршку САД деловала веома привлачно. У Паризу је 17. јуна 1947. године дошло до састанка европских лидера Жоржа Бидоа са француске и Ернеста Бевина са британске стране. Убрзо је на саветовању било договорено да треба позвати и представнике СССР-а. У СССР-у Маршалов предлог био је тумачен на исти начин као и Труманова доктрина – као идеја о економској помоћи посредством које се реализују политички циљеви, односно путем које се може управљати унутрашњим приликама независних држава.¹⁸³ Мишљење Совјетског Савеза било је да се иза паролa о неопходности европске обнове заправо крила америчка жеља за супротстављањем СССР-у, али је Вјачеслав Молотов као совјетски представник ипак решио да се придружи париском саветовању.¹⁸⁴

Сава Косановић је у време Молотовљевог одласка у Париз извештавао Београд како би у том тренутку било погрешно отворено критиковање Маршалове идеје или квалификовање америчке политике као империјалистичке.¹⁸⁵ Маршал у свом говору није из плана европског опоравка искључивао СССР и земље Источног блока. Међутим југословенско виђење заснивало се на томе да је позив СССР-у да на равноправној бази учествује у преговорима крио америчку намеру да изнесе предлог о обнови Немачке као саставном делу програма опоравка Европе. Како је то било потпуно супротно оном што су били договори мировних конференција током Другог светског рата, Совјети се не би могли сагласити са учествовањем у даљим токовима преговора. На тај начин СССР би био дискредитован као међународна сила која одбија учешће у преговорима о међународној сарадњи.¹⁸⁶ Услед приметне доминације англо-француске коалиције током преговора на париском саветовању, 2. јула 1947. године Молотов је, уз инструкције које су стизале из Москве одлучио да напусти Париз и тиме је демонстрирао званичан совјетски став према даљим договорима.

Следећи важан корак у дефинисању, а онда и реализацији плана Џорџа Маршала било је организовање једног општег састанка, заказаног за 12. јул 1947. године, са средиштем у француској престоници, на који су били позвани представници 22 европске

¹⁸³ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 13, pov. br. 411314, Telegram Vladimira Popovića, br. 262, 18. jun 1947.

¹⁸⁴ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 13, pov. br. 411407, Telegram Ljuba Leontića, br. 223, 21. jun 1947.

¹⁸⁵ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 13, pov. br. 411282, Telegram Save Kosanovića, br. 1008, 19. jun 1947.

¹⁸⁶ AJ, 50, F-43-96, Maršalov plan, opšti referat, 3. maj 1948.

државе како би се усвојио заједнички предлог. Ослушкујући глас Москве, једна по једна земља Источног блока одустајала је од учешћа на Париској конференцији. Пољска је упркос почетном ентузијазму, након посете совјетског посланика пољском амбасадору у Паризу донела одлуку да неће учествовати у даљим преговорима.¹⁸⁷ Случај Чехословачке био је специфичан. Њена традиционално развијене трговинске везе са Западом указивале су на позитивну реакцију на Маршалов план, те је чехословачка влада обавестила владу ФНРЈ о прихватању учешћа на Париској конференцији.¹⁸⁸ Међутим, након совјетске „интервенције“ и Чехословачка се, попут осталих „братских земаља“ приклонила совјетском ставу.

По Молотовљевом одласку са првог саветовања у Паризу Југославији је било достављено образложење о разлозима совјетског одустајања од даљих преговора о разради Маршаловог предлога у коме је америчка страна била оптужена за мешање у унутрашње послове европских држава.¹⁸⁹ Француски амбасадор у Београду је у име француске и британске владе доставио југословенском министру иностраних послова Станоју Симићу позив за учешће на Париској конференцији европских земаља са предвиђеним роком за доношење одлуке до 10. јула 1947. године. У периоду доношења тако важне одлуке веома је било важно мишљење СССР-а. Југословенски амбасадор у Лондону, Љубо Леонтић је представнику совјетске обавештајне службе нагласио како је сигурно да Југославија поводом учешћа на саветовању о Маршаловом плану неће дејствовати без претходног консултовања са СССР-ом.¹⁹⁰ Одражавајући генерални став југословенског руководства, Милован Ђилас је био против учешћа Југославије на париском састанку. Он је био и против тога да Југославија учествује у даљим преговорима, па макар главни мотив такве одлуке био да се састанак искористи као „трибина против америчког империјализма као поробљивача Европе“, о чему је обавестио и Молотова приликом службене посете.¹⁹¹ До доношења коначне југословенске одлуке, кроз текстове у штампи могло се наслутити какав ће бити југословенски одговор. У ауторском тексту, Михаило С. Петровић био је мишљења да Маршаловим планом није прокламована никаква економска помоћ, већ да је била реч

¹⁸⁷ Srđan Cvetković, „Uticaj Hladnog rata isovjetske politike na intenzitet represije u narodnim demokratijama i Jugoslaviji 1947-1948.“, u: *Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945-1955*. (ur. Lj. Dimić), Beograd 2005, str. 111.

¹⁸⁸ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 13, pov. br. 412480.

¹⁸⁹ Đoko Tripković, „Jugoslavija i Maršalov plan“, *Istorija 20. veka*, 1-2 (1990), str. 67.

¹⁹⁰ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 14, pov. br.411884, Izveštaj Ljuba Leontića iz Londona Ministarstvu inostranih poslova FNRJ, 27. 06. 1947.

¹⁹¹ Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, Beograd 1991, str. 108.

искључиво о „империјалистичким“ интересима најпре САД, а онда и Велике Британије и Француске. Он је истакао да је систем „доларске дипломатије“ подразумевао политичко условљавање земаља које би примале помоћ, те иако није конкретно у тексту споменуо какво би требало да буде држање Југославије, он је сугерисао да би учешће за Југославију било неприхватљиво.¹⁹²

Рок за одговор на предлог о учешћу се ближио, а 8. јула 1947. године стигао је телеграм совјетске владе који је сугерисао да југословенска влада ипак не пошаље своје представнике у Париз. Већ сутрадан Станоје Симић је уручио званичан југословенски одговор британском амбасадору у Београду. Аргументација негативног југословенског одговора на позив за учешће на париском састанку заснивала се на три тачке. Прва тачка је приказивала југословенско незадовољство тиме што су, према њиховом схватању, земље које су највише страдале у рату биле искључене из главних преговора, док су ставови Француске и Велике Британије преовладавали. Другом тачком осликано је оно расположење југословенске стране које је било доминантно и у виђењу Труманове доктрине. Радило се, наиме, о томе да је југословенска страна перципирала политику западних земаља као дезавуишућу по политичку и економску независност појединих земаља. Из наведеног разлога, који је пркосио начелима које је пропагирала југословенска држава, о поштовању равноправне међународне сарадње, она није могла прихватити такву политику. Трећи аргумент односио се на југословенско негодовање поводом плана који би укључивао обнову Немачке.¹⁹³ Анализом навођених аргумената примећује се да се у њима крију исте оне ставке које су наводили СССР, а онда и остале земље Источног блока када су у питању разлози одбијања учешћа у наставку преговора. Наведени податак указује на недвосмислени утицај званичног совјетског става на доношење и уобличавање југословенске одлуке поводом питања од немерљивог политичког и економског значаја за њену будућност.

Југославија је јулском нотом себе удаљила од даљих разговора и могућности давања доприноса у процесу уобличавања програма економске помоћи. У том контексту, изјава Саве Косановића из августа 1947. године показала је да се у корену југословенске одлуке

¹⁹² Мих. С. Петровић, „Позадина „Маршаловог плана“, *Политика*, стр. 2.

¹⁹³ „Pismo ministra inostranih poslova Stanoja Simića britanskom ambasadoru u Beogradu povodom poziva upućenog Jugoslaviji da učestvuje na Konferenciji u Parizu o organizovanju pružanja pomoći evropskim zemljama, Beograd 9. Jul 1947“ u: *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1947, kn. 2*, Beograd 1986, str. 42-43, „Одговор владе ФНРЈ на позив који је добила да учествује на конференцији у Паризу 12. јула ове године“, *Политика*, стр. 1.

крило и самостално југословенско зазирање од америчког програма, засновано на извесним искуствима из дотадашњих југословенско-америчких односа. Период који је обележио дефицит у храни за југословенско становништво трајао је од марта до јула 1947. године. Он се поклапао са периодом када је делатност UNRRA-е била знатно смањена, због чега би позитивна одлука Стејт департмента о помоћи Југославији, чију су неопходност већ проценили стручњаци из посебног тела у оквиру УН, била и више него драгоцену. Југословенски скептицизам је, према Косановићевим речима, проистицао управо из чињенице да је америчка економска помоћ изостала у том специфичном периоду, због чега је бројно југословенско становништво било доведено на ивицу егзистенције.¹⁹⁴

Према унапред одређеном датуму, 12. јула 1947. Године одржана је конференција у Паризу којој је присуствовало 48 делегата који су представљали 16 европских нација које су се одазвале позиву, док је девет земаља Источног блока званично одбило даљу сарадњу по наведеном питању.¹⁹⁵ У југословенској *Политици* налазило се запажање да су на конференцију дошле „неутралне и бивше непријатељске земље“, као и да је на њој била заступљена „сужена Европа“, док су „савезничке, демократске земље“ као кључне изостале.¹⁹⁶ Тиме се желело указати на то да је једно витално питање европског економског опоравка било поверено недовољно релевантним земљама и на тај начин правдан југословенски изостанак.

Југословенска економска политика у време одбијања Маршаловог предлога

Непосредно након комунистичког преузимања власти започет је процес трансформисања државе и друштва, следећи већ утабане стазе којима се кретао СССР. Централизован систем у Југославији обухватао је спољну трговину и читав банкарски систем. Како је испрва замишљен самодовољни систем који би функционисао независно од иностраног тржишта, спољна трговина се одвијала посредством фонда за

¹⁹⁴ AJ, 83, F-8, 469-470, Sava N. Kosanovic' s statement, August 21, 1947

¹⁹⁵ Међу земљама које су прихватиле учешће у Маршаловом плану биле су: Велика Британија, Француска, Данска, Аустрија, Грчка, Португал, Исланд, Ирска, Италија, Луксембург, Белгија, Холандија, Норвешка, Швајцарска, Шведска и Турска., „Chronology of the Marshall Plan June 5 1947 to November 5 1947“, <http://www.marshallfoundation.org/library/wpcontent/uploads/sites/16/2014/05/Chronology_of_the_Marshall_Plan_June_5_1947_to_November_5_1947-1.pdf> (4. фебруар 2019).

¹⁹⁶ „Половина савезничких земаља одбила је англо-француски позив, док су неутралне и бивше непријатељске земље заступљене на „саветовању“, *Политика*, 14. јул 1947, стр. 2.

егализацију који је усклађивао домаће планске цене са ценама на иностраном тржишту, првенствено у Источном блоку.¹⁹⁷ Народна банка ФНРЈ је низом закона након рата постала задужена за емисију новца, организовање платног промета у земљи и са иностранством, прикупљање штедње и краткорочно кредитирање.¹⁹⁸ Након реформе банкарског система, претварање имовине у државну и преузимање привредних ресурса, створили су подлогу за увођење планског привредног система. Читава привредна политика Југославије одвијала се под Титовим патронатом, али и окриљем тела у које су улазили сви министри привредних ресурса и председник Савезне планске комисије, Привредног савета на челу са Борисом Кидричем.¹⁹⁹ Он је основан још 1944. године, али је његова активност дошла до изражаја по окончању ратних операција.

Елементи организационе структуре и први законски оквири Петогодишњег плана постављени су већ Уставом из 1946. када су чланови Савезне планске комисије, као тела од круцијалне важности за реализацију Плана, постали чланови владе.²⁰⁰ На тај начин је питање планске привреде постало један од најзначајнијих државних задатака. Планом коначно прокламованим у априлу 1947. године желела се извршити преоријентација на индустријализацију, чиме би се поставили основи бржег привредног раста и превазишле карактеристике заостале наслеђене државе са доминантним пољопривредним сектором. Један од примарних задатака Плана такође је био превазилажење економских регионалних разлика и усаглашавање животног стандарда свих становника мултинационалне државе.²⁰¹ Задаци плана били су диктирани од стране државног врха, а како би се његови циљеви реализовали, сва предузећа су морала да се придржавају својих, мањих планова. Како би се остварило њихово сагласје и координисало тако сложеним хијерархијским системом, праћење учинка појединачног предузећа кроз редовне извештаје било је од виталног значаја за опстанак Плана.²⁰² Трансформација постојеће привредне структуре била је замишљена

¹⁹⁷ Radovan Kovačević, *Ekonomski odnosi Srbije sa inostranstvom*, Beograd 2016, str. 105-106.

¹⁹⁸ По повлачењу великог броја послератних новчаница, након 1945. године динар је постао званична југословенска валута, док је привремени паритет у односу на злато износио 56.300 динара за килограм чистог злата. Тада су дефинисани и привремени курсеви према иностранству у односу 50,06 динара за један амерички долар, 9,44 динара за једну совјетску рубљу и 208,55 динара за једну енглеску фунту, В. Дугалић, Д. Ђатовић, И. Ковачевић, А. Митровић, Г. Хофман, *Народна банка: 1884-2004*, Београд 2004, стр. 184-185.

¹⁹⁹ Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče – Метоари*, књига II, Beograd 1971, str. 46.

²⁰⁰ Александар Ракоњац, „Почеци привредног планирања у Југославији 1946 - идеје, организација и институционализација“, *Токови историје*, бр. 2 (2016), стр. 161.

²⁰¹ Мари-Жанин Чалић, *Нав. дело*, стр. 243, Vladimir Gligorov, „Jugoslavija i razvoj“ u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi* (L. Perović, D. Rokсандић, M. Velikonja, W. Hoepken, F. Bieber), Beograd 2017, str. 392-394.

²⁰² Branko Horvat, *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije*, Beograd 1970, str. 27.

кроз интезивни процес електрификације и индустријализације, а која би била праћена и друштвеном трансформацијом, односно већим приливом становништва у градове и увећањем броја радника у индустријском сектору. Акцент је био првенствено на развоју тешке индустрије, максималном искоришћавању и преради расположивих сировина, као и унапређењу индустрије за производњу капиталне опреме. Развој тешке индустрије даље је требало да постави основе јачања одбрамбене снаге земље, што је такође био један од прокламованих задатака Првог петогодишњег плана.²⁰³

Промовисањем Првог петогодишњег плана социјализам је званично уведен у Југославију.²⁰⁴ У жеку интезивне пропаганде, требало је читавом југословенском народу указати на више циљеве постављене Петогодишњим планом и омогућити му да пружи властити допринос том великом државном пројекту. Таква настојања манифестовала су се кроз радне акције југословенске омладине, које су поред кохезивног фактора имале и велики економски, с обзиром на чињеницу да је у периоду од 1946 до 1952. године више од милион младића и девојака учествовало у изградњи преко 70 инфраструктурних државних објеката.²⁰⁵ Само један од многих пројеката југословенског Агитпропа било је непрекидно промовисање успеха радника волонтера, што се нарочито читовало на примеру изградње пруге Шамац-Сарајево. Фотографије тог „масовног спектакла рада“ обилазиле су читаву Југославију посредством новина, изложби, радио-емисија, а све са циљем уобличавања идиличне представе радног колектива и мобилисања што већег броја нових учесника.²⁰⁶ Југословенско становништво се суочавало са великим сиромаштвом и оскудицом, због чега феномен потрошачког друштва, који је у том периоду почела да упознаје Западна Европа у Југославију долази тек крајем 50-их, а нарочито током 60-их година.²⁰⁷ Манипулисање свеопштим народним ентузијазмом читовало се и у моменту када је услед неопходности повећања акумулације неопходне за инвестиције у озбиљне привредне пројекте дефинисане

²⁰³ AJ, 40, F-46-125, Tri godine borbe za petogodišnji plan

²⁰⁴ G.Ognjenović, N.Mataušić, J. Jozelić, „Yugoslavia’s Authentic Socialism as a Pursuit of ‘Absolute Modernity’“ in: *Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory*, Palgrave Macmillan 2016, pp. 12.

²⁰⁵ Vladimir Unkovski-Korica, *The Economic Struggle for Power in Tito’s Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment*, London 2016, pp. 50.

²⁰⁶ Миланка Тодић, *Фотографија и пропаганда (1945-1958)*, Бања Лука: Књижевна задруга; Панчево: Helicon, 2005, стр. 50-51.

²⁰⁷ Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem : o povjesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1959-ih i 1960-ih*, Zagreb 2005, str. 39-40, 60.

планом, ишло на ограничавање робе широке потрошње и одржавање веома ниских плата југословенског становништва.

Током 1946 и 1947. године Југославија је закључила, поред СССР-а, уговоре о економској сарадњи са Албанијом, Мађарском, Бугарском и Пољском. Таква југословенска економска политика уклапала се у тенденцију СССР-а да се билатералним економским споразумима земље Источне Европе међусобно повежу и на тај начин створе јединствено тржиште које би могло да буде у великој мери независно од земаља Западне Европе.²⁰⁸ План о европској обнови Џорџа Маршала, понуђен и земљама Источног блока, био је у супротности са совјетским плановима, због чега је било веома важно да земље народне демократије одбију учешће у Маршаловом плану. Нови задатак СССР-а након тога био је да повољним кредитима и трговинским уговорима компензује земљама Источног блока пропуштenu могућност економског опоравка посредством америчких кредита. У јеку склапања трговинских споразума са земљама Источне Европе, развијена економска сарадња СССР-а са Југославијом употпуњена је склапањем уговора о техничкој сарадњи, док се 25. јула 1947. године влада СССР-а обавезала Југославији на испоруку постројења и индустријске опреме на кредит.²⁰⁹ Наслеђена аграрна структура земље захтевала је помоћ иностраних средства и стручних кадрова за реализацију амбициозно постављених циљева Петогодишњег плана. При томе је, како је то истакао Милован Ђилас, „најприродније и најлогичније било да се окренемо СССР-у“.²¹⁰ Међутим, економска сарадња са СССР-ом није почивала на чврстим основама, о чему је сведочио и ток совјетско-југословенских преговора о оснивању мешовитих друштава као облика економске сарадње. Озбиљнији преговори су вођени током 1946-1947. године, у време када је Тито сматрао да кредити од САД не би били прихватљиви јер су подразумевали захтеве за политичким уступцима. Због тога је тадашњи Титов став био да би за унапређење индустријских потенцијала Југославије сарадња са СССР-ом кроз разна мешовита друштва била најпријемчивија.²¹¹ Према каснијем

²⁰⁸ FRUS, 1947, vol. IV, Eastern Europe; The Soviet Union, 569, The Ambassador in Yugoslavia (Cannon) to the Secretary of State, August 7, 1947

²⁰⁹ Kazimierz Grzybowski, „Foreign Trade Policy of The Soviet Bloc“, *The Polish Review*, Vol. 1, No. 2/3 (1956), pp. 107.

²¹⁰ Milovan Đilas, *Nav. delo*, str. 84.

²¹¹ Од осам планираних мешовитих предузећа током 1947. године основана су само два: ЈУСТА-ваздухопловно предузеће и ЈУСПАД-друштво за пловидбу Дунавом, Момир Нинковић, „Неуспешни преговори о организацији југословенско-совјетских мешовитих друштава (1945–1947)“, *Токови историје*, бр. 2 (2015), стр. 135.

сведочењу Светозара Вукмановића Темпа, преговори су откривали велике несугласице. Он је политику СССР-а оквалификовао „империјалистичком“ у намери да посредством, наводно у свему једнаких мешовитих друштава, експлоатише југословенске нафтне и рудне резерве на исти начин као у предратно доба, када је Југославија била „сировински привезак капиталистичких земаља“.²¹²

У време када је Југославија у процесу изградње и опоравка земље могла да се ослони на ратне репарације, као и на испоруке UNRRA-е и UNICEF-а, а да при томе има веома развијене односе са земљама Источног блока, економска помоћ Запада, као јасно дефинисане противничке хладоратовске стране, није представљала нужност.²¹³ Међутим, постоје индиције да економска сарадња са Западом у наведеном периоду није била сасвим искључена. Одмах по прокламовању Петогодишњег плана, Сава Косановић је добио извештај министарства спољне трговине у коме се наводило како амерички капитал, опрема, технологија, машине и сарадња на многим нивоима може имати знатну улогу при превазилажењу проблема изградње земље.²¹⁴ Он је сугерисао да се ослонац на америчку помоћ у изградњи, ни у јеку начелно хармоничних односа са СССР-ом, није занемаривао. Сам Едвард Кардељ је још у јуну 1947. године указао на специфичност југословенског планског система, у односу на онај који је стваран у СССР-у и зато истицао да је за Југославију од пресудне важности било отварање ка страним тржиштима. Он је том приликом изнео критику владе која је потенцирала трговину посебно оријентисану ка земљама Источног блока и монополистичку тенденцију министарства спољне трговине које је својом строгом централизованом политиком онемогућавало трговинске активности заинтересованих предузећа. Таквој политици је приписивао југословенски проблем са недостатком девиза потребним за трговинске трансакције и неинформисаност о међународним тржиштима.²¹⁵

²¹² Svetozar Vukmanović Tempo, *Nav.delo*, str.48-49.

²¹³ Југославија је на име репарација након Другог светског рата од Немачке, Италије, Аустрије и Мађарске (до 1949. године) у периоду од 1947-1965. године примила 368 милиона долара у виду новца, односно девиза или техничке помоћи у виду машина или целих постројења за црну и обојену металургију, хемијску и металопрерађивачку индустрију, чиме су у великој мери биле заслужне за југословенску индустријализацију, Dragana Gnjatović, *Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije*, Beograd 1985, str. 80-81.

²¹⁴ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-8, dosije 12, pov. br. 427379, Izveštaj MIP-a upućen Savi Kosanoviću, 21. april 1947.

²¹⁵ *Privredna politika Vlade FNRJ : zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ : 1944-1953. Knj. I, (14. XII 1944 - 31. III 1949)*, Beograd 1995, str. 216-217.

Амерички амбасадор Џон Кабот је током 1947. године, у атмосфери нарушених југословенско-америчких односа, први уочио да разлике које постоје између југословенског и совјетског режима могу имати знатне последице и у том вакуму између њих увидео простора за америчко деловање.²¹⁶ У свом извештају од јула 1947. године он је изнео тезу да међу југословенском политичком елитом постоје подељена мишљења по питању економске сарадње са САД. У том контексту издвојио је и ону групу која је сматрала да би генерално побољшање односа са САД довело до стварања нових тржишта за југословенску робу, а самим тим и до преко потребних девиза којима би се омогућила куповина материјала, машина и потрошне робе. Увидевши економске потешкоће са којима се Југославија суочавала у том периоду, сматрао је да је остварење у начелу замишљеног Петогодишњег плана било доведено у питање.²¹⁷ Управо исти став имао је и Ернест Бевин који је сматрао да ће се Југославија, сходно дефициту у опреми за капиталну изградњу услед објављеног Петогодишњег плана и недовољних совјетских испорука ипак окренути Западу и размотрити своје учешће у Маршаловом плану.²¹⁸ Међутим, оно што је било званично предочавано југословенској и светској јавности било је у супротности са разматрањима западних званичника о угрожености реализације Петогодишњег плана. Тито је југословенски став поводом одбијања учешћа на конференцији у Паризу образлагао мишљењем о неискрености америчке понуде о несебичној економској помоћи, као и да у конкретном југословенском случају вођења активне политике за извршавање Петогодишњег плана таква помоћ не би могла бити од користи.²¹⁹ Реални економски аргументи у датом тренутку привредног развоја указивали су на то да би економска помоћ кроз Маршалов план за Југославију била веома пожељна. Међутим доминантна загладаност узор који је за Југославију у том периоду представљао СССР, условила је, како је то Твртко Јакovina уочио, ситуацију у којој су идеолошким и политичким мотивима инспирисане одлуке односиле превагу и замагљивале реалну слику економског стања.²²⁰

²¹⁶ Lorejn Liz, *Nav. delo*, str. 65.

²¹⁷ FRUS, 1947, vol. IV, Eastern Europe; The Soviet Union, 565, The Chargé Yugoslavia (Cabot) to the Secretary of State, July 7, 1947

²¹⁸ FRUS, 1947, vol. III, Europe, The British Commonwealth, 164, Memorandum of Conversation, by the First Secretary of Embassy in the United Kingdom (Peterson), June 25, 1947.

²¹⁹ „Odgovori predsedika vlade FNRJ i ministra odbrane, marsala Jugoslavije Josipa Broza Tita, na pitanja direktora Tanjuga o nekim aktuelnim spoljnopolitičkim problemima, Bled 7. Avgust 1947.“, u: *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1947*, kn. 2, Beograd 1986, str. 109.

²²⁰ Tvrтко Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, str. 104-105.

Иза званичног става који је југословенска страна заступала о неприхватању разматрања начина и реализације програма који је предвиђао америчку помоћ и интензивну сарадњу европских земаља, назирале су се назнаке тежње за остваривањем интензивнијих трговинских веза са земљама Запада. Америчку стратегију подстицања бољих југословенско-америчких односа, коју је амбасадор Кабот започео, наставио је нови амерички амбасадор Кавендиш Кенон. Током разговора југословенског заменика министра спољних послова Владимира Велебита и Кенона крајем 1947. године, обе стране су се сагласиле да би волеле да унапреде трговинску размену, „на бази потпуне једнакости“.²²¹ У новембру 1947. године Станоје Симић, амбасадор Косановић и помоћник министра иностраних послова др Алеш Беблер су се у Вашингтону, у разговору са секретаром Маршалом, поред разматрања питања југословенских резерви у САД, дотакли и питања побољшања југословенско-америчке трговинске размене. Из америчке перспективе упркос позицији Станоја Симића, некадашњег југословенског амбасадора у САД, ауторитет Алеша Беблера у оквирима југословенског политичког врха био је у том тренутку много већи, а самим тим и значај његових предлога.²²² Управо је Беблер показао интересовање за питање да ли би Југославији у оквиру Маршаловог плана била дата могућност да унапреди трговину са САД и земљама Западне Европе, на шта је секретар Маршал одговорио да би План омогућио најслободнију трговинску размену.²²³ Југословенска јавност није била обавештавана о овом активнијем југословенском разматрању погодности и карактеристика Програма европског опоравка. Ипак, југословенски амбасадор у Риму, Младен Ивековић је извештавао како је италијанска штампа била обавештена о интересовањима Станоја Симића, али и чехословачког министра иностраних послова Јана Масарика о циљевима америчке помоћи. Њихово тумачење било је да би такав поступак требало тумачити као „жељу двеју земаља да приволе САД да прошире помоћ и преко гвоздене завесе“.²²⁴ Овај податак се чини врло интересантним када се има на уму да је управо Станоје Симић био

²²¹ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-5, dosije 16, pov. br.424680, 27. novembar 1947.

²²² Са почетком првих конфронтација на разини југословенско-совјетских односа у лето 1947. године, југословенски партијски врх почео је све више да зазире од министра спољних послова Станоја Симића, имајући у виду његову просовјетску оријентацију која је датирала још из времена његовог дипломатског службовања у СССР-у. Заоштравање односа некадашњих савезника условило је Симићеву смену, те је на његово место у августу 1948. године дошао Едвард Кардељ, Александар Животић, „Станоје Симић: прилог биографији“ у: *Југословенска дипломатија (1945-1961)* (пр. С. Селинић), Београд 2012, стр. 239-240.

²²³ FRUS, 1947, vol. IV, Eastern Europe; The Soviet Union, 582, Memorandum of Conversation, by the Secretary of State, November 13, 1947

²²⁴ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 19, pov. br. 423402, Izveštaj ambasade u Rimu, 18. novembar 1947.

аутор ноте којом је Југославија категорички одбила учешће у Маршаловом плану, само неколико месеци пре овог догађаја.

Америчка страна је ипак реализацију Маршаловог плана и сарадњу са западноевропским земљама поставила као свој главни приоритет. У том контексту могло би се разумети зашто југословенска потраживања за нафтом, као виталним елементом за реализацију Петогодишњег плана нису наишла на позитиван одзив у САД.²²⁵ Рестриктивне америчке мере ишле су ка томе да главни фокус у извозној политици буде усмерен ка 16 европских земаља учесница програма, док би „Русија и њени сателити“, под којима се подразумевала и Југославија, били на посебној листи земаља Е, која је подразумевала потребне извозне дозволе за све врсте испорука.²²⁶

Југословенско напуштање „лагера“ и нова-стара перцепција Маршаловог плана

Југославија је током читаве 1947. године у званичном дискурсу задржала став да саветовању у Паризу, америчкој политици и идеји Маршаловог плана треба приписати негативне карактеристике. Сава Косановић из Вашингтона је у својим извештајима преносио о честим дебатама у америчком Конгресу и непопуларности Маршаловог плана у САД. Међутим у извештају из априла 1948. године објавио је како је законска процедура поводом прихватања Маршаловог плана била неочекивано брза, те је за помоћ Европи у првој години било издвојено 5,3 милијарди долара.²²⁷ Такву промену расположења у САД објаснио је „америчком ратнохушкачком кампањом“ и појачаном пропагандом против СССР-а, што је утицало на одлучност Конгреса при доношењу одлуке о склапању уговора са сваком европском земљом која је прихватила Маршалов план.²²⁸

Након двогодишњег рада и прикупљања материјала, југословенски Институт за међународну политику и привреду на чијем се челу налазио др Милан Бартош је у мају 1948.

²²⁵ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 11, pov. br. 415609, 20. avgust 1947.

²²⁶ DAMSP, PA, SAD, 1947, F-7, dosije 11, pov. br.420748, Vest o pooštrenju kontrole izvoza iz SAD za Jugoslaviju, 15. oktobar 1947.

²²⁷ Амерички Конгрес прихватио је 3. априла 1948. године прихватио *Economic Cooperation Act* или *Foreign Assistance Act* којим је Маршалов план добио законску форму. Овим законом такође је прокламована и помоћ Кини, затим Грчкој и Турској, као и новчани фондови за UNICEF (*United Nations Children's Fund*), „Foreign Assistance Act of 1948“, <<https://www.marshallfoundation.org/marshall/the-marshall-plan/foreign-assistance-act-1948/>> (3. mart 2019)

²²⁸ DAMSP, PA, SAD, 1948, F-9, dosije 10, pov. br. 411634, Izveštaj Save Kosanovića, april 1948.

године израдио студију посвећену Маршаловом плану. На основу ње може се дознати да је План из југословенске перспективе био тумачен као амерички покушај исцртавања линије поделе света на блокове и властитог економског опоравка кроз подстицање приватног капитала, а науштрб више милиона људи који су гладовали у Европи. Студија је наглашавала пропаст примарне идеје Плана да акценат буде на европској иницијативи и сарадњи кроз константно наметање америчког утицаја. Оно се манифестовало кроз америчку тежњу да ревидира извештај Одбора за европску сарадњу, као званичног тела европских земаља, о економским потребама европских народа. Америчком министру трговине Аверелу Хариману припао је задатак да изврши измене у оквиру наведеног извештаја, при чему је, између осталог смањено потраживања Одбора за 25-50% и истакао значај опоравка немачке индустрије, уместо британско-француског предлога, установљеног у Паризу. Програм европског опоравка био би финансиран кроз америчке зајмове, односно кредите Међународне, Експорт-Импортбанке и приватне канале, као и поклоне, стављајући земље чланице у сасвим зависан положај.²²⁹ Анализа Маршаловог плана представљеног у поменутој студији имала је за циљ да прикаже исправност одлуке о југословенском одбијању да учествује у реализацији преговора око Плана који је представљен као оружје у служби реализације америчких економских и спољнополитичких циљева. Она је такође указивала на то да је тај велики пројекат европског опоравка уз америчку асистенцију и након југословенског одустајања наставио да буде предмет изучавања југословенских политичких аналитичара. У југословенској штампи са почетка 1948. године, такође су се могле запазити тенденције негативног тумачења Маршаловог плана, баш као што је то био случај у СССР-у. Текст у *Политици*, преузет из совјетске новинске агенције ТАСС истицао је да се прави циљ Маршаловог плана налазио у америчкој потреби да остварује своје властите интересе, те да ту нема говора о бризи за благостање европских држава, о чему је сведочио и амерички поступак „наметања“ идејног пројекта економског опоравка европским земљама окупљеним у оквиру Одбора за европску сарадњу.²³⁰

Све израженија подела хладноратовског света довела је до одговора европских комунистичких партија стварањем Информационог бироа комунистичких партија у септембру 1947. године за чије средиште је био одређен Београд. Занимљиво је било

²²⁹ АЈ, 50, F-43-96, Maršalov plan, opšti referat, 3. мај 1948.

²³⁰ „Дорц Маршал признаје да његовим предлозима имају да се задовоље „сопствени интереси Сједињених Америчких Држава“, Политика, 14. јануар 1948, стр. 3.

накнадно запажање Едварда Кардеља који је констатовао да је изузев првог састанка, имајући у виду оне наредне, деловало као да је Информациони биро био основан „против Југославије, јер су сви његови састанци били подређени само обрачуна са Југославијом“.²³¹ Односи Југославије и СССР-а, баш као што је то предвидео амерички амбасадор, још током 1947. године били су оптерећени политичким и економским несугласицама. Стаљин је посматрао Титове самовољне одлуке о активнијем учешћу у грађанском рату у Грчкој, преузимање све већег утицаја у Албанији и потписивање Бледског споразума чиме се све више ишло ка реализацији старе идеје о стварању Балканске федерације са Бугарском.²³² Током 1948. године Стаљинове реакције су постајале све израженије, а оне су се почеле одражавати кроз преговоре о економској сарадњи и повлачење совјетских стручњака. Критике су постале све учесталије на рачун југословенског руководства и читавог система кроз сусрете званичника, писма, а онда и јавно, на седници Информационог бироа у јуну 1948. године.²³³ Југословенска реакција, заснивала се на одбацавању оптужби и изналажењу аргумената самоодбране, а постепено је долазило до обрачуна са онима који у сукобу нису подржавали југословенску страну, попут Андрије Хебранга и Сретена Жујовића.

У контексту Хладног рата, Резолуција и Титово чувено „не“ Стаљину, одиграли су у приближно истом периоду као и комунистичко преузимање власти у Чехословачкој и Берлинска криза, због чега је тај доказ о илузији савршено кохерентног комунистичког режима аутоматски постајао предност супротне стране. Америчка реакција на Титов поступак одразила се у обазривијем приступању при анализи будућих југословенско-совјетских односа, али суштинском подржавању Титовог поступка. Ипак, чињеница да је реч о комунистичкој земљи представљала је ограду у америчком постављању према Југославији, док се о „преласку Југославије на Запад“ свакако није могло говорити.²³⁴ Поред незаобилазне политичке, раскол Тита и Стаљина имао је своју економску страну, нарочито када се имају на уму југословенске потребе за извршавањем Петогодишњег плана и улога СССР-а у том подухвату.

²³¹ Edvard Kardelj, *Borba za priznanje i nezavisnost Nove Jugoslavije 1944-1957*, Beograd 1980, str. 111.

²³² Vojin Majstorović, „The Rise and Fall of the Yugoslav-Soviet Alliance, 1945-1948”, *Past Imperfect*, Vol. 16 (2010), pp. 156.

²³³ Изречене оптужбе тичале су се југословенског руководства и њихових ставова, одступања југословенског режима од званичних линија марксизма-лењинизма, одступањима у спољној политици од званичне политике СССР-а, Jože Prijevec, *Tito i drugovi-I deo*, Laguna 2014, str. 398-399.

²³⁴ Dragica Mugoša, “SAD i jugoslovesnska 1948”, *Istorija 20. veka*, br. 2 (1983), str. 65.

Из америчке перспективе погоршавање југословенских односа са СССР-ом и његовим сателитима не би угрозило југословенску економију, али би је свакако приморало да се окрене земљама изван Источног блока. У процени југословенске економске ситуације детектовани су озбиљнији проблеми са снабдевањем нафтом и њеним дериватима, због чега би она представљала обавезни елемент увоза из иностранства, и то преваходно земаља Запада. Утврђен је и дефицит у челику, коксу и опреми за прераду обојених метала попут бакра, олова, цинка. Како је производња електричне енергије представљала један од кључних подухвата и задатака нових југословенских власти, америчка страна је потврдила да се погоршање односа са СССР-ом не би могло драстично одразити на производњу електричне енергије. Још један од сегмената југословенске привреде за које је било утврђено да неће бити суочени са већим проблемима односио се на извоз дрвне грађе, као једног од традиционално најзначајнијих извозних артикала, уз ограду да ће он бити усмерен „изван совјетске орбите“.²³⁵

Суочени са оптужбама, са једне стране да су поставили преамбициозни Петогодишњи план који не би могао издржати без помоћи СССР-а и земаља Источног блока са једне, као и притужбама да „граде социјализам на америчким доларима на основу Маршаловог плана“, југословенски руководиоци настојали су да нагласе значај коришћења „сопствених снага“ у реализацији привредног плана.²³⁶ Борис Кидрич је, у реферату „О питањима нашег Петогодишњег плана“, позивајући се на терминологију Лењина и Стаљина, објашњавао југословенски пут који се заснивао на максималном и правилном коришћењу властитих ресурса, што би у изворном смислу представљало основу планског система. Том приликом је истицао широк спектар југословенских руда, нафте, памука, вуне и других природних богатстава који би требало да представљају основу за реализацију постављеног плана, чиме је одговорено на наведене оптужбе, а у околностима југословенског постепеног изласка из лагера утицало на подизање свеопштег морала.²³⁷ При расправи о буџету за наредну, 1949. годину, Тито је означио велике успехе Плана, али је нагласио да је најдрагоценији допринос било искуство које ће бити од велике важности за његову реализацију у будућности. Успон индустријске производње, као окоснице Петогодишњег

²³⁵ „Procena sposobnosti jugoslovenskog režima da odoli sovjetskom pritisku tokom 1949“ u: *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983* (pr. M. Pavlović), Beograd 2009, str. 63-70.

²³⁶ „О питањима нашег Петогодишњег плана“, *Политика*, 27. јул 1948, стр. 5-9.

²³⁷ Исто, стр. 8.

плана имао је тенденцију константног раста, па је тако индустријска производња 1948. године била 50% већа у односу на последњу мирнодопску годину Краљевине Југославије.²³⁸

У контексту говора о Петогодишњем плану, Тито се осврнуо и на делатност СССР-а и његових сателита, при чему је истакао да су „разне измишљотине и клевете појачане конкретним економским притиском и грубим кршењем уговора и обавеза преузетим са стране савезничких и пријатељских земаља“.²³⁹ Упркос генерално оптимистичном ставу о даљем извршавању Плана, и поред наведених потешкоћа, на основу Титових говора и америчка страна је била обавештена о извесним економским проблемима у Југославији. Међу њима су били проблем са транспортним системом, недостатком техничких стручњака, дефицитом памука за рад текстилне индустрије и смањене пољопривредне производње која се читовала кроз смањен извоз прехранбених производа, али је у сумарном приказу прва година Плана реализована са 100,4% успешности.²⁴⁰

Иза приче о муњевитом успеху југословенске индустријализације исказиване импресивним бројкама, крио се озбиљан проблем недостатка радне снаге. Он је условљавао насилне мобилизације сеоског неквалификованог становништва, као и максималну експлоатацију постојећих радника. Доминантан проблем представљало је занемаривање елементарних потреба радника за здравственом негом, квалитетном исхраном, пристојном платом и стамбеним условима због чега је неретко долазило и до напуштања Југославије у потрази за бољим животом.²⁴¹ Светозар Вукмановић Темпо је у својим мемоарима споменуо једну шалу која је кружила по Југославији, а која је заправо на веома сликовит начин дала приказ југословенске свакодневице. Наиме, представници совјетске обавештајне службе су по расколу Тита и Стаљина били упућени у Југославију како би утврдили да ли је у њој дошло до одступања од социјализма и да се окренула капитализму. Совјетски агенти су два месеца обилазили све крајеве Југославије, а по извршеној мисији поднели су Стаљину реферат о стању у Југославији. У њему су навели да у Југославији нема трагова напуштања социјалистичке изградње, што су аргументовали несташицом робе широке потрошње,

²³⁸ Vladimir Pertot, *Ekonomika međunarodne razmene Jugoslavije, knjiga I*, Zagreb 1971, str. 123.

²³⁹ „Експозе председника савезне владе Јосипа Броза Тита“, *Политика*, 29. децембар 1948, стр. 1-3.

²⁴⁰ U. S. *Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, pp. 61-63.

²⁴¹ Више код: Ivana Dobrovojević, „Svi u fabrike!“- Instant industrijalizacija u Jugoslaviji“, *Istorija 20. veka*, br. 2 (2009), str. 103-115.

„нисмо могли купити чешаљ, иглу, четкицу и пасту за зубе, сапун-све је исто као и код нас“.²⁴²

Значајна промена која је била изазвана расколом Тита и Стаљина 1948. године огледала се на нивоу југословенских трговинских односа. Трговинска размена Југославије са СССР-ом је крајем 1948. године смањена за 1/8, али је приметна тенденција све већег окретања западним трговинским партнерима попут Велике Британије и Швајцарске са којима су исте године потписани уговори.²⁴³ Југословенски извоз у САД био је скромног обима, али се са 0,1% 1947. године повећао на 2,6% 1948. године и наставио тенденцију раста и даље.²⁴⁴ Међу најважнијим југословенским извозним артиклима у САД били су олово, бакар, хром и дуван, што су такође биле најважније сировине које је и СССР извозио у САД. У југословенском увозу из САД најзаступљенији су били памук, нафта, разна техничка уља, гуме, машине и њихови делови.²⁴⁵ На основу тога се може закључити да је југословенски увоз из САД био усмерен ка елементима који су били од највећег значаја за успешну реализацију југословенског Петогодишњег плана. Из тог разлога Југославији је било веома важно да, у условима када су у САД уведене рестриктивне мере извоза у земље Источног блока и генерално земаља које нису биле део програма Маршалове помоћи, добије што више извозних дозвола, на чему су дипломатски представници у Вашингтону активно радили.²⁴⁶

Веома важна, а не превише запажена епизода из јула 1948. године наглашавала је значајан помак у побољшању југословенско-америчких трговинских односа, али и у југословенском поимању Маршаловог плана. Наиме, у наведеном периоду бивши калифорнијски гувернер Олсон био је у посети Југославији, а упркос бројним обавезама, сам Тито је показао знатно интересовање за сусрет са њим. У контексту актуелног сукоба са СССР-ом, Тито је још једном нагласио исправност југословенског пута упркос совјетским оптужбама. Том приликом је изјавио и да је Југославија била веома заинтересована за трговински споразум са САД, али је нагласио да он не би смео бити политички условљен.

²⁴² Svetozar Vukmanović Tempo, *Nav.delo*, str. 156-163.

²⁴³ AJ, 127, F-2-2, Hronologija odstupanja Jugoslavije od Kremlja ka Zapadu, 27. novembar 1950

²⁴⁴ *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948 i 1949. godinu*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1953, str. 14.

²⁴⁵ Isto, str. 287-289; 430-435.

²⁴⁶ DAMSP, PA, SAD, 1948, F-9, dosije 11, pov. br.423300, Aid-memoire-o produblјivanju трговинских односа са САД

Амерички извештај о наведеном састанку указивао је на промену Титовог држања при чему је показивао знатно интересовање за питање Маршаловог плана, кога је гувернер Олсон представио као идеју лишену политичких мотива, инспирисану искључиво жељом за стабилизацијом светског економског потретка. Док је након наведеног састанка Тито дозволио Олсону да америчке медије обавести о току састанка и виђењима југословенског државника, југословенска јавност није била обавештена о доласку гувернера нити о поменутом сусрету чији је значај био несумњив.²⁴⁷

Наведеним потезом демонстрирано је да у тако раном периоду након сукоба Тита и Стаљина, у време када је југословенска пропаганда била још увек усмерена ка величању Стаљина и показивању наклоности према СССР-у, југословенска страна није била спремна да домаћој јавности тако нагло наговести одлуке о крупним политичким и економским прекретницама. О томе да је Југославија још увек била у процесу трагања за адекватном позицијом сведочила је и Дунавска конференција одржана у Београду, у јулу 1948. године. Поред решавања дунавског питања, био је то први сусрет Истока и Запада након Резолуције, где је америчка страна помно посматрала југословенско држање. Сагласје читавог Источног блока, укључујући и Југославију, при истрајавању на становишту „Дунав дунавским народима“, за САД је био веома важан показатељ да је политици југословенског одступања од Кремља требало приступати веома опрезно и резервисано.²⁴⁸

У начелном ставу који је Едвард Кардељ изложио образлажући југословенски став поводом важних међународних питања, Маршалов план је, из југословенске перспективе био представљен као средство америчке „империјалистичке“ политике које је довело до глади, сиромаштва и аграрне кризе у Европи, дакле на исти начин као и претходне 1947. године.²⁴⁹ У међународним иступањима био је задржан исти став који је предочавао Кардељ. Тако је Лео Матес, југословенски делегат у УН у оквиру расправе у посебном економском комитету при УН изнео тезу о Маршаловом плану као елементу америчке „експанзионистичке политике према Совјетском Савезу и оним земљама које су заузеле мирољубивом социјалистичком изградњом“. На питање да ли се Југославија „каје“ због своје одлуке да не учествује у програму европске обнове он је веома речито изјавио да

²⁴⁷ FRUS, 1948, vol. IV, Eastern Europe; The Soviet Union, 718, The Chargé in Yugoslavia (Reams) to the Secretary of State, July 26, 1948

²⁴⁸ Милан Гулић, “Београдска Дунавска конференција 1948. године“, *Токови историје*, бр. 1 (2013), стр. 190.

²⁴⁹ *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, pp. 51.

Југосавија никада не би „ставила главу у тај јарам убрзо пошто смо сломили јарам који нас је притискивао“.²⁵⁰

Изјаве југословенских државника, који су негативно карактерисали америчку политику, биле су у супротности са латентним покушајима да се остваре што бољи југословенско-амерички односи, у условима када је полако окретање ка Западу представљало економску и политичку нужност. Ипак, таква контрадикторност била је добар репрезент нове међународне југословенске позиције која јој је Резолуцијом била наметнута. Она је подразумевала трагање за властитим југословенским путем, не сасвим далеких од Истока и не превише близу Запада, а све у духу поштовања принципа међународног мира и једнакости прокламованих Повељом ОУН.

²⁵⁰„Сједињене Америчке Државе желе својим мешањем у Европи да створе политичку и економску организацију за појачање своје експанзионистичке политике“, *Политика*, 11. новембар 1948, стр. 2.

5. НОВА АМЕРИЧКА ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА И ЈУГОСЛОВЕНСКА ДОБРОДОШЛИЦА

Рушење мита о самодовољности система и политика зајмова

Процес реализације југословенског Петогодишњег плана био је оптерећен бројним препрекама изазваним како унутрашњим, тако и спољашњим факторима. Изразите потешкоће у његовој реализацији дошле су до изражаја 1949. године, када је проценат успешности износио само 60%.²⁵¹ Тада су југословенски званичници констатовали проблем недостатка стручњака и радне снаге, али и брзе индустријализације праћене нарушеном пољопривредном производњом, која је узроковала проблеме снабдевања све бројнијег градског становништва. Највећи проблем огледао се у економској блокади СССР-а и других земаља Источног блока, због чега је снабдевање радном снагом, машинама, саобраћајним средствима и другом потребном механизацијом потребном за извршавање Плана постало веома проблематично.²⁵² Југословенски стручњаци су у таквим околностима 1950. године увидели неодрживост Плана у првобитно замишљеним оквирима, због чега се јавила потреба његове ревизије и фокуса на „кључне капиталне објекте“.²⁵³ Највећа пажња била је посвећена хидроелектранама, рудницима угља, модернизацији железара, као и експлоатацији нафте. Суша и слаба пољопривредна производња 1950/1951. године, у спрези са економском блокадом, довели су до највеће несразмере у односу југословенског извоза и увоза, при чему је 1951. године трговински дефицит повећан 4,5 пута у односу на просек у периоду 1947-1950. године.²⁵⁴ Како је смањени извоз претио да постане дугорочни југословенски проблем, међу циљевима прокламованим програмом кључних објеката налазила се потреба санирања дефицита уз повећање југословенског извора, али је инострана помоћ, бесповратног карактера или у виду зајмова била неопходна.²⁵⁵

²⁵¹ *Privredna politika Vlade FNRJ : zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ : 1944-1953. Knj. 1, (14. XII 1944 - 31. III 1949)*, str. 607.

²⁵² AJ, 40, F-46-125, Tri godine borbe za petogodišnji plan

²⁵³ AJ, 40, F-46-125, Boris Kidrič- O tekućim zadacima naše privrede,

²⁵⁴ Vladimir Pertot, *Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije, knjiga II*, Zagreb 1970, str. 10-11.

²⁵⁵ DAMSP, PA, MO, 1951, F-44, dosije 25., pov. Br. 413234, Naši međunarodni odnosi, 1951.

Са совјетске стране је 1949. године дошло је до раскидања Уговора о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи из 1945. године чији је рок важења био 20 година.²⁵⁶ У тренутку када су се на југословенским границама појавиле назнаке напада СССР-а или совјетских сателита, одбрана земље постала је витално питање. Због тога је 22% националног дохотка било издвајано у одбрамбене сврхе, што је изискивало редуковање буџетских средстава предвиђених за Петогодишњи план.²⁵⁷ Убрзо је постало јасно да је остваривање циљева Плана у зацртаном року било илузорно, због чега је рок за реализацију померен на крај 1952. године.²⁵⁸ За испуњење Плана максимално је ангажовано становништво и експлоатисана су расположива природна богатства, али и поред тога су потребе за увозом бивале све веће, због чега су главни партнери у југословенској спољној трговини постале земље Западне Европе. На рачун такве преоријентације, пропаганда земаља Коминформа била је све јача, али је Тито оштро одбијао наводе о „преласку у империјалистички табор“ и „продаје капиталистима“. Он је правдао склапање чак 26 трговинских уговора са западноевропским земљама, околностима у којима се Југославија нашла након блокаде истих тих земаља у којима су се појављивале критике на рачун југословенског режима и тиме што би лишавање Југославије потребног увоза био „злочин према једној социјалистичкој земљи“ који би претио да угрози тековине Плана.²⁵⁹ На нападе је често било узвраћано и југословенским тврдњама да је и међу другим социјалистичким земљама попут Чехословачке, Пољске и самог СССР-а присутна трговинска размена са капиталистичким земљама, што је из југословенске перспективе била чак „нормална појава у условима паралелног постојања два система“.²⁶⁰

Интеграција земаља Источног блока на економској основи извршена је 1949. године оснивањем Савета за узајамну економску помоћ.²⁶¹ Став Југославије поводом изостанка позива за учешће у новој организацији је, упркос видно нарушеним односима, показивао је разочарање услед такве одлуке, јер се југословенско поимање економске сарадње

²⁵⁶ „Совјетска влада отказала Уговор о пријатељству и узајамној помоћи између СССР-а и ФНРЈ“, Политика, 1. октобар 1949, стр. 2; Лео Матес, „Поводом раскидања уговора са Југославијом“, *Међународни проблеми*, бр. 3/4 (1949), стр. 19.

²⁵⁷ Svetozar Vukmanović Tempo, *Nav.delo*, str. 117-118.

²⁵⁸ „Шта је условило продужење Петогодишњег плана“, *Политика*, 11. јануар 1951, стр. 1.

²⁵⁹ „Политички реферат маршала Тита на Трећем конгресу Народног фронта Југославије“, *Политика*, 10. април 1949, стр. 1-2.

²⁶⁰ Влада Миленџевић, „Спољна трговина СССР-а и земаља народне демократије са капиталистичким земљама“, *Економист*, бр. 3 (1949), стр. 52.

²⁶¹ Ivan T. Berend, *Nav. delo*, str. 192.

подударало са гледиштима изнетим на саветовању.²⁶² Југословенска сарадња са Западом, нарочито са САД, у економском смислу била је отежана услед рестриктивне политике извозних дозвола према земљама Источног блока. Међутим, војни притисак СССР-а на Југославију током 1949. године, утицао је на уобличавање америчке потребе снажења и помагања југословенском режиму како би успешно одолео притиску. Таква америчка политика огледала се кроз обезбеђивање зајмова, али и подстицање трговине кроз релаксацију политике извозних дозвола примењиване према осталим земљама Источног блока. Тако је, усвајањем одлуке америчког Савета за националну безбедност NSC 18/2, у фебруару 1949. године, одобравање већег броја извозних дозвола Југославији и подржавање Титовог режима постало питање америчких националних интереса.²⁶³ На месту новог америчког државног секретара се уместо Џорџа Маршала нашао Дин Ачесон и управо је његовом заслугом у оквиру политике либерализације америчких дозвола за Југославију донета одлука о извозу опреме за челичану, од великог значаја за развој југословенске индустрије.²⁶⁴ Важно је истаћи да је на америчке напоре поводом побољшања економских односа, Југославија одговорила затварањем своје границе према Грчкој 1949. године и обуставом даље интервенције на том простору. Наведени Титов поступак показао се веома мудрим, имајући у виду да је након тога уследило одобравање низа кредита, првенствено са америчке и британске стране, као и повољних трговинских споразума са другим земљама Западне Европе.²⁶⁵

Почевши од 1949. године и незавидне ситуације у којој се налазила југословенска привреда, могла се уочити врло интезивна дипломатска активност југословенских представника у САД, како би се што брже и лакше створили предуслови за одобравање зајмова. Потреба за зајмовима произилазила је из тежње за успешном реализацијом инвестиција предвиђених Петогодишњим планом, док је економска блокада демонстрирала

²⁶² „Став владе ФНРЈ према Савету за узајамну економску помоћ“, *Политика*, 2. фебруар 1949, стр. 1.

²⁶³ *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, pp. 98, Lorejn M. Lis, *Nav. delo*, str. 101.

²⁶⁴ Одлука о доношењу извозне дозволе за опрему за челичану изазивала је велике полемике у дебатама у Конгресу. Сврха рестрикција у извозу одређених производа из САД али и „маршализованих земаља“ била је ограничавање војног потенцијала Источног блока. У том смислу се и опрема за челичану сматрала потенцијалним доприносом војној индустрији, а у оквиру сумњичаве америчке политике према Југославији није било до краја јасно да ли би унапређење војних потенцијала Југославије био допринос целокупном Источном блоку на челу са СССР-ом, *FRUS, 1949, vol. V, Eastern Europe; The Soviet Union*, 556, *The Secretary of State to the Secretary of Defense (Johnson)*, August 4, 1949

²⁶⁵ Đoko Tripković, „Velika Britanija i jugoslovensko-sovjetski sukob“ у: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine* (ur. P. Kačavenda), Beograd 1999, str. 37-38.

велику зависност југословенске привреде од односа са Источним блоком. С обзиром на то да домаћа, ниска акумулација, није била довољна за финансирање пројеката, инострана средства су коришћена као за увоз опреме, полупроизвода и сировина.²⁶⁶ Због тога се активно радило на добијању зајмова Експорт-Импорт банке у Вашингтону, затим разних комерцијалних банака у САД, као и зајмова ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој.²⁶⁷ Први амерички кредит Југославији након Резолуције Информбироа одобрила је Експорт-Импорт банка, уско повезана са Стејт департаментом, у септембру 1949. године у износу од 20 милиона долара. Поред симболичног политичког значаја, такав доларски кредит подразумевао је девизе које су првенствено биле намењене Југославији како би са САД обавила трговинску трансакцију и набавила рударску опрему за ископавање обојених метала.²⁶⁸ Након овог кредита, до краја 1951. године, Експорт-Импорт банка одобрила је Југославији још два зајма, што је представљало укупно 55 милиона долара.²⁶⁹

Југославија је, као пуноправни члан и један од оснивача бретонвудског система, имала задатак да испуњава своје обавезе у виду достављања предвиђене новчане квоте и одржавања паритета валуте, након чега је могла аплицирати за зајмове у ММФ-у и Међународној банци за обнову и развој.²⁷⁰ Након економске блокаде коминформских земаља, наступио је период све интензивније сарадње са међународним институцијама и развила се потреба за продором на инострана тржишта. Предуслов за обављање међународних трансакција био је утврђивање паритета валута, због чега је ММФ до 1951. године Југославији доделио износ од 9 милиона долара.²⁷¹

²⁶⁶ Док су инострана средства коришћена за увоз инвестиционе опреме и технологија, дефицит платног биланса представљао је све већи и тешко решив проблем, што ће пратити готово читаву југословенску епоху, Dragana Gnjatović, *Nav. delo*, str. 50-51.

²⁶⁷ Иако су кредити које одобравају ММФ и Међународна банка за обнову и развој мултилатералног карактера, треба имати на уму да је реч о организацијама са доминантним америчким утицајем, пропорционално новчаним средствима које САД издвајају, Lj. Adamović, Dž. Lempi, R. Priket, *Nav. delo*, str. 38.

²⁶⁸ AJ, 83, F-7-737, Report on Export-Import Bank of Washington, September 8, 1949, Čedomir Štrbac, „Politika „Keeping Tito Afloat-Američka pomoć Jugoslaviji 1950-1951“, *Međunarodni problemi*, br. 2/3 (1989), str. 165.

²⁶⁹ Lj. Adamović, Dž. Lempi, R. Priket, *Nav. delo*, str. 101.

²⁷⁰ DAMSP, PA, MO, 1949, F-73, dosije 5, pov. br.49507, Obaveze i prava Jugoslavije iz sporazuma o MMF-u i o Međunarodnoj banci za obnovu i razvoj

²⁷¹ Одлуком ММФ-а 1949. године је успостављен валутни однос 50 динара за један амерички долар, а већ крајем 1951. године је извршена девалвација динара на курс 300 динара за један долар. Износ наведеног зајма ММФ-а варира у литератури и изворима. Наведени износ од 9 милиона долара, према изворима из архиве ММФ-а показују да је реч о два зајма, од 3 милиона долара 1949 и 6 милиона долара 1951. године. Исти износ сусреће се и у раду Весне Алексић, која је користила извештај делегације америчког Конгреса, “International Monetary Fund” <<https://www.imf.org/external/index.htm>> (5. фебруар 2019), Весна Алексић, „Национални одбор за слободну Европу и посета делегације америчког Конгреса Југославији 1952. године“, *Токови историје*, бр. 2 (2019), стр. 126.

Односи са Међународном банком за обнову и развој у раном послератном периоду били су веома комплексни, нарочито ако се има у виду да је готово неписано правило било да су кредити Банке били резервисани за финансирање инвестиционих пројеката земаља Западне Европе, односно чланица Маршаловог плана. Југославија, Чехословачка и Пољска су још од 1947. године потраживале зајмове од Међународне банке за обнову и развој, али су њихови захтеви били одбијени, а сама Банка због тога често трпела оптужбе за дискриминациону политику.²⁷² Сукоб Тита и Стаљина и промена америчке перцепције Југославије одразили су се и на пословање Међународне банке за обнову са Југославијом. Уколико се изузме политички аспект, прожет неоспорним америчким утицајем, један од проблема са којима се Међународна банка суочавала приликом разматрања питања доделе кредита Југославији био је недостатак у потпуности релевантних података о стању у југословенској привреди и финансијској ситуацији. Због значаја зајмова Међународне банке за обнову и развој, југословенска страна настојала је да прикупи потребну документацију, али политика прикривања, накнадног усаглашавања и измене достављених информација била је врло дискутабилна. На основу препоруке Бориса Кидрича изнесене на седници Привредног савета 1948. године, стиче се увид у целокупно југословенско виђење питања објављивања важних државних података. Он је сматрао да би податке требало селективно одавати, јер „нема земље која објављује правилне податке“. Сматрао је да иностранству треба достављати само оне податке које су претходно прегледале комисија Председништва владе и Дирекција за информације, док би „истините цифре остале само за ужи круг“.²⁷³ Таква југословенска политика односа према поверљивим информацијама довела је до тога да су преговори о дугорочним кредитима Банке, сами по себи већ дуготрајни и исцрпљујући, били још неизвеснији.

Најважнију личност за вођење преговора у САД представљао је тадашњи амбасадор у Вашингтону, Сава Косановић. Током бројних сусрета 1949. године, Косановић је говорио са америчким секретаром Ачесоном, његовим помоћником Дином Раском, америчким банкарима и финансијерима, као и самим представницима Међународне банке за обнову и развој попут њених председника Џона МекКлоја и Јуцина Блека, а све са циљем стицања

²⁷² DAMSP, PA, MO, 1948, F-104, dosije 4, pov. br. 423213, Naši odnosi sa MMF-om i Međunarodnom bankom za obnovu i razvoj, 31. avgust 1948, Jack N. Behrman, *Nav. delo*, pp. 449

²⁷³ *Privredna politika Vlade FNRJ : zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ : 1944-1953. Knj. 1, (14. XII 1944 - 31. III 1949)*, str. 439.

олакшица за добијање зајмова за Југославију. Препреку у одобрењу југословенског зајма од стране Банке представљали су и нагомилани предратни дугови, имајући у виду чињеницу да је нова југословенска држава прихватила уговоре и обавезе претходне државе. За наставак преговора о зајмовима, Југославија није морала отплатити целовити износ од око 50 милиона долара предратних дугова, махом Француској, већ је било довољно да покаже позитиван став и иницијативу за разговор о тој теми.²⁷⁴ Испитивањем расположења осталих европских земаља, попут Велике Британије, Француске, Италије, Белгије, Холандије, утврђено је да оне нису биле превише раде да подрже зајмове за Југославију, с обзиром на то да су и саме биле у тешкој економској ситуацији, због чега су примале помоћ у оквиру Маршаловог плана.²⁷⁵

На заласку своје дипломатске мисије у Вашингтону, Сава Косановић је поносно истицао како је у великој мери својом дипломатском активношћу, одличним познавањем америчке средине и угледом прикупио највеће заслуге за позитиван исход у преговорима са Банком.²⁷⁶ Нове политичке околности изазване Резолуцијом Информбироа условиле су смену југословенског амбасадора у Вашингтону 1950. године.²⁷⁷ Сава Косановић, нестраначка личност и дипломата високог реномеа, замењен је Владом Поповићем, који је наставио да води преговоре по питању економске помоћи са америчким представницима, али и међународним институцијама. Радило се о бившем генералу и еминентном представнику КПЈ, члану Централног комитета, што се у шире посматраном контексту уклапало у тенденцију КПЈ да увођењем све већег броја комуниста у дипломатску службу оствари што већу монолитност партије.²⁷⁸

Југословенски представници су пред Међународну банку за обнову и развој износили велике захтеве за кредитима који су се кретали и до 500 милиона долара. Упркос великим потраживањима, Југославији су до 1951. године одобрена два зајма Међународне банке за обнову и развој. Мањи зајам од 2,7 милиона долара одобрен је 1949. године и био је намењен развоју дрвне индустрије. Нови зајам је био додељен 1951. године и износио је 28 милиона

²⁷⁴ АЈ, 83, F-7-429, Rezime razgovora Save Kosanovića sa Rosenom (Međunarodna banka), 3. novembar 1949.

²⁷⁵ Isto

²⁷⁶ АЈ, 83, F-13, 193-194, Pismo Save Kosanovića Edvardu Kardelju, 25. februar 1950.

²⁷⁷ Весна Ђикановић, „Сава Н. Косановић-југословенски амбасадор у Вашингтону 1946-1950“ у: *Југословенска дипломатија (1945-1961)* (пр. С. Селинић), Београд 2012, стр. 287-288.

²⁷⁸ Слободан Селинић, „Комунисти у југословенској дипломатији (1945-1965): број и организација партијског живота“ у: *Југословенска дипломатија (1945-1961)* (пр. С. Селинић), Београд 2012, стр. 79.

долара. Био је намењен финансирању крупнијих привредних пројеката, при чему је на његово одобравање позитивно утицала препорука Јуцина Блека, председника Банке који је и сам посетио Југославију 1950. године.²⁷⁹ Зајмови из наведеног периода су још увек били скромног обима. О дугорочним облицима кредитирања као основном облику задуживања у иностранству могло се говорити тек од 60-их година.

Поред потраживања зајмова од Експорт-Импорт банке, Међународне банке за обнову и развој и ММФ-а, још један елемент кредитирања представљали су комерцијални кредити америчких банака, мада је такав систем креитирања у већој мери био заступљен у наредном периоду.²⁸⁰ За интервенцију и преговоре са приватним банкама било је потребно умеће својствено особи специфичних преговарачких способности. На основу записа амбасадора Косановића, сазнаје се да је југословенске интересе пред америчким банкама заступао успешни предратни бизнисмен италијанског порекла, Камило Кастиљони. Извори су показали да је Кастиљони за своју мисију, која је подразумевала подстицање преговора у америчком приватном банкарском сектору и побољшавање југословенско-италијанских трговинских односа имао овлашћење од самог Тита. Неретко су акције које је Кастиљони предузимао у САД превазилазиле оквире интервенције у приватним банкама, те се посредно сазнаје да је он ургирао и код Експорт-Импорт банке, као и у самом Стејт департменту, због чега је Дин Раск скретао пажњу Сави Косановићу.²⁸¹

Анализа америчке економске политике према Југославији из перспективе Саве Косановића 1949. године приказивала је економску помоћ Југославији као тренутно помоћно средство за одржавање постојећег стања и финансирање екстрактивне, шумске индустрије и саобраћаја. Његов коментар је такође расветлио два супротстављена поимања карактера економске помоћи. Југословенска страна прижељкивала је дугорочна средства, довољна да би се у будућности могли реализовати крупнији привредни пројекти као и конкретну техничку помоћ. Са друге стране, америчко виђење сводило се на потребу издавања минималних средства за Југославију, односно „тренутну помоћ“.²⁸² Југословенски амбасадор је већ на самом почетку периода, који је карактерисао позитиван амерички став

²⁷⁹ “International Bank for Reconstruction and Development, Report and Recommendations of the President to the Executive Directors“, October 1951 <<https://www.worldbank.org>> (5. februar 2019).

²⁸⁰ Lj. Adamović, Dž. Lempić, R. Priket, *Nav. delo*, str. 45.

²⁸¹ AJ, 83, F-7-397, Zabeleška o razgovoru Save Kosanovića sa Deanom Ruskom, pomoćnikom sekretara Achesona, 23. avgust 1949.

²⁸² AJ, 83, F-7, 613-615, Dosadašnje diskusije u State Departmentu, 28. septembar 1949.

према питању финансијске помоћи Југославији, као и трговинских олакшица увидео карактеристике дугорочне америчке политике „одржавања на површини“, али не и асистенције у реализацији амбициозних привредних пројеката.²⁸³

До краја 1951. године Југославија је поред кредита САД примила и зајмове девет западноевропских земаља, као и зајмове међународних институција. Као најважнији зајмодавци истицали су се САД са зајмом од поменутих 55 милиона долара од Експорт-Импорт банке, Велика Британија чији је зајам износио 63,28 милиона долара, док је дуг према Западној Немачкој износио 35 милиона долара. Југословенски извори су више пута наводили једну битну карактеристику зајмова, а то је да осим подразумеваних обавеза о исплати зајма уз одређену камату, они нису подразумевали никакве политичке уступке. Интезивнија политика давања зајмова Југославији, нарочито у периоду након Резолуције Информбироа, била је правдана стицањем све већег „поверења страних држава у поштовање примљених обавеза од стране наше државе и општег међународног угледа који ужива наша земља“.²⁸⁴

Унутрашње промене у Југославији-манифестације „одступања од Кремља“

Тврдња да је југословенски систем претрпео знатне промене након Резолуције Информбироа не може се оспорити, али остаје отворено питање у којој је мери и на које је конкретне сфере промена односа Југославије са земљама Запада, и самим САД имала утицаја.²⁸⁵ Још једна од тема коју је питање економске помоћи и уопште промене америчке економске политике према Југославији покренуло односи се на евентуалне уступке југословенске стране, њихов карактер и значај у датом тренутку.

Једна од тачака спорења на разини југословенско-америчких односа односила се на југословенске златне резерве које је предратна влада током Другог светског рата пренела у САД. Са друге стране, америчка страна је негодовала због имовине коју су југословенске власти национализовале по преузимању управе у земљи. Влада ФНРЈ је већ од 1946. године водила преговоре о деблокади југословенског злата из САД, али је тек са погоршањем

²⁸³ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu: odnosi sa velikim silama 1949-1955*, Zagreb 1988, str. 62-63.

²⁸⁴ DAMSP, PA, MO, 1951, F-44, dosije 25., pov. Br. 413234, Naši međunarodni odnosi, 1951.

²⁸⁵ Carol S. Lilly, *Power and persuasion. Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia 1944-1953*, Westview Press 2001, pp. 27.

југословенско-совјетских односа дошло до потписивања уговора. Америчка влада је на основу уговора, склопљеног 19. јула 1948. године прихватила да у целости деблокира југословенско злато у износу од 46 милиона долара. Уз сагласност југословенске стране прихватила је да на име национализоване или одузете америчке имовине задржи 17 милиона долара од поменутог износа.²⁸⁶ Том приликом је са америчке стране донета одлука о отписивању југословенских дугова створених на име Закона о зајму и најму, затим војних и цивилних снабдевања учињених од Другог светског рата па све до дана потписивања споразума.²⁸⁷

Још један аспект овог уговора односио се на гаранције грађанских права америчким држављанима у Југославији. Уговор је предвиђао да амерички грађани буду равноправни пред југословенским законима у смислу располагања и стицања имовине, наслеђивања, ступања у брак, судске заштите, сагласно Конвенцији о трговини и пловидби из 1881. године.²⁸⁸ Међутим, у контексту југословенског законодавства, одредбе споразума разликовале су се у односу на оне које су иначе важиле за стране држављане. Дословно спровођење наведеног споразума било је у више наврата онемогућено, с обзиром на то да неки југословенски судови уопште нису били обавештени о новим одлукама, како се њихов текст није појавио у Службеном листу ФНРЈ. Објашњење за недостатак публицитета који је требало да добије поменути уговор у југословенским изворима врло је сажето, те се наводило да се „чинио да у то време то није било опортуно“, иако је у светским медијима он био општепознат.²⁸⁹ Иако то није било експлицитно наведено, може се претпоставити да би давање публицитета овом споразуму са југословенске стране омогућило нове поводе за критике и нападе од стране СССР-а, у време када је Резолуција Информбироа тек постала актуелна. Прикривање овог закона доводило је у неприлике америчке грађане који су се из било ког разлога обраћали југословенским судовима. Читаво питање посебних права америчких држављана у Југославији поново је актуелизовано 1951. године, када је југословенска влада тражила од Президијума Народне скупштине да ратификује овај споразум.²⁹⁰ Временски период поновног југословенског интересовања за правилно

²⁸⁶ Nikola Živković, „Povraćaj jugoslovenskog zlata iz SAD posle Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka*, br. 1 (1994), str. 197-198.

²⁸⁷ AJ, 50, F-65, 486-488, O sporazumu vlade FNRJ I Vlade SAD, 17. oktobar 1951.

²⁸⁸ AJ, 212 (Savezni sud), F-6-6, Sporazum o novčanim potraživanjima, 19. jul 1948.

²⁸⁹ AJ, 50, F-65, 486-488, O sporazumu vlade FNRJ I Vlade SAD, 17. oktobar 1951.

²⁹⁰ Isto

спровођење уговора открива његову много значајнију политичку позадину, имајући у виду период знатног побољшања југословенско-америчких односа и америчке одлуке о интензивнијем помагању Југославије.

Након 1949. године и наступања периода знатно заоштрених односа Југославије са СССР-ом и читавим Источним блоком, промене у Југославији су постајале све израженије, како на плану спољне, тако и на плану унутрашње политике. Иако је проблем америчких авиона који су прелетали територију Југославије 1946. године довео до једне од најозбиљнијих криза у односима две земље на самом почетку Хладог рата, већ крајем 1949. године је између њих дошло до потписивања уговора о цивилном ваздухопловству. Он је америчким авионима обезбедио право прелетања територије Југославије.²⁹¹ Такође, влада САД је дала право предузећу које одреди влада ФНРЈ могућност да обавља редован ваздушни саобраћај са правом транзита и техничког слетања на аеродромима под котролом САД.²⁹²

У време кризе изазване дефицитом прехранбених производа у Југославији, највећи део преговора по питању потенцијалне помоћи у храни водио се са САД-ом. Заоштрени идеолошки однос капитализма и социјализма пренесен и на политичку раван, латентно сугерисан на почетку Хладног рата, био је предуслов за озбиљније преиспитивање америчке одлуке о помоћи Југославији. Из тог разлога, у САД је била присутна већа предострожност и помно праћење друштвене југословенске трансформације.²⁹³

Све веће поштовање људских права у Југославији је из америчке перспективе био уочено већ у јуну 1948. године, дакле, одмах након Резолуције Информбироа. У прилог тврдњи о либерализацији југословенског режима исти извор наводио је и бројку од 11300 амнестија за политичке затворенике с краја 1950. године, као највећи број амнестија који је једна земља дала одједном.²⁹⁴ Помак је био приметан и у смислу повећане слободе кретања, с обзиром на чињеницу да је за 300 америчких држављана са пребивалиштем у Југославији након низа неуспешних покушаја обећано давање визе.²⁹⁵ Сама СИА је у свом извештају из новембра 1950. године пратила промене у оквирима југословенског система, при чему је

²⁹¹ AJ, 127, F-2-2, Hronologija odstupanja Jugoslavije od Kremља ka Zapadu, 27. novembar 1950.

²⁹² AJ, 50, F-65-472, Pitanje civilnog vazdušnog saobraćaja, 24. decembar 1949.

²⁹³ Lorejn M. Lis, *Nav. delo*, str. 134.

²⁹⁴ AJ, 127, F-1, 1-269, Prvi izveštaj Kongresu o programu hitne pomoci Jugoslaviji, 9. april 1951.

²⁹⁵ AJ, 127, F-1, 1-269, Prvi izveštaj Kongresu o programu hitne pomoci Jugoslaviji, 9. april 1951

наводила све веће отварање Југославије према иностранству, што се манифестовало кроз давање излазних виза југословенским писцима, научницима, спортистима и инжењерима²⁹⁶. Управо тај моменат „отворених граница“, који је у овом периоду заиста био у својим зачецима, Предраг Марковић истиче као једну од најважнијих југословенских особености у односу на земље Источног блока. Самим тим све више долази до „протока идеја, робе и радне снаге између Југославије и света више него у било којој другој земљи под влашћу комуниста“.²⁹⁷

Као и у осталим земљама Источног блока, тако је и у Југославији у новом послератном режиму судство одговарало самој држави. Испреплетаност државе и партије доводила је до одабира политички подобних судија, неретко без потребних квалификација, док су се чак и поједине пресуде доносиле уз кореспонденцију партијских органа.²⁹⁸ У САД поздрављала се тенденција трансформације правосудног система у Југославији која се кретала ка његовој већој либерализацији почетком 50-их година. Реформа судства из 1951. године, указивала је на све већу независност судства од органа државне управе и образовне квалификације за судије. Увођење ове законске промене је из југословенске перспективе правдано спречавањем претварања судства у „привезак државне управе“, што је био епитет за судску праксу у СССР-у и другим земљама Источног блока, која се желела напустити јер је била сматрана „деспотском владавином бирократске касте“.²⁹⁹ Током 1951. године извршена је још једна важна промена, а она се односила на доношење новог Кривичног законика ФНРЈ. Према етапама развоја кривичних санкција овај законик представљао је једну од прекретних фаза у законодавству. Његова особеност огледала се у томе што је означавао почетак кодификације кривичног законодавства. У односу на Кривични законик из 1947. године, он је подразумевао смањење броја прописаних казни, увођење специфичних мера безбедности као и васпитних мера.³⁰⁰

У уставима источноевропских земаља доминантна је била теза о значају људских права свих грађана, слободе говора, окупљања и штампе, мада су она много више

²⁹⁶ *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, pp. 225.

²⁹⁷ Predrag J. Marković, *Nav. delo*, Beograd 2007, str. 29.

²⁹⁸ Ivan Berend, *Nav. delo*, Podgorica 2001, str. 79.

²⁹⁹ „Заштита човека и његових права карактеристике наш савремени друштвени и политички развитак“, *Политика*, 10. октобар 1951, стр. 1.

³⁰⁰ Ненад Бингулац, Јоко Драгојловић, „Развој кривичних санкција у Републици Србији у периоду након Другог светског рата до данас“, *Култура полиса*, бр. 33 (2017), стр. 287.

представљала пуки члан устава, а много мање у реалности спровођену праксу. Југославија, која је начелно ценила и придржавала се принципа Повеље УН и међународног права, у том смислу настојала је да пред ОУН представи аргументе којима би поткрепила тврдњу о свом демократичном законодавству. Из тог разлога су се биле прикупљане конкретне одлуке о забрани дискриминације по раси, полу, нацији, вери, имовинском статусу и друштвеном положају у Југославији, као и посебне мере којима су прописана права и загарантована заштита националних мањина.³⁰¹

Међу манифестацијама промене у југословенском режиму, за америчку страну нарочито је био важан податак о све већем броју посетилаца у библиотекама и изложбама којима је руководио информациони центар америчке амбасаде у Београду, који се са 20 хиљада попео на 32 хиљаде људи на месечном нивоу.³⁰² Наведени податак сведочио је о почецима промене југословенске перцепције америчке културе, уметности и начина живота, као процесом који је пратио југословенско удаљавање од начела социјалистичког реализма који је прожимао све сфере уметности и културе. Приметан је био и пораст интересовања југословенских грађана за програме Гласа Америке и културне везе између Југославије и САД. Промена спољне политике услед раскола Тита и Стаљина 1948. године одразила се и на југословенску културну политику. Један од репрезентата такве политике читовао се у промени биоскопског репертоара. Тенденција опадања броја совјетских филмова у Југославији 1948. године резултирала потпуним заокретом, тако да већ 1950. године није био увезен ниједан совјетски филм и наступила је ера доминантног приказивања остварења америчке кинематографије у југословенским биоскопима. Полако попуштање крутости југословенског режима је, додуше веома постепено, након 1948. године довело до тога да су врата почела да се отварају и за цез.³⁰³

Идеали политичког либерализма и демократије оправдано се везују за земље Запада, као њихове колевке и епицентре из којих су се даље ширили. Према Френсису Фукујами, политички либерализам могао би се дефинисати као систем владавине права у којем су права и слободе појединца независне од државне контроле, док би демократија, у најопштијем смислу, представљала опште гласачко право и одржавање редовних

³⁰¹ AJ, 212, F-6, 3/51, Potrebne informacije za Pravni savet, 29. januar 1951.

³⁰² AJ, 127, F-1, 1-269, Prvi izveštaj Kongresu o programu hitne pomoci Jugoslaviji, 9. april 1951.

³⁰³ Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam: amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2019, str. 86-87, 175.

вишепартијских извора . Међу фундаменталним правима он подразумева грађанска, верска и политичка права.³⁰⁴ За америчку страну значајан је био југословенски акт ослобађања појединих духовних лица и поправљање положаја цркве. Југословенски напор био је скроман, с обзиром на чињеницу да је Алојзије Степинац, као предмет дугогодишње полемике у југословенско-америчким односима, и даље био заточен. Ипак, у контексту чињенице да је у осталим источноевропским земљама положај цркве био све лошији, његов значај постаје већи³⁰⁵. При анализи југословенског режима из америчке перспективе запажено је да је у Југославији након Резолуције Информбироа било присутно све више слободе у изражавању, међутим „не може се рећи да слобода говора и штампе постоји у Југославији у западном смислу, али је све већа спремност грађана да кажу своје мишљење“³⁰⁶. Међутим, на основу СИА-ине анализе, целокупна оцена југословенског режима, упркос несумњиво важним унутрашњим реформама, одражавала је ранији амерички став о Титовом режиму као начелно диктаторском и репресивном.³⁰⁷

У разговору са страним новинарима, Тито је образложио значење слободе коју је уживао народ у Југославији, чиме се стиче увид у различитост америчке и југословенске перцепције тог појма. Дефинисао ју је пре свега као блиско повезану са правом народа да својом иницијативом утиче на економско стање у држави, да учествује у власти, али и могућношћу да слободно критикује режим. У самој Југославији унутрашње реформе су тумачене као пропратни ефекти социјалистичке демократије, као својствене искључиво југословенском режиму и чиме би се она удаљила од „система терора“ и „задржавања свих функција у рукама једне мале групе људи“ присутних у СССР-у.³⁰⁸ Према југословенском схватању, систем социјалистичке демократије, за разлику од западног система, односно „буржоаске демократије“, подразумевао је да се наведене слободе у пуном облику могу остварити искључиво у оквирима једнопартијског режима као чувара тековина социјалистичке револуције.³⁰⁹ На веома провокативне коментаре о томе да је демократизација југословенског режима била условљена економском помоћи од стране

³⁰⁴ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, The Free Press 1992, pp. 42-43.

³⁰⁵ *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, pp. 225.

³⁰⁶ АЈ, 127, F-1, 1-269, Prvi izveštaj Kongresu o programu hitne pomoci Jugoslaviji, 9. april 1951.

³⁰⁷ *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, pp. 227.

³⁰⁸“Одговори маршала Тита на питања домаћих и страних новинара“, *Политика*, 1. новембар 1951, стр. 1-3.

³⁰⁹ “Заштита човека и његових права карактерисе наш савремени друштвени и политички развитак“, *Политика*, 10. октобар 1951, стр. 1.

Западних земаља, Тито је на митинзима често имао потребу за демантовањем таквих „оптужби“. Он је истицао неопходност изградње „хуманијег социјализма“ у односу на онај који је постојао у земљама Источног блока, а демократизацију у Југославији дефинисао потребом да се искорене глад, сиромаштво и народима обезбеди достојанствен живот.³¹⁰

Наступајуће промене након 1948. године у Југославији подразумевале су све већу демократизацију и децентрализацију. Децентрализација је била нарочито доминантна у сфери економије, где се у складу са трагањем за особеним путем почео кристалисати систем самоуправљања. Док је систем планске економије, за креаторе правца југословенске привреде био лакши задатак, с обзиром на постојећу совјетску праксу која је могла послужити као узор, осмишљавање самоуправног система био је знатно комплекснији посао када се има на уму да ниједна земља до тада није имала систем који би могао послужити као модел.³¹¹ Већ 1949. године почело се размишљати у правцу давања све већих права радницима, док је законом из јуна 1950. године било предвиђено увођење радничких савета.³¹² Систем планске економије није био напуштен, али су државне ингеренције начелно биле смањене, док су предузећа и раднички савети којима су они управљали стицали све више аутономије. Она се сводила на предвиђање властитих производних задатака, квалитета и количине произведене робе, док је акумулација из привреде остала у власништву државе која је координисала њеном алокацијом.³¹³ Независност предузећа од државе и партије у стварности није била остварена, што је потврђивала пракса постављања партијске личности на место генералног директора предузећа.³¹⁴

Светозар Вукмановић Темпо је, као министар тешке индустрије, почетком 1951. године био у САД са циљем посете америчким предузећима и проучавања основа функционисања тамошње тржишне привреде. У својим мемоарима, он је врло верно препричавао импресије о двомесечном боравку у САД који је у великој мери утицао на промену у његовој перцепцији америчког економског система. Посебан утисак је на Темпа оставила чињеница да је и у америчком систему била присутна државна интервенција при регулисању привредних токова. При анализи успешности америчких предузећа у

³¹⁰ „Говор маршала Тита на митингу у Чачку“, *Политика*, 27. септембар 1951, стр. 1-2.

³¹¹ Siebel Damachi, *Selfmanagement in Yugoslavia and the Developing World*, Macmillan Press 1982, pp. 27.

³¹² Branko Horvat, *Nav. delo*, str. 14.

³¹³ Svetozar Vukmanović Tempo, *Nav. delo*, str. 154-155.

³¹⁴ Siebel Damachi, *Nav. Delo*, pp. 29.

индустријски најразвијенијим деловима САД, Темпо је издвојио два главна фактор. Први се односио на аутономију предузећа у планирању количине, квалитета и асортимана робе, док се други фактор односио на помно праћење стања и потреба тржишта од стране америчких предузећа. Управо тај фактор Темпо је издвојио као особеност капиталистичког система, која је утицала на већу продуктивност и боље плате радника, али која је првенствено представљала главну предност у односу на социјалистички систем.³¹⁵ Темпов долазак у САД поклапао се са периодом када је нови самоуправни систем још увек био у процесу изградње, те су искуства успешних примера била веома важна. Упркос томе, у Југославији се није одустајало од чврстог истрајавања на социјалистичкој изградњи. Опрезност при имплементирању искустава Запада у управљању економским системом Југославије била је приметна по Темповом повратку из САД, у разговору са Борисом Кидричем, који је на Темпове предлоге одговарао уз дозу скептицизма и страх да би могло доћи до недопустивог „повратка на капитализам“.³¹⁶

Политика према југословенском селу такође је пратила промене у спољној политици. Процес колективизације, започет 1947. године, нарочито је био интензиван након оптужби СССР-а изречених Резолуцијом Информбироа, те је број задруга у односу на 1948. годину петоструко увећан наредне године.³¹⁷ Колективизација је била изузетно непопуларна међу сеоским становништвом у југословенском, али и у источноевропским режимима. У време када се у САД разматрало слање помоћи Југославији 1950. године, уочено је знатно смањење притиска на југословенске сељацима. Према америчким подацима, у Југославији је у јуну 1950. године чак 73% обрадивог земљишта било у приватном поседу, док се у оквирима задруга налазило 21% земљишта, а 6% отпадало на државна добра.³¹⁸ При анализи унутрашње економске политике, за америчку страну је нарочито било важно све израженије вредновање приватног власништва у Југославији. Како у пољопривреди, извесна, још увек ограничена подршка приватном власништву у југословенском систему манифестовала се кроз враћање мањег броја хотела, ресторана и зантанских радњи приватним власницима.³¹⁹

³¹⁵ Svetozar Vukmanović Tempo, *Nav.delo*, str. 156-163.

³¹⁶ Ljubo Sirc, *Yugoslav Economy Under Self-management*, Palgrave Macmillan 1979, pp. 16.

³¹⁷ Слободан Вуковић, *Нав. дело*, стр. 343.

³¹⁸ AJ, 127, F-1, 1-269, Prvi izveštaj Kongresu o programu hitne pomoci Jugoslaviji, 9. april 1951.

³¹⁹ Isto

У извештају СИА-е из 1950. године био је споменут Титов интервју новинској агенцији Западне Немачке у којој је изразио нужност подизања животног стандарда југословенског становништва у наредних неколико година.³²⁰ Говорећи о периоду 1945-1950. године, припадници различитих друштвених група у Југославији су се присећали карактеристика свог животног стандарда. Тако је једна учитељица у послератном периоду могла да од три своје плате купи кревет, док универзитетски професор са два пута већом платом, у околностима ограничене расположиве робе, није могао да набави адекватно мушко одело.³²¹ Већ 1949. године је у том смислу Сава Косановић, на месту амбасадора у Вашингтону кроз разговор са америчким државним секретаром Дином Ачесоном провлачио и питање зајмова за потрошна добра која су била у дефициту у Југославији.³²² О нивоу животног стандарда у Југославији са почетка 50-их година речито је сведочио и дијалог југословенског амбасадора у Вашингтону Владе Поповића и Светозара Вукмановића Темпа. Из њега се могло дознати како је чак и породица истакнутог партијског функционера у Југославији егзистирала у условима дефицита у огреву, високих цена комуналија и сопствене пољопривредне производње са циљем смањења трошкова.³²³

Добити „свој мали Маршалов план“

Манифестације оклона Југославије према СССР-у, а приближавања САД-у и земљама Западне Европе, како на плану унутрашње, тако и на плану спољне и економске политике, постајале су све учесталије и евидентније. Упркос томе, југословенски однос према Маршаловом плану указивао је на недефинисан став према политици америчке помоћи у оном облику који је био пружан западноевропским земљама. У југословенској штампи и економским часописима, чак и током 1950. године могли су се сусрести наслови о кризи Маршаловог плана, његовој све већој непопуларности у САД, као и „интензивирању диктатуре САД“ која је под претњом укидања помоћи европске земље приморавала на политику веће интеграције, рушења царинских баријера и увођења јединственог валутног

³²⁰ *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, pp. 226.

³²¹ Predrag J. Marković, *Nav. delo*, str. 31.

³²² DAMSP, PA, SAD, 1949, F-96, dosije 9, pov. br. 418964, Zabeleška o razgovoru Save Kosanovića i Deana Achesona, 17. avgust 1949.

³²³ Svetozar Vukmanović Tempo, *Nav. delo*, str. 158.

система.³²⁴ При томе су као главни циљ такве америчке политике видели тенденцију управљања међународним токовима и стварања погодног извозног тржишта за америчке производе.

Промена перцепције југословенско-америчких односа из југословенске перспективе била је нарочито уочљива након значајне америчке помоћи услед суше 1950/1951. У том периоду су односи две земље су, према наводима самог Тита, постали „и више него нормални, чак пријатељски“.³²⁵ Натписи о америчкој „империјалистичкој“ политици и отворена критика Маршаловог плана, до тада свеприсутни у југословенској штампи, замењени хвалоспевима на рачун америчке хуманости и политике економске помоћи према Југославији. О карактеристикама саме Маршалове помоћи и даље се говорило прилично суздржано и опрезно. Тако је Стане Крашовец је у часопису *Економист*, говорећи о међународној помоћи у храни, нагласио како је Маршалов план трпео оптужбе на рачун експлоатације западноевропских земаља, а да је та форма заправо била својствена СССР-у у његовим односима са источноевропским земљама. О конкретним ефектима Маршаловог плана у поменутом чланку Стане Крашовец није прецизно говорио, наводећи како би таква анализа изискивала „посебно поучавање“. Фактор америчког усмеравања европских привреда, тако да оне не би представљале конкуренцију америчком извозу није изоставио, али му је у свом чланку поклатио мало простора.³²⁶ У часопису *Међународна политика* из 1951. године критика Маршаловог плана није била отворено изречена, али је било наглашено како би економска помоћ била праведније и ефикасније обезбеђена да је била поверена неком органу ОУН. Сматрало се да би такав вид расподеле више уважавао опште, а мање појединачне интересе неких земаља.³²⁷ Промена крајње негативне перцепције Маршаловог плана из југословенске перспективе је недвосмислено показивала како се заокрет југословенске спољне политике, одражавао на поимање америчких политичких и економских интервенционистичких дејстава.

Из америчког угла, сама идеја југословенског уласка у Маршалов план постојала је, мада више у облику хипотезе, крајем 40-их и почетком 50-их година. Сам Сава Косановић

³²⁴ Владислав Миленковић, „Спровођење америчке политике „економске сарадње“, *Економист*, бр. 2 (1950), стр. 33.

³²⁵ „Говор маршала Тита“, *Политика*, 25. септембар 1951, стр. 1-2,

³²⁶ Стане Крашовец, „Међународна сарадња и помоћ у пољопривреди и исхрани“, *Економист*, бр. 2 (1951), стр. 52-53.

³²⁷ „Перспективе администрације Маршалове помоћи“, *Међународна политика*, 11. април 1951, стр. 8.

се од стране директора Међународне банке за обнову и развој Јудина Блека 1949. године суочавао са предлогом уласка Југославије у Маршалов план, као вида олакшавања добијања економске помоћи од САД и међународних институција. Косановић је питање југословенског уласка у Маршалов план окарактерисао као чисто политичко и објаснио да Југославија, „као и остале источноевропске земље не може и неће ући у Маршалов план“.³²⁸

Након разговора британског амбасадора у Југославији Чарса Пика, новог америчког амбасадора Џорџа Алена и у том периоду првог помоћника министра иностраних послова владе ФНРЈ, Владимира Поповића, почетком 1950. године, југословенска страна је стекла утисак да је кроз сугестије британског амбасадора о добробитима југословенског укључивања у Маршалов план на њу била извршена нека врста недопустивог политичког притиска. Међутим, став југословенског амбасадора Саве Косановића, био је да се амерички амбасадор Ален оградио од понуде британског амбасадора о уласку Југославије у Маршалов план. Такође је нагласио да анализа америчке политике према Југославији није указивала ни на какву тенденцију вршења политичких или економских притисака, као и да су сви у САД били свесни тога да о приступању Маршаловом плану „југословенска влада не би ни желела да дискутује“.³²⁹ Југословенски амбасадор је нагласио и да би евентуално југословенско прикључење Маршаловом плану било потпуно неприхватљиво, јер би у времену активног антијугословенског расположења коминформских земаља то било искоришћено као одличан пропагандни моменат за приказивање југословенског преласка у „империјалистички табор“.³³⁰ Због тога је Тито, у настојању да потврди југословенски неопозиви став, говором у Ужицу 18. фебруара 1950. године нагласио југословенску ванблоковску позицију и подвукао да је америчка помоћ била добродошла само уколико не би била политички условљена.³³¹

Нови југословенски амбасадор у Вашингтону од марта 1950. године, Владимир Поповић, такође се при сусрету са америчким званичницима сусретао са латентним предлозима о уласку Југославије у Маршалов план. Такав предлог дошао је у склопу

³²⁸ AJ, 83, F-7-352, Zabeleška o razgovoru ambasadora Kosanovića sa Eugenom Blackom od Internacionane Banke, 7. jun 1949.

³²⁹ AJ, 83, F-7, 278-290, pov. br. 4068, Odnosi između nas i Amerike, 4. mart 1950.

³³⁰ FRUS, 1950, vol. IV, Eastern Europe; The Soviet Union, 778, Memorandum of Conversation, by the Officer in Charge of Balkan Affairs (Campbell), February 24, 1950

³³¹ FRUS, 1950, vol. IV, Eastern Europe; The Soviet Union, 775, The Ambassador in Yugoslavia (Allen) to the Secretary of State, February 19, 1950

разговора о могућности олакшавања америчког давања економске помоћи Југославији, али је Поповић подржавао линију свог претходника на месту амбасадора и објаснио да Југославија не би могла приступити наведеном програму. Међутим, нагласио је како је Југославија била расположена за сарадњу са свим земљама, упркос различитостима у систему, „на бази једнакости и суверености, преко форми прихватљивих за обе стране“.³³²

У моментима незавидне ситуације по питању снабдевања становништва храном 1950/51. године, америчка помоћ је у била од немерљивог значаја. Међу изворима тадашње америчке помоћи Југославији нашле су се институције блиско повезане са Маршаловим планом и организацијом NATO, ECA (*Economic Cooperation Administration*) и MDAP.³³³ Чињеница да Југославија званично није била део ниједне од поменутих организација, могла је представљати извештајан проблем у смислу законске процедуре при одобравању средстава. Свакако је остајала опција југословенског прикључивања организацији европских земаља ОЕЕС и тиме повезивањем са ЕСА, односно да потписивањем билатералног споразума постане део MDAP, мада са америчке стране нису били вршени притисци како би до тога заиста и дошло. Иако би такав поступак читаву процедуру учинило далеко једноставнијом, амерички амбасадор Ален сматрао је да су половичне шансе да ће југословенска влада то учинити. Његово предвиђање се показало исправним, а Тито је у образложењу за свој негативан став поводом директног укључивања у Маршалов план и Програм узајамне помоћи за одбрану правдао то разложима који су проистицали из саме природе југословенског комунистичког режима.³³⁴ Користећи се законски предвиђеним изузецима, ипак је било омогућено да се помоћ Југославији из поменутих извора успешно достави, при

³³² AJ, 507, IX, 109/V-4, k-3, Zabeleška o razgovoru ambasadora Vladimira Popovića sa kongresmenom Predstavničkog doma SAD, br. 27, 2. avgust 1950.

³³³ ECA је била америчка агенција, основана 1948. године са циљем реализације финансијске и материјалне помоћи земљама Маршаловог плана и активне сарадње са организацијом европских земаља ОЕЕС (*Organisation for European Economic Co-operation*). MDAP је био програм прокламован законом MDA (*Mutual Defense Assistance Act*) из 1949. године, који је омогућавао достављање америчке војне помоћи и на тај начин био повезан са земљама NATO пакта, Albertine Bloemendal, *Reframing the Diplomat: Ernst Van Der Beugel and the Cold War Atlantic Community*, Leiden 2018, pp. 89.

³³⁴ FRUS, 1950, vol. IV, Eastern Europe; The Soviet Union, 847, Memorandum Prepared by the Department of State, October 25, 1950

чему је сарадња за земљама Западне Европе, посебно Великом Британијом и Француском, била неизоставни фактор.³³⁵

Помоћ под окриљем ЕСА и МДАР обухватала је највећи део прве транше помоћи од 31,4 милион долара које су САД доставиле Југославији у време велике суше 1950/1951. године. Како је већ напоменуто, брашно је у Југославију допремано из Западне Немачке и Италије, а у складу са уговором Југославије и САД помоћи је морао бити дат изврстан публицитет. У складу са тим, пре почетка транспорта брашна из Западне Немачке одиграло се фотографисање југословенских и америчких представника. Након тога се вагон са брашном упутио за Југославију, а југословенски представници су схватили да се на магацину у којем је брашно стајало налазио натпис „Маршалов план и Југославија“. Југословенска страна изражавала је велику бојазан услед довођења у везу Маршаловог плана и Југославије, те је америчким представницима било одмах наложено да се поменути натписи што брже уклоне.³³⁶ Наведена епизода веома речито је сведочила колико је за Југославију било важно, како због домаће, тако и коминформске јавности да се извори помоћи услед суше означавају као искључиво амерички, као и да се ни у каквом смислу не доводи у питање промена југословенског става поводом учешћа у Маршаловом плану.

У условима суше и нарушене индустријске производње 1951. године, америчком интервенцијом била је омогућена и помоћи у виду сировина и друге робе. У априлу 1951. године, на име већ поменутог закона МДА, као расположиве варијанте за достављање економске помоћи, Југославији је поново одобрена бесповратна помоћ у износу од 29 милиона долара.³³⁷ Кроз механизме ЕСА и коришћењем МДАР фондова, баш као и током прве транше америчке помоћи, Југославији је била достављена помоћ у виду кокса, угља,

³³⁵ Законском регулативом садржаном у члану 408(с) закона МДА било је омогућено пружање војне помоћи земљама које нису биле чланице НАТО. Слично томе, под одређеним околностима, било је омогућено ширење економске помоћи земљама које нису биле чланице ОЕЕС, као што је био случај са Југославијом и Шпанијом, FRUS, 1951, vol. I, National Security Affairs; Foreign Economic Policy, 96, Summary of Events Prepared in the Office of the Director of International Security Affairs (Cabot), June 23, 1951

³³⁶ DAMSP, PA, SAD, 1950, F-84, dosije 21, pov. br. 422324, Beleška o isporuci brašna Jugoslaviji, 24. novembar 1950.

³³⁷ Након Конференције стручњака за економска питања у Лондону, поред владе САД, Велике Британија и Француска су се укључиле у програм помоћи Југославији за санирање последица суше и набавску опреме са циљем јачања њених одбрамбених потенцијала. У јулу 1951. године донета је одлука да се подела помоћи обави на трипартитној основи, при чему је договорено да САД учествују са 65%, Велика Британија са 23%, а Француска са 12%. Укупна планирана свота за другу половину 1951. године износила је 50 милиона долара, Dragan Bogetić, „Jugoslovensko približavanje Zapadu u vreme sukoba sa Kominformom“, *Istorija 20. veka*, br. 1 (1998), str. 62.

гвожђа и челичних производа, вуне, памука и осталих сировина.³³⁸ Сврха наведене помоћи била је јачање југословенске економије, али првенствено њених одбрамбених потенцијала када се, услед сукоба у Кореји појавила бојазан за ницањем нових хладноратовских жаришта. Све већа потреба за наоружавањем и јачањем одбрамбених снага, условила је трансформацију самог Маршаловог плана. Тако је ЕСА 1951. године прокламовањем *Mutual Security Act* замењена новом агенцијом MSA (*Mutual Security Agency*), чиме су обједињени војни и економски грантови.³³⁹ Према одлуци америчког председника Трумана Југославија је постала део MSA програма војне безбедности и у периоду од 1. јуна 1951. до 30. јуна 1952. године примила помоћ у вредности од 78 милиона долара.³⁴⁰ За надгледање америчких испорука био је задужен Ричард Ален, као челник мисије MSA у Југославији, који је тесно сарађивао са Стејт департаментном и представницима америчке амбасаде у Београду.³⁴¹

Како је примарни циљ целокупног програма економске помоћи САД усмереног ка Југославији током 1950 и 1951. године било јачање њених одбрамбених потенцијала, тако је наредна инстанца у том процесу била врло конкретна војна помоћ. Војна помоћ Југославији од стране САД уследила је као последица америчког разматрања евентуалног изолованог напада совјетских сателита на Југославију или акције спроведене у сагласју са СССР-ом. У том случају, сукоб не би могао остати изолован, већ би се претворио у још једно хладноратовско жариште.³⁴² Након састанка у Вашингтону и напора начелника Генералштаба Југословенске армије, Коче Поповића убрзо је отпочео са реализацијом и програм америчке војне помоћи који је крунисан и војним споразумом из новембра 1951. године.³⁴³

Питање директног ефекта Маршаловог плана на привреде европских земаља које су примиле помоћ у оквиру тог пројекта веома је контроверзно. Иако је према неким макроекономским индикаторима економски опоравак европских земаља био импресиван, не може се са сигурношћу потврдити да ли би те земље и коришћењем само домаћих извора

³³⁸ FRUS, 1951, vol. IV, part 2, Europe; Political and Economic Developments, 447, Paper Prepared by the Economic Cooperation Administration, July 13, 1951

³³⁹ Robert E. Wood, *Nav. delo*, pp. 63.

³⁴⁰ Весна Алексић, „Национални одбор за слободну Европу и посета делегације америчког Конгреса Југославији 1952. године“, *Токови историје*, бр. 2 (2019), стр. 125.

³⁴¹ FRUS, 1951, vol. IV, part 2, Europe; Political and Economic Developments, 476, The Acting Secretary of State to the Acting Administrator for Economic Cooperation (Bissell), December 3, 1951

³⁴² Александар Животић, „Вашингтонски преговори (мај - јуни 1951) - преломна тачка југословенско-америчких односа?“, *Токови историје*, бр. 2 (2012), стр. 166-170.

³⁴³ Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji, 1951-1958*, Podgorica 2006, str. 45.

могле постићи тако висок економски раст.³⁴⁴ Психолошки ефекат који је Маршалов план извршио на европско становништво, у условима послератног опоравка представљао је можда и његову најзначајнију одлику. У оквиру америчке помоћи обезбеђене кроз Маршалов план, 16 европских земаља је примило око 13,2 милијарде долара, односно око 130 милијарди данашњих долара.³⁴⁵

Посебна комисија Представничког дома америчког Конгреса се 1952. године први пут нашла у Југославији, иако је њен циљ је био обилазак и контрола оних земаља које су се налазиле у склопу ОЕЕС. Том приликом је мисија сачинила опсежан износ америчке помоћи од краја Другог светског рата па до 1952. године. У њу је спадала помоћ у оквиру Закона о зајму и најму, америчка помоћ у оквиру UNRRA-е, UNICEF-а, програма помоћи у храни, као и помоћи у оквиру MDAF, MSA као и три зајма Експорт-Импорт банке, што је укупно износило 580.383.808 долара, односно око 5 милијарди 610 милиона данашњих долара, при чему су амерички извори у оквиру UNRRA-е представљали убедљиво највећи део.³⁴⁶ Економска помоћ коју су европске земље примиле у оквиру Маршаловог плана била је неравномерно распоређена, тако да су убедљиво највише добиле Велика Британија, Француска, Италија и Западна Немачка, док је помоћ дата Исланду од 29,2 милиона долара била чак 108 пута мања од помоћи коју је добила Велика Британија.³⁴⁷ Поређења ради, у периоду од 1948-1952. године Аустрија је у оквиру Маршаловог плана примила 676,7 милиона долара, Грчка 693,9 милиона долара, те, иако не у истом периоду, наведени износи могу бити оквир за боље разумевање количине економске помоћи коју је Југославија добила. Тиме би се могао потврдити исказ Твртка Јаковине да упркос томе што није званично била део програма Маршаловог плана, Југославија је „добила свој мали Маршалов план“.³⁴⁸ Према подацима USAID (*The United States Agency for International Development*), изузев помоћи UNRRA-е до 1947. године, ниједна земља Источног блока није била уживалац

³⁴⁴ Mark Mazover, *Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku*, Beograd: Arhipelag 2011, str. 319.

³⁴⁵ Benn Steil, *Nav. delo*, pp. 302-303.

³⁴⁶ „Measuring Worth“, <<https://www.measuringworth.com/calculators/uscompare/>> (5. Jul 2019), Весна Алексић, „Национални одбор за слободну Европу и посета делегације америчког Конгреса Југославији 1952. године“, *Токови историје*, бр. 2 (2019), стр. 125.

³⁴⁷ Benn Steil, *Nav. delo*, pp. 429-430.

³⁴⁸ Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, str. 108.

званичне америчке помоћи, чиме специфичност југословенског случаја постаје изузетно битна.³⁴⁹

Тешко је оценити конкретан значаја америчке економске помоћи за југословенску привреду у наведеном периоду. Један од могућих макроекономских показатеља економског раста једне земље представља бруто друштвени производ, који би подразумевао укупну материјалну производњу становника једне земље у једној години.³⁵⁰ Бруто друштвени производ у Југославији, у временском интервалу од 1947-1952. године, кретао се по стопи раста од 1,9%, док је још прецизнији индикатор, његов раст по глави становника износио 0,5%. Уколико би се наведени период упоредио са раздобљем 1952-1964. године, који је служио за „златно раздобље“ са растом од 8,3%, стиче се увид у то да је привредни раст, у приближно истом периоду којем је посвећен овај рад, био прилично скроман у односу на наредно југословенско раздобље.³⁵¹ Ефекти југословенских напора у оквиру Петогодишњег плана испољили су се тек су у другој половини 50-их година, што је пратила све већа економска помоћ САД и других европских земаља, али је она је све више губила карактер бесповратне помоћи и добијала облик зајмова.

³⁴⁹ “U.S. Overseas Loans and Grants”, < <https://www.usaid.gov/open/greenbook/2017> > (10. Jul 2019).

³⁵⁰ Бруто друштвени производ у Југославији би одговарао америчкој концепцији GNP (bruto nacionalnog dohotka). Социјалистичко схватање материјалне производње односило се на материјална добра и производне услуге везане за саму производњу, док су остале услуге попут здравства, школства, администрације сматране „непроизводним“, тако да нису улазиле у укупан обрачун. За разлику од социјалистичких, тржишне привреде су обухватале и „непроизводне услуге“, због чега су ови параметри у њима тешко поредиви, Lj. Adamović, Dž. Lempi, R. Priket, *Nav. delo*, str. 73, James M. Cypher, James L. Dietz, *The process of economic development*, London and New York 2004, pp. 32, Stevan Devetaković, Biljana Jovanović Gavrilović, Gojko Rikalović, *Nacionalna ekonomija*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu 2010, str. 32-33.

³⁵¹ Stevan Devetaković, Biljana Jovanović Gavrilović, Gojko Rikalović, *Nav. delo*, str. 44., *Jugoslavija 1945-1964-statistički pregled*, str. 80.

6. ЗАКЉУЧАК

Са ишчезавањем заједничког непријатеља, као интегришућег фактора, САД и СССР су по окончању Другог светског рата, са опречним визијама послератног света, наставиле да независно изграђују своја окружења у складу са идеолошким, политичким, економским и културним обрасцима за које су се залагале. Носиоци изградње новог света који је клицао миру и ентузијастично прижељкивао обнову рушевина које је за собом оставио рат, чије је разорно дејство било достојно епитета „велики“, две суперсиле САД и СССР, убрзо су низом напетих политичких криза наговестиле нову етапу светске историје-Хладни рат. У послератном свету, суперсиле су деловале као епицентри ширења утицаја на остале земље, служећи се најразличитијим методама рада постизања циља. Америчка спољна политика са почетка Хладног рата била је првенствено усмерена ка превентивном деловању у правцу земаља које би потенцијално могле постати део „социјалистичког лагера“.

По окончању рата, Југославијом, једном од ратом највише погођених земаља, завладала је Комунистичка партија Југославије на челу са Јосипом Брозом Титом која је смер југословенске спољне, економске и културне политике усмерила ка СССР-у, као утопистичком оптелотворењу „комунистичког раја“. Са првим хладноратовским кризама, југословенска просовјетска позиција је све више долазила до изражаја, што се одражавало на карактер југословенско-америчких односа који су током 1946. године били посебно нарушени. Упркос томе, Југославија је била земља у коју је посредством међународне хуманитарне организације са превасходно америчким финансијским средствима, UNRRA-е, до средине 1947. године стизало највише неповратне економске помоћи, у виду хране, одеће, обуће, медицинског материјала, али и разних машина, возила и свега онога што би могло допринети унапређењу разних привредних грана у Југославији. Њен значај за југословенски послератни опоравак био је немерљив, како у економском, тако и у психолошком смислу, с обзиром на то да је југословенски народ, у условима великог сиромаштва и оскудице у елементарним егзистенцијалним намирницама, у драгоценим пошљкама UNRRA-е видео наговештај бољих времена.

Међутим, већ током 1947. године америчка страна је изгубила интерес за већим ангажманом у оквиру међународних организација, те је наступила епоха директних америчких интервенција посредством пружања економске помоћи, као саставног дела нове

спољне политике. Први корак у оквиру тако замишљене политике било је гашење, односно окончање већине UNRRA-иних испорука. За земље које су, попут Југославије у великој мери биле ослоњене на њену помоћ таква промена није била прихваћена са одобравањем. Измењени амерички образац и увођење директне помоћи манифестовао се кроз такозвани пост-UNRRA програм америчке помоћи предвиђене за оне земље којима је таква помоћ и током 1947. године била потребна. Упркос лошим политичким односима, југословенска страна је на различите начине, посредством дипломатских представника и са њима уско повезане југословенске емиграције у САД, покушавала да издејствује наставак америчке помоћи, апелујући на алармантну ситуацију у Југославији, насталу као последица суше. Бројне интервенције емиграната у оквиру Америчког комитета за помоћ Југославији, као и југословенског амбасадора у САД, Саве Косановића, нису били довољни да се Југославији обезбеди даља економска помоћ.

Када је у Југославији поново наступила суша 1950. године која је узроквала дефицит у храни, америчка реакција била је драстично другачија. Након југословенске дипломатске интервенције, читава југословенска јавност је посредством штампе била обавештавана о преговорима о помоћи од стране САД и њиховом очекиваном позитивном исходу. У размаку од 1947 до 1950. године догодио се један од пресудних момената у југословенској историји, који је у великој мери определио њен опстанак на међународној сцени - раскол Тита и Стаљина 1948. године. Након опсежних разматрања, али и несугласица у смислу доношења важне одлуке о начелном ставу америчке стране према новонасталим околностима у којима се налазила Југославија, помоћ у храни за југословенско становништво је ипак одобрена и спроведена током 1950/1951 године. Њен значај имао је више нивоа: кроз моменат хуманитарне интервенције у критичном тренутку, демонстрирана је одлука која се заснивала на америчким политичким мотивима, чиме је значај Југославије у смислу политике америчке безбедности знатно порастао, пробуђена свест југословенског становништва о томе да је помоћ стизала из америчких извора требало је да утиче на промену у поимању САД и њене политике према Југославији, а такође су постављени темељи програма америчке помоћи у храни за Југославију, присутни и у наредном периоду.

Из југословенске перспективе амерички програми економске помоћи попут помоћи Грчкој и Турској прокламовани Трумановом доктрином, а онда и Маршалов план, званично су били представљени као саставни делови „империјалистичке“ америчке политике чији је

циљ био поробљавање независних народа под паролана њиховог хуманитарног карактера. На предлог о учешћу у договорима за реализацију Маршаловог плана 1947. године, Југославија је, попут СССР-а и осталих источноевропских земаља доставила негативан одговор о том питању. У контексту југословенске политике која је пратила линију совјетске, тадашњих југословенско-америчких односа, али и југословенске огорчености услед престанка америчке помоћи по окончању UNRRA-е, таква се одлука могла сматрати оправданом. У истом периоду Југославија је поносно представила амбициозни пројекат свог Првог петогодишњег плана, чиме је социјализам требало и званично да буде уведен у југословенску државу. Његова реализација је обавезивала на велике државне напоре, али и неоспорну страну помоћ, иако је у идеалном смислу замишљен план првенствено предвиђао коришћење властитих ресурса. Како су југословенски економски односи са СССР-ом, као главним трговинским партнером и извором економске помоћи, у периоду прокламовања Маршаловог плана показивали знаке слабости, а потребе Петогодишњег плана изискивале страну помоћ, објективни економски аргументи указивали су на то да би Југославији значила помоћ из оквира Маршаловог план, али су политички разлози у југословенском случају превагнули.

Иза званично неопозивог југословенског става, чак исте 1947. године, постојале су извесне тенденције у смислу све већег разматрања добробити које су чланице Програма европског опоравка имале, као и шта би то у конкретно југословенском случају значило. Раскол Тита и Стаљина је, и са тог аспекта посматрано, био знатна прекретница. Иако је начелно негативан став према Маршаловом плану и даље био присутан, изостанак главног економског ослонаца условио је постепени југословенски заокрет ка земаљама Западне Европе и САД и трагање за новим извозним тржиштима и дародавцима економске помоћи. Увиђајући предности политике добрих односа са Југославијом, као земљом која би могла бити узор другим источноевропским земљама у политици непослушности Стаљину, САД је Југославији почела да даје трговинске олакшице, чиме је доказивала преседан у оквирима своје извозне политике према земљама из совјетске орбите.

Архитекте Петогодишњег плана нису могле предвидети промену југословенске међународне позиције која је наступила након 1948. године. Економска блокада СССР-а и земаља Источне Европе из 1949. године и потенцијална опасност од њиховог координисаног напада на Југославију, довели су у питање опстанак Петогодишњег плана у његовој

првобитно замишљеној форми, те је за његову реализацију била предвиђена још једна година. У таквим околностима наступило је раздобље знатно измењене америчке економске политике према Југославији. Поред интензивираних политике обезбеђивања извозних дозвола за Југославију, САД је показивала знатну промену по питању давања зајмова. Почевши од 1949. године, са зајмиовима америчке Експорт-Импорт банке започела је ера пружања америчких зајмова који ће у наредном периоду заменити бесповратну економску помоћ и постати главни вид финансирања југословенског дефицита. Велики ангажман југословенских дипломатских представника у Вашингтону при преговорима са утицајним Американцима из сфера политичког и финансијског кружока, довела је и до зајмова, додуше мањег обима, институција са доминантним америчким утицајем, ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој.

Југословенска страна је често наглашавала одсуство политичког условљавања при америчком пружању економске бесповратне помоћи или зајмова. Међутим, неоспорна је чињеница да је Југославија, у периоду након Резолуције Информбироа 1948. године, извршила крупне промене у својој унутрашњој политици, наглашавајући властити пут и критикујући совјетски систем, што је америчка страна свесрдно поздрављала. Оне су се испољавале у правцу истицања верских и других слобода, значаја људских права и одсуства дискриминације, ублажавања казни у Кривичном закону, смањења притиска на сељаке услед колективизације и увођења новог, самоуправног система. Поред тога, регулисана су и питања директно везана за квалитет југословенско-америчких односа, попут југословенског злата, ваздушног саобраћаја и почетка продора широког спектра информација о САД и њеној култури, технологији и уметности до југословенског становништва.

Однос Југославије и Маршаловог плана у последњој фази разматраног периода је можда на најбољи начин осликавао југословенску позицију и политику за коју се определила. Конкретне критике у медијима, својствене почетном периоду објављивања Маршаловог плана и политике блиске СССР-у, у време промене америчке економске политике манифестоване трговинским олакшицама и зајмовима, биле су све тише. Званичан став је и даље био је да Југославија не би могла постати део Маршаловог плана, иако је таква понуда у појединим ситуацијама била актуелна. У једном незваничном облику, може се рећи да је Југославија ипак примала средства на име Маршаловог плана. То се први пут догодило током суше у Југославији 1950. године када је из фондова Маршаловог плана финансирано

брашно из Италије и Западне Немачке за Југославију. Све израженија општа потреба за војном помоћи у време заоштрених америчко-совјетских односа који су кулминирали Корејским ратом, условила је трансформацију Маршаловог плана из програма искључиве економске, у програм којим се обезбеђивала војно-економска помоћ. Југославија је тако, 1951. године почела да прима војну помоћ, што је постао доминантан вид америчког финансирања током 50-их година.

Економска помоћ САД у периоду након Другог светског рата до 1952. године износила је готово 600 милиона долара, у оквиру којег су амерички извори у оквиру UNRRA-е представљали највећи проценат. Иако у наведеном периоду привредни раст Југославије није био значајан, америчка економска помоћ је имала психолошки ефекат, делујући у условима дефицита у прехранбеним намирницама услед суше на спречавање гладовања југословенског становништва. Посматрано на општијем нивоу, значај америчке економске помоћи Југославији огледао се у очувању југословенске и колективне безбедности у времену стрепње од разбуктавања још неког хладноратовског жаришта. За Југославију, излазак из „зоне комфора“ у совјетском окриљу након 1948. године, значио је неизвестан пут ка успостављању ванблоковске позиције, уз политички ослонац и економску помоћ, која ће и у наредном раздобљу наставити да игра своју круцијалну улогу оружја америчке спољне политике.

Списак извора и литературе

1. Необјављени извори

Архив Југославије

- Фонд 40, Привредни савет ФНРЈ
- Фонд 50, Председништво владе ФНРЈ
- Фонд 83, Фонд Саве Косановића
- Фонд 127, Комисија за ванредни увоз ФНРЈ
- Фонд 141, Антифашистички фронт жена
- Фонд 183, Амерички комитет за помоћ Југославији
- Фонд 202, Савезни суд
- Фонд 507, ЦК СКЈ

Дипломатски архив Министарства спољних послова

- Политичка архива

2. Објављени извори

- *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983* (pr. M. Pavlović), Beograd 2009.
- *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1947, kn. 2*, Beograd 1986.
- International Bank for Reconstruction and Development
<<https://www.worldbank.org>>
- International Monetary Fund <<https://www.imf.org/external/index.htm>>
- *Jugoslavija 1945-1964-statistički pregled*, Beograd 1965.
- Ljubodrag Dimić i Aleksandar Životić, *Napukli monolit – Jugoslavija i svet 1942-1948*, Beograd 2012.
- *Privredna politika Vlade FNRJ : zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ : 1944-1953. Knj. 1, (14. XII 1944 - 31. III 1949)*, Beograd 1995.
- *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948 i 1949. godinu*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1953.

- *Foreign Relations of the United States*
http://www.state.gov/www/about_state/history/frusonline.html
- *U. S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War*, East European Monographs 2001.

3. Штампa и периодика:

- Економист
- Међународна политика
- Међународни проблеми
- Политика

4. Мемоарска грађа:

- Ђилас, М., *Vlast i pobuna*, Београд 1991.
- Кардељ, Е., *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957*. Сећанја, Лjubljana 1980.
- Кенан, Дџорџ Ф., *Memoari: 1925-1950*, Ријека 1970.
- Лојен, С., *Uspomene jednog iseljenika*, Загреб 1963.
- Вукмановић Темпо, С., *Revolucija koja teče – Memoari*, knjiga II, Београд 1971.

5. Монографије:

- Адамовић, Лј, Лемпи, Д.Ж., Прикет, Р., *Američko-jugoslovenski odnosi posle Drugog svetskog rata*, Београд 1990.
- Берендт, Иван Т., *Ekonomska istorija Evrope u XX veku*, Београд: Архипелаг 2009.
- Беренд, Иван Т., *Centralna i istočna Evropa 1944-1993*, Подгорика 2001.
- Блоемендал, А., *Reframing the Diplomat: Ernst Van Der Beugel and the Cold War Atlantic Community*, Leiden 2018.
- Бродел Ф., *Стуси о историји*, Београд 1992.
- Бринкли, Д., *Dean Acheson and the Making of U.S. Foreign Policy*, Palgrave Macmillan UK 1993.
- Беквић, Д., *Jugoslavija u Hladnom ratu: odnosi sa velikim silama 1949-1955*, Загреб 1988.

- Берк, П., *Француска историјска револуција : школа "Анала" : 1929-1989*, Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића 2011.
- Van der Veen, Maurits A., *Ideas, Interests and Foreign Aid*, Cambridge Studies in International Relations 2011.
- Vestad, A., *Globalni hladni rat: intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Београд 2008.
- Вуковић, С., *Српско друштво и економија (1918-1992)*, Нови Сад 2012.
- Vučetić, R., *Koka-kola socijalizam: amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Београд 2019.
- Vučetić, R., Aleksić, V. (ur.), *Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji*, Београд 2019
- Wood, Robert E., *From Marshall Plan to Debt Crisis*, University of California Press 1986.
- Gall, Thimoty L., *Worldmark Encyclopedia of the Nations*, Gale 2004.
- Gnjatović, D., *Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije*, Београд 1984.
- Damachi, S., *Selfmanagment in Yugoslavia and the Developing World*, Macmillan Press 1982.
- Devetaković, S., Jovanović Gavrilović, B., Rikalović, G., *Nacionalna ekonomija*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Београду 2010.
- Dimić, Lj., *Jugoslavija i Hladni rat*, Београд 2014.
- Dimić, Lj., *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Београд 1988.
- Dimić, Lj. (ur.), *Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945-1955.*, Београд 2005.
- Дугалић В., Гњатовић Д., Ковачевић И., Митровић А., Хофман Г., *Народна банка: 1884-2004*, Београд 2004.
- Duda, I., *U potrazi za blagostanjem : o povjesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1959-ih i 1960-ih*, Zagreb 2005.
- Животић А. (ур), *Ослобођење Београда 1944*, Београд 2010.
- Игрутиновић, Милан Ј., „Југословенско - амерички економски односи: (1954-1968)“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Одељење за историју, 2018)

- Jakovina, T., *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene američke države : 1945-1955*, Zagreb 2003.
- Jakovina, T., *Socijalizam na američkoj pšenici (1948-1963)*, Zagreb 2002.
- Jackson, I., *The Economic Cold War America, Britain and East–West Trade, 1948–63*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2001.
- Јовановић, М., Радић, Р., *Крiza историје: српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Удружење за друштвену историју 2009.
- Каčавенда, Р. (ur.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*, Beograd 1999.
- Каčавенда, Р. (ur.), *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996.
- Kenedi, P., *Uspon i pad velikih sila*, Beograd 1999.
- Kaufman, Joyce P., *A Concise History of U.S. Foreign Policy*, Rowman & Littlefield 2010.
- Ковачевић, R., *Економски односи Југославије са иностранством*, Beograd 2003.
- Laković, I., *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951-1958.godine*, Podgorica 2006.
- Лакер, В., *Историја Европе 1945-1992*, Београд: Клио 1999.
- Lancaster, L., *Foreign Aid: Diplomacy, Development, Domestic Politics*, The University of Chicago Press 2007.
- Lilly, Carol S., *Power and persuasion. Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia 1944-1953*, Westview Press 2001.
- Lis, Lorejn M., *Održavanje Tita na površini*, Beograd 2003.
- Mazover, M., *Mračni kontinent: Европа u dvadesetom veku*, Beograd: Arhipelag 2011.
- Marković, Predrag J., *Trajnost i promena: Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji*, Beograd 2007.
- Nojman, I. B., *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, Beograd 2011.
- Ognjenović, G, Mataušić, N. , Jozelić, J. (ur.), *Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory*, Palgrave Macmillan 2016
- Ognjenović, G., Jozelić J., (ur.), *Revolutionary Totalitarianism, Pragmatic Socialism, Transition*, Palgrave Macmillan 2016.
- Badovinac T. (ur.), *1948. Povijesni razlaz sa staljinskim totalitarizmom?*, Zagreb 2009.
- Петковић, Р., *Један век односа Југославије и САД*, Београд 1992.

- Perović, L., Roksandić, D., Velikonja, M., Hoepken, W., Bieber, F. (ur.), *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Beograd 2017.
- Pertot, V., *Ekonomika međunarodne razmene Jugoslavije, knjiga I*, Zagreb 1971.
- Pertot, V., *Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije, knjiga II*, Zagreb 1970.
- Petranović, B., *Istorija Jugoslavije 1918-1988. knjiga 3*, Beograd 1988.
- Prentzas, G. S., *The Marshall Plan (Milestones in Modern World History)*, New York: Chelsea House 2011.
- Prijevec, J., *Tito i drugovi-I deo*, Laguna 2014.
- Рафаиловић, Ј., *Развој индустрије на Балкану: текстилна индустрија у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Бугарској 1919-1929*, Београд 2018.
- Rajak S., Botsiou K. E., Karamouzi E., Hatzivassiliou E. (ur.), *The Balkans in the Cold War* (eds.), Palgrave Macmillan UK 2017.
- Селинић, С., *Југословенска дипломатија (1945-1961)*, Београд 2012.
- Sirc, Lj., *Yugoslav Economy Under Self-management*, Palgrave Macmillan 1979.
- Steil, B., *The Marshall Plan: Dawn of the Cold War*, Simon & Schuster 2018.
- Stojanović, D., *Rađanje globalnog sveta 1880-2015.: vanevropski svet u savremenom dobu*, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju 2015.
- Suny, Roger G., *The Cambridge History of Russia, Vol. III, The Twentieth Century*, Cambridge University Press 2006.
- Тош Џ., *У трагању за историјом*, Београд 2008.
- Unkovski-Korica, V. , *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment*, London 2016.
- Тодић, М., *Фотографија и пропаганда (1945-1958)*, Бања Лука: Књижевна задруга, Панчево: Helicon, 2005.
- Todosijević, Sanja P., *Za bezimene: Delatnost UNICEF-a u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (1947-1954)*, Beograd 2008.
- Trgovčević, Lj. (ur.), *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*, Belgrade 2008.
- Фогел, Роберт В, Елтон, Џофри Р., *Којим путем до прошлости? два погледа на историју*, Нови Сад 2002.

- Fukuyama, F., *The End of History and the Last Man*, The Free Press 1992.
- Horvat, B., *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije*, Beograd 1970.
- Cesarano, F., *Monetary Theory and Bretton Woods*, Cambridge University Press 2009.
- Zinn, H., *Postwar America : 1945-1971*, Haymarket Books 2013.
- Cypher, James M., Dietz, James L., *The process of economic development*, London and New York 2004.
- Чалић, Мари-Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Клио 2013.
- Šulcinger, R., *Američka diplomatija od 1900. godine*, Beograd 2011.
- Wittkopf, Eugene R., Jones, Christopher M. Charles, Kegley, W., *American foreign policy: pattern and process*, Wadsworth 2008.

6. Расправе и чланци:

- Ajlec, K., „UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji“, *Prispevki za novejšo zgodovino*, br. 2 (2013), str. 79-99.
- Алексић, В., „Национални одбор за слободну Европу и посета делегације америчког Конгреса Југославији 1952. године“, *Токови историје*, бр. 2 (2019), стр. 111-133.
- Aleksić, V., Jerković, S, Ilić, S., „The First us ntervention in Serbian Economic Reconstruction and recovery“, *International Review*, No. 3-4 (2014), pp. 9-27.
- Алексић, В., „Андреј Митровић о важности изучавања економске историје“, *Годишњак за друштвену историју*, бр. 2 (2013), стр. 69-76.
- Apodaca, C., “Foreign Aid as a Foreign Policy Tool” , *Oxford Research Encyclopedia of Foreign Policy Analysis*, pp. 1-21.
- Behrman, Jack N., “Political Factors in U. S. International Financial Cooperation, 1945-1950”, *The American Political Science Review*, Vol. 47, No. 2 (Jun., 1953), pp. 431-460.
- Бингулац, Н., Драгојловић, Ј., „Развој кривичних санкција у Републици Србији у периоду након Другог светског рата до данас“, *Култура полиса*, бр. 33 (2017), стр. 275-289.
- Bogetić D., „Jugoslovensko približavanje Zapadu u vreme sukoba sa Kominformom“, *Istorija 20. veka*, br. 1 (1998), str. 61-69.

- Brayan, Ferald J., „George C. Marshall at Harvard: A study of the origins and construction of the „Marshall Plan“ Speech“, *Presidential studies quarterly*, Vol. 21, No. 3 (1991), str. 489-502.
- Gnjatović, D., „Dužnički teret Kraljevine Jugoslavije u vreme Velike svetske ekonomske krize“, *Megatrend revija*, br. 3 (2016), str. 21-44.
- Grzybowski, K., „Foreign Trade Policy of The Soviet Bloc“, *The Polish Review*, Vol. 1, No. 2/3 (1956), pp. 97-117.
- Гулић, М., „Београдска Дунавска конференција 1948. године“, *Токови историје*, бр. 1 (2013), стр. 173-202.
- Dobrivojević, I., „Život u socijalizmu-prilog proučavanju životnog standarda građana u FNRJ (1945-1955)“, *Istorija 20. veka*, br. 1 (2009), str. 73-89.
- Dobrivojević, I., „Svi u fabrike!“- Instant industrijalizacija u Jugoslaviji“, *Istorija 20. veka*, br. 2 (2009), str. 103-115.
- Драгишић, О., „Перцепција Истока, Запада и самоперцепција у југословенској штампи 1948–1949. године“, *Токови историје*, 2/2015, стр. 155-174.
- Животић, А., „Вашингтонски преговори (мај - јуни 1951) - преломна тачка југословенско-америчких односа?“, *Токови историје*, бр. 2 (2012), стр. 160-186.
- Živković, N., „Povraćaj jugoslovenskog zlata iz SAD posle Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka*, br. 1 (1994), str. 195-199.
- Илић, С., „Амерички комитет за помоћ Југославији 1944-1948“, *Архив*, бр. 1 (2004), стр. 129-139.
- Ivanović, Z., „Jugoslavija, SAD i Korejski rat“, *Matica crnogorska*, br. 53 (2013), str. 305-330.
- Кежић, Д., „Писани медији из времена социјалистичке Југославије у контексту историјских извора (1945-1976)“, *Токови историје*, 1/2013, стр. 231-257.
- Kržišnik-Bukić, Vera, „Hrana kao glavni vid UNRRA-ine pomoći Jugoslaviji 1943–1948“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 20 No. 3 (1988), str. 59-67.
- Majstorović, V., „The Rise and Fall of the Yugoslav-Soviet Alliance, 1945-1948“, *Past Imperfect*, Vol. 16 (2010), pp. 132-164.

- Милорадовић, Г., „Тројански коњ империјализма прескаче гвоздену завесу: Југославија као тоталитарна држава и њена улога у Хладном рату“, *Токови историје*, бр. 1 (2011), стр. 91-108.
- Мугоша, Д., „SAD i jugoslovesnska 1948“, *Istorija 20. veka*, br. 2 (1983), str. 59-91.
- Нинковић, М., „Неуспешни преговори о организацији југословенско-совјетских мешовитих друштава (1945–1947)“, *Токови историје*, бр. 2 (2015), стр. 129-153.
- Павловић, М., „Pomoć Jugoslaviji u hrani od strane zapadnih zemalja 1950-1951“, *Istorija 20. veka*, br. 2 (1994), str. 119-139.
- Petranović, B., „Pomoć UNRE Jugoslaviji“, *Istorija 20. veka*, II knjiga (1961), str. 163-224.
- Ракоњац, А., „Исхрана становника Југославије у периоду обнове земље (1945-1947)“, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 94 (2016), стр. 73-89.
- Ракоњац, А., „Почети привредног планирања у Југославији 1946. године – идеје, организација и институционализација“, *Токови историје*, бр. 2 (2016), стр. 151-176.
- Ристовић, М., „Труманова доктрина, Грчка и југословенске реакције (1947-1949)“, *Токови историје*, 1-2 (2008), стр. 84-112.
- Sanchez-Sibony, O., „Capitalism's Fellow Traveler: The Soviet Union, Bretton Woods, and the Cold War, 1944–1958“, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 56, No. 2 (2014), pp. 290-319.
- Sartori G., „Compare Why and How Comparing, Miscomparing and the Comparative Method“, *Comparing Nations, Concepts, Strategies, Substance* (ed. M. Dogan, A. Kazancigil), Blackwell 1994, pp. 14-34.
- Tripković, Đ., „Jugoslavija i Maršalov plan“, *Istorija 20. veka*, 1-2 (1990), str. 59-76.
- Haupt, Heinz-Gerhard, Kocka, J., „Comparative History: Methods, Aims, Problems“, у: *Comparison and History-Europe in Cross-National Perspective*, NYC-London (2004), 23-38.
- Heckman, James J., „The Value of Quantitative Evidence on the Effect of the Past on the Present“, *The American Economic Review*, Vol. 87, No. 2 (1997), pp. 404-408.
- Crawford, David M., „United States Foreign Assistance Legislation, 1947-1948“, *The Yale Law Journal*, Vol. 58, No. 6 (1949), pp. 871-922.

- Štrbac, Č., „Politika „Keeping Tito Afloat-Američka pomoć Jugoslaviji 1950-1951“, *Međunarodni problemi*, br. 2/3 (1989), str. 164-180.

7. Линкови:

- Eleanor Roosevelt Papers Project, <<https://erpapers.columbian.gwu.edu/>>
- International Churchill Society <<https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>>
- Leksikon YU mitologije, <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/>
- Measuring Worth, <http://www.measuringworth.com/exchangeglobal/>
- The George C. Marshall Foundation, <<https://www.marshallfoundation.org/>>
- USAID, The United States Agency for International Development <<https://www.usaid.gov/>>
- Harry S. Truman Presidential Library & Museum, <https://www.trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=2189&st=&st1=>